

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MIDT- JYLLAND

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK

AARBOG 1941

REDIGERET AF
EINAR BOESGAARD

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK

MIDT-
JYLLAND

AARBOG 1941

Redigeret

af

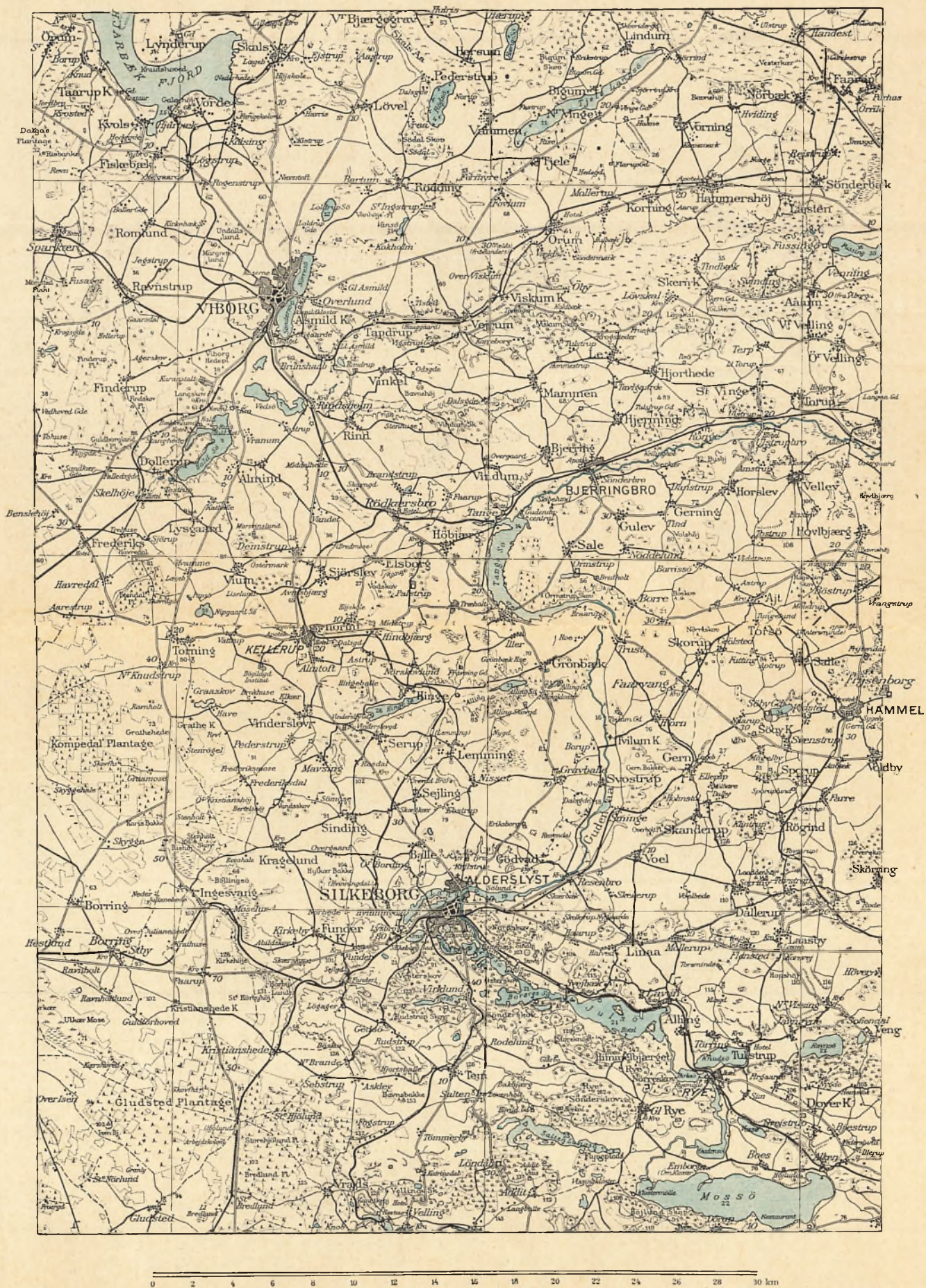
EINAR BOESGAARD

KØBENHAVN

EGMONT H. PETERSENS KGL. HOF-BOGTRYKKERI

1940

KORT OVER MIDTJYLLAND

INDHOLD

	Side
Kort fra Geodætisk Institut	4-5
<i>Einar Boesgaard</i> : Tusind Aars Storme — Tusind Aars Styrke	9
<i>Ejler Haugsted</i> : Danmarks Middelalder taler gennem Øm Klosters Tomt	23
<i>Einar Boesgaard</i> : En By med to Ansigter	41
<i>Otto Bisgaard</i> : Stedet, Slottet og Byen Silkeborgs Historie	44
<i>Einar Boesgaard</i> : Den lille Dampflugl paa Silkeborgsøerne	55
<i>Svend Ove Mortensen</i> : Kendsgerninger om Himmelbjerget	61
<i>Jægermester Plov</i> : Fortid og Nutid nynner en Sang fra Søer og Skove	70
<i>Hakon Mielche</i> : Paa Sporet af Verdens største Tøbrud	80
<i>L. Finderup Jacobsen</i> : Gamle Sagn og Skikke fra Binde-Eggen	89
<i>Kr. Pedersen</i> : Da „Kartoffeltyskerne“ kom til den jyske Alhede	98
<i>Chr. Bokkenheuser</i> : Den blodige Borgerkrigs Skueplads — Graabondens Jord „Grathehede“	105
<i>Niels Jeppesen</i> : „Min Fødestavn er Lyngens brune Land, min Barndoms Sol ...“	112
<i>Chr. Bokkenheuser</i> : Mordet paa Kong Erik Sct. Cæcilie Nat 1286	122
<i>Chr. Bokkenheuser</i> : Hald — den pansrede Næve i Istidssøen ...	129
<i>Einar Boesgaard</i> : Viborg i Takt med Tiden — og med Tiderne..	143
<i>Otto v. Spreckelsen</i> : Blade af den gamle Hovedstad Viborgs Historie	147
<i>Georg Saxild</i> : Vor Frue af Viborg — Kirken paa Helligdomsbjærg	157
<i>Ejler Haugsted</i> : Gamle Herregaarde mellem Skanderborg, Silkeborg, Viborg og Randers	172
<i>Christian D. Lüttichau</i> : Lidt om Tjele — og hvad dertil hører ..	194
<i>Einar Boesgaard</i> : Hvor stærke Jyder slæbte deres „Kaag“	202
<i>Einar Boesgaard</i> : Turismen og Naturfredningen	208

Aarbogens Oplag: 25.000.

I Aarbogens forskellige Artikler er Forfatternes Retskrivning bibeholdt.

Eftertryk af Aarbogens Tekst og Billeder er ikke tilladt.

**Paa en vis Maade lever Nationaldragten endnu,
selvom Brugsforeningen har erstattet Hjemmevævning o. s. v.**

FOT.: N. LAUGISEN

**Plantagevejenes Uendelighed er et af de Minder,
man tager med sig fra Midtjylland.**

FOT.: N. LAUGESEN

Hærvejen i Nærheden af Viborg.

FOT.: N. LAUGESEN

TUSIND AARS STORME — TUSIND AARS STYRKE

Af EINAR BOESGAARD

TUSINDE Aars Historie er gaaet over Danmark. Tusinde Aars Sorger og Glæder, Tusinde Aars Lys og Mørke. Vi tror, at der ligger Tusinde nye Aar og venter paa dette gamle Land, men det Aar, der nu er sunket ned i Historiens Krypt, det vil blive staaende som et af dem, Slægterne aldrig vil glemme. Saalænge der tales Dansk vil Aaret 1940 blive mindet — uden Glæde.

Den Aarbog, der her sendes ud, følger sig til Rækken af de Aarbøger, i hvilke Danmarks Land er blevet beskrevet. De Egne, der i Aar er Bogens Genstand, er i sjælden Grad Historiens.

Thi selvom der ikke er nogen Plet af Danmark der ikke, som skrevet staar, kan faa Stemme, saa er der dog Egne, der mere end andre taler til os med Fortidens Røst. Og blandt disse er ingen rigere begavet med Mæle end Egnen mellem Viborg og Silkeborg, Egnen, der mod Nord krones af den ældgamle Kongeby og mod Syd af den nye By, kun faa Slægtled gammel, men et smukt Vidnesbyrd om, at Handlekraft og Livslyst aldrig har været uddød mellem Danske.

Op og ned er det gaaet for de Mennesker, der har boet mellem disse to Punkter gennem alle de Tusinde Aar — for her er Danmarks Skæbne blevet formet mere end een Gang ved Menneskehaand, men ogsaa ved de stærkere Kræfter, der er Menneskers Herre, man kalde dem, hvad man vil.

Krig, Sygdom, Ildebrand, Uforstand har hærget den jyske Halvø's brede Ryg. Storartede Fremskridt er sket — og deres møjsommeligt opbyggede Resultat er smuldret bort, naar Ulykken igen var ude. Istidens Danmark forvandlede til det Oldtidsland, der taler til os fra Højrerækkerne langs Alfarvej, Oldtidens Danmark blev til Middelalderens.

Konger stod mod Konger, Landet laa splittet, Bønder stod mod Herremænd, Konger mod Bisper, Fjender mod Fjender gennem Aarhundrederne.

Gennem alle Tider sled Bonden de jyske Veje og gik bag sin Plov. Der kom Dage, hvor Sygdom og Krig næsten ryddede Ætten ud, frodigt Land blev til Hede, Rige, susende Skove forvandlede til pisket, ødelagt Krat, hvor Stormen hærgede og Kvæg og Geder skambed hver Rest, der var tilbage, indtil Lyngen bredte sig over den magre Muld, men ogsaa Lyngen kunde blive ødelagt og selve Jorden rejse sig i kogene Sandflugt for at ødelægge Bondens Mark eller kvæle hans Træer og begrave hvert Spor af hans Hænders Flid, af hans Rygs Møje.

Middelalderen taler til os i denne Egn som Oldtiden gør det, men den, der har Øjne at se med, han vil under Rejse

Det sortbrogede »jyske« Kvæg dominerer.

FOT.: N. LAUGESEN

paa den jyske Aas ikke se Oldtid eller Middelalder som isolerede Epoker af vort Lands Liv, han vil se, at Nutiden, de Dage, vi lever i, blot er en eneste organisk Fortsættelse af svundne Tiders Omskiftelser.

Han vil se Middelalderens Kirker og Klostre som fortrolige Træk i det Lands Aasyn, der er vort, men han vil se dem Side om Side med Oldtidshøjene — og med Dalgas' Hedeplantager, med Lynghedens svindende Tæppe — og med Andelsmejeriernes Skorstene.

Den, der vil, kan følge Oldtidens eller Middelalderens „Adelveje“, de gamle Hærveje eller Studeveje og se et Danmark, der er ældgammelt, men som lever endnu og som staar os uendeligt nær, et Land, der fylder vore Hjerter med en ubeskrivelig Følelse af Slægtskab. Slægtskab med dets Træk som med de Mennesker, der traadte Adelvej eller Lyngsti fra den Gang, Danmark blev samlet og til Dagen i Dag.

Det Aar, der ligger bag os, var et Aar, hvor Samfærdsel var vanskelig og hvor Færdsel over Landegrænserne var udelukket, men mangen, der før ikke havde Stunder til at lære sit eget at kende, har i dette Aar staaet Ansigt til Ansigt med Danmark.

Turistforeningerne rundt om i Landet ved, at et nyt Publikum var ude at rejse i Aaret 1940, og at mange rejste paa en anden Maade end de var vant til. Borte var de hastende Biler — men Cyklerne erstattede dem. Ad smalle Veje kom Mennesker vandrende og cyklende gennem det danske Land. Mangfoldige har oplevet Landet som aldrig før.

Og de, der kom til de Egne, som bliver beskrevet i denne Bog, de saa et Danmark, værd at elske, værd at bevare, et gammelt rynket Ansigt, mærket af Tusinde Aars Storme, af Regnens Taarer og af Solens Brand — men alligevel et ungt og sundt Land, hvor Viljen til at leve og til at arbejde er stærkere og sundere end maaske i nogen anden af de Tider, der, omskifteligt som Vejret, er draget over Aasene og Dalene.

En Færd gennem Danmarks Historie.

Naar en ny Sommer kommer til Landet vil Trangen til at vandre eller cykle gennem Danmark paany vaagne. Maaske vil Bilisterne til den Tid have faaet deres Køretøjer igen. Det spiller ikke saa stor en Rolle i denne Forbindelse — for den, der vil ud paa en Færd gennem Danmarks Historie, en Færd gennem de Egne, der her tales om, han vil kunne klare sig lige saa godt, nej nok saa godt paa Cykle eller til Fods. Bilister har en indgroet Modvilje mod at staa ud af Vognen. Saa lad os nu prøve at se lidt paa, hvordan denne Færd kan lægges.

Den vil Blad for Blad vende en Mangfoldighed af Danmarkshistoriens Kapitler for vore Øjne. Og den vil ustandseligt folde nye Landskabsbilleder ud, der fylder Sindet med Glæde over vort skønne Land.

Hulvej i Nærheden af Skjern.

FOT.: N. LAUGESEN

Lad os begynde i Skanderborg og tage Sydvest ud af Byen ad den Landevej, der gaar Sønden om Mossø. Vi følger kun Vejen akkurat til Søen, det vil sige til den Bivej, der drejer af lidt inden Fuldbro Mølle, og langs Mossøens Sydside kører vi langs Søen til Landsbyen Alken og her til Venstre ad Boes og Emborg til. Det er ikke god Vej, den er stenet og haard, smal er den ogsaa og undertiden gælder det om at holde Tungen lige i Munden, fordi de sandede Hjulspor er ved at bringe Cyklen ud af Balance. Den Risiko er Bilister naturligvis ikke udsat for, og de lykkelige, der har Tid til at vandre til Fods, kan tage det bekvemt paa den grønne Stribe langs Grøften, hvor Blomsternes Millioner nikker og dufter.

Bakke op og Bakke ned gaar det.

Pludselig ligger Mossø paany bredt ud foran os, og Vester ude bag dens Flade rejser Højlund Skov og „Bjergene“ ved

Vinding sig i Højder, som staar meget lidt tilbage for Himmelbjerget, der blaaner i det fjerne lidt mere i Nordvest.

Til Emborg skal vi. Det er sikkert.

Der fortælles i en Artikel heri Bogen om, hvorfor vi skal der til. Det er et Kapitel af Middelalderen, der her ligger skrevet for vore Øjne, i Sten og i Ben. Hver Stump Jord i Emborg er ladet med Historie, hvor end vi træder, træder vi paa Fædres Grave.

Sløv maatte man være, om man ikke her fornemmede de henfarnes Røst i sit eget Indre, og aller mest, naar Sommeraftenen svøber sig om de gamle Gaarde og Huse — der er for rene Opkomlinge at regne imod den Tid, da Emborg var noget af et Midtpunkt i Danmarks offentlige Liv, hvad det var, dengang Øm Kloster blomstrede.

Vi kunde godt tage videre til Gammel Ry, men det er der ikke rigtig Plan i — Byens Kro var engang søgt af Malere, men Gammel Ry er ude af Vej paa vor Tur.

Vi tager i Stedet fra Emborg tilbage ad Vejen til Boes og til Venstre (mod Nord) ad første Bivej. Den gaar langs Guden Sø imod Stations Ry, men vi følger den ikke til Stationen. Vi vil videre mod Sim Landsby, i hvis Hjerte Vejen støder sammen med den ældgamle Skanderborg-Viborg Vej, der nu er afløst af Landevejen, der gaar en lille Kilometer nordligere — og som vi ogsaa naar.

Vi vil tværs over Landevejen og op til Tulstrup Landsby.

Det vil vi, fordi vi derved kommer til at færdes paa et Strøg, der fra Middelalderens ældste Tid har set al Danmarks Folk, Krigere og Præster, Bønder og Adel i evig Veksels ad Vejen vi følger eller ad Veje, der gik, hvor den gaar. Mellem Knud Sø og Ravn Sø laa engang Knud Bro, et middelalderligt Knudepunkt og her, lige Nord for Broen, voksede Tulstrup Landsby op, velsagtens lige saa meget med Kroen som med Kirken til Midtpunkt, siden Vej-

farende fra Øst til Vest og fra Nord til Syd maatte krydse Sø- og Aa-Lavningerne her ved Broen.

Vi kan nu enten dreje til Venstre ned til Laven og tage Baaden her til Silkeborg (maaske med Ophold ved Himmelbjerget længe nok til en Bjergbestigning) eller vi kan fortsætte ad Vejen til Linaa, en anden ældgammel karakteristisk Landsby med en Kro paa tre Hundredeaar i det mindste.

Har man Tiden for sig, saa at man kan gøre Baadturen fra Silkeborg til Himmelbjerget og tilbage, er det maaske det allerbedste. Men det kræver naturligvis en ekstra Dag paa Programmet. Lad os haabe, at vi er saa godt kørende med Tid, blandt andet fordi vi saa kan fortsætte fra Linaa ad Vejen mod Resebro — og forlade denne paa en lille Ekskursion, som Hugo Matthiessen i sin Bog „Viborg Veje“ fortæller om:

„Medens den direkte Vej fra Linaa mod Resebro nu ved Gudenaabakkerne holder lidt mod Vest, fortsatte den gamle Vej lige ud, og vandrer man i denne Retning op over Markerne, møder man hurtigt et kratbevokset Skel, der som en Hale fra Nordvest skyder sig ud i Agrene. Det er Resterne af den fordums Vejbane, der ude ved Bakkeranden træder tydeligere frem for med eet at styre ned i Bunden af en langstrakt Slut.

Medens Fortidens Rejsende forude saa et Glimt af Gudenaadalen ved Kløftens Munding, spærres Udsynet nu af Granplantagen bag Resebro Station, Bakkesiderne er klædt i Lyng og Gederams, Bunden med den overgroede Vejbane stenet og haard, og overalt mærker man Sporene af afdreven Skov; thi ogsaa ud over dette Strøg har den endnu i 1630erne strakt sig fra Silkeborg Nørreskov.“

Det var Skellerup Skov, der laa her, og dens Skæbne er saa typisk for, hvad der siden skete med Midtjyllands vidstrakte „Urskove“, at det er værd at standse her paa Mar-

ken og tænke paa den Tid, da Skovens Kroner susede i Sommervinden og dens Blade hvirvledes til Jorden af Høstens Storme.

„Thi,“ fortæller Hugo Matthiessen videre, „da Skellerup Skov omtales i 1425 og den nærmest følgende Tid var den utvivlsomt anselig. Trods Mishandling kunde Kongens Part deraf endnu 1662 opfede 60 Oldensvin, en anden Skovdel 30, men saa tog Svindet rivende Fart. 1731 var Resten 600 Favne i Længde, Halvdelen i Bredde, kun faa grønne og nogle toptørre Bøge uden Undervækst; en Menneskealder senere stod enkelte gamle Træer endnu tilbage, og Sagnet beretter om Bispens Eg, som ensomt groede paa Marken.

Da et skarnagtigt Menneske i 1690erne stak Ild paa Lyn-gen, fortæredes Heden, Flyvesandet brød frem af Bunden og stod fra Nørreskovens Bryn over Skellerup til Trolddals Bakker. Sandflugten voksede i 1730erne fra Aar til Aar. „Udi stærk Storm skal Sandet rejse sig saa højt, at det overflyver Haarup Bys Jorder og længere, ja at det en Fjerdingsvej derfra kan ses.“ Mange Træer begravedes i dets Bølger, saa kun Toppene stak op og de udtærede Stumper, som haabløst kæmpede for Livet, ruineredes fuldstændigt af Gedeflokke fra Skjellerup og Haarup, hvor Bønderne holdt ikke mindre end 200 af disse Skadedyr paa Hærværk i Overdrevene“

Nu kom vi til Resenbro og fik imens et Blik tilbage gennem de Tider og over de Begivenheder, der formede Midtjylland, som vi ser det i Dag. Det vil sige nogle af dem.

For hvor Storm, Skamhugst, Lyngspring, Hedebrand og Flyvesand i Samdrægtighed med Rovdrift af al Slags lagde Landet øde, rykkede dog til Slut flittige Bønder og tapre Plantører frem for at vinde noget af det tabte tilbage.

Fra Resenbro kan vi tage Landevejen lige ind gennem Nordskoven til Silkeborg eller vi kan, hvis vi har Kræfter

Hulvejen Syd for Hald Sø.

FOT.: H. LAUGESEN

til overs, køre Omvejen gennem Gødvad Landsby, hvis Bakker vi saa over mod Resenbro. Vælger vi det sidste, skal vi holde vor Kurs gennem Landsbyen og videre, til Vejen naar Landevejen. Til Venstre ad den kommer vi til Silkeborg.

Den næste Del af Turen, til hvilken vi skal have en Dag fra den lyse Morgen, gaar Vester ud af Silkeborg ad Landevejen mod Herning, men vi følger den ikke længe. Kun til Landsbyen Funder, hvor vi drejer til Højre ad Funder Kirkeby til, og i den til Højre ved Kirken og videre til Kragelund. Her mellem Funder og Kragelund gik den gamle Hærvej, Adelvejen fra Viborg til Slesvig. Vi er her paa de Omraader, hvor Færdselen har gaaet gennem Aarhundreder, selvom man ikke i gamle Tider havde Veje, som dem vi kender.

Hjulsporene laa Side om Side, som Striber gennem Landet paa Hundrede maaske flere Hundrede Favnes Bredde. Saa-

dan en Stribe har forbundet Kragelund mod Sydøst og mod Nordvest, et Udsnit af Hærvejen. For i Kragelund holdt f. Eks. Kong Hans 1487 ind for Natten paa sin Vej fra Viborg, hvorfra han var redet ud om Morgenen den foregaaende Dag.

Men Kragelund var som Boplads for et Kultursamfund ældgammel allerede paa Kong Hans' Tid. I sjælden Grad er netop dette Sogn fuldt af Vidnesbyrd fra Danmarks Fortid, Minder om Slægter, der har hvilet Aarhundreder eller Aartusinder under Mulde. Over Hundrede og tyve Gravhøje er der i Sognet, nogle af dem ligger ret i Rad og Række som det var Skik at lægge dem langs Alfarvej. Saa gammel er altsaa Vejstrøget her. I Bølling Sø Sydvest for Byen, der nu er udtørret, har man fundet en „Hjortekirkegaard“ — Skeletrester og Rester af mægtige Gevirer, muligvis fra Hjorte, der, som det skal være disse Dyrs Skik, har følt sig dødssyge og har søgt Tilflugt i Søens Vand.

Under Pløjning af Søbunden er der fundet Mængder af Flintredskaber og Hjortetaksredskaber fra Stenalderen. Et lille Musæum paa Stedet gemmer de fleste af Fundene.

Fra Kragelund tager vi Vejen mod Nordvest. Her er endnu Rester at se af den rigtige Lynghede. Vi kører gennem Frederiksdal og Frederiksmose, to af de Kolonier, der omkring 1765 blev anlagt for at prøve om tyske Kolonister kunde opdyrke Heden og bekæmpe Lyngen. Andet Steds i denne Bog fortælles om disse „Kartoffeltyskere“, hvis Efterkommere nu sidder som Hedeboønder paa selv samme Sted. Smal og daarlig er Vejen, men den er interessantere at færdes paa end Chausseen, der gaar to-tre Kilometer vestligere.

Det er Grate Hede, vi nærmer os, endnu et Navn fra Historien — og vi kører eller vandrer stadig paa det jyske Vandskel. Mod Øst og mod Vest strømmer Aaerne herfra, Tange Aa mod Øst for til Slut at forene sig med Gud-

aaen, Haller Aa mod Vest for at forenes med Karup Aa og føre Vandet til Limfjorden.

Den smalle Hedevej støder ved Grate Kirke ud til en Sognevej, som vi følger til Venstre til Chausseen. Hvor Hedesporet og Sognevejen støder sammen, ligger den lille Hauge Sø — og Nord for den Graagaard, paa hvis Jorder Svend „Grate“ blev dræbt af Graagaardsbonden.

Ogsaa herom fortælles andetsteds i nærværende Aarbog.

Vi er nu som før paa det Strøg, hvor Oldtidsvejen gik, og hvor Middelalderen saa de stridende Hære støde sammen i det 12. Aarhundredes Borgerkrige.

Nogle faa Kilometer længere mod Nord kommer vi til Knudstrup, hvor Viborg-Hærvejen og den gamle Vej fra Skive til Østjylland støder sammen i en Gaffel. Knudstrup Landsby er gammel, ogsaa den har set Hærene drage forbi og beværtet sultne Pilgrimme, der vandrede til Fods fra Nordjylland til — Jerusalem. Sine største Tider havde den, siger Hugo Matthiessen, i Studedrivningens Glansperiode. Der holdtes store Markeder i Knudstrup, hvor Folk strømmede sammen fra mange Kirkesogne. Een Gang var der Skov ogsaa her, siden gennem Aarhundreder Hede, nu er der Agerland, magert, men vundet fra Heden med utrættelig Flid.

Lad os følge Viborg-Chausseen fra Knudstrup ni Kilometer ad Viborg til. Der gaar en Vej af til Venstre til Lysgaard, hvor der kan være Mening i at kigge paa „æ Bindstow“ — det synes at ligge lidt problematisk med denne Bindestue. Men Lysgaardfolkene har sluttet sig sammen om at købe et lille, skrækkelig affældigt Hus, der skal flyttes til en anden Plads i Byen, hvor det siges at have ligget før. Dette Hus skal være Blichers Bindstow.

Hvordan det end forholder sig med Huset og med Muligheden for at flytte det — „Lyshøj“ i Byens Udkant kan

ingen løbe med. Paa den staar en Mindesten for Blicher, og fra Højen har man den mest eventyrlige Udsigt imod Hald Sø.

Vi skal en Kilometer videre frem ad Vejen forbi Højen, saa et Par Hundrede Meter til Højre og derefter brat til Venstre — ad en vidunderlig Vej, der gennem en dyb, grøn Slugt, Testrup Dal, styrer ned til den sydvestligste Ende af Hald Sø. Vejen skærer sig gennem Udkanten af Dolle-
rup Bakker, passerer dybest nede et Aaløb, mens Kilder springer langs den stenede Vej.

Saa gaar det opad igen, med stort Besvær, for Vejen er stejl og krum, men det er Møjen værd, for vi kommer op paa det skønne Ravnsbjerg, hvorfra man ser tværs over Søen mod Istids-Landskabet mellem Bakkerne, hvorom der ogsaa andetsteds i denne Bog fortælles.

Vi kan fortsætte ad den smalle bakkede Vej mellem den røde Lyng og de grønne Enebær, indtil vi kommer til „Niels Bugges Kro“ ved Bækkelund, der ligger Vis a vis Voldstedet fra det ældste Hald — se Artiklen om det mid-
delalderlige Hald — og videre til den nuværende Hald Herregaard, hvor der gaar en Sti ned til Ruinerne af det andet, tredje og fjerde Hald.

Selvfølgelig er det Minder, man ikke kan springe over paa sin Tur, men Landskabet er saa dansk og saa dejligt, at det vilde være en Fryd at færdes i det, selvom der slet ingen historiske Seværdigheder var at finde.

Fra det sidste Hald og til Viborg er der en lille Mil, men kan det passe med Turens Tidsinddeling, saa lad os gemme Viborg og følge Viborg-Chausseen (det er Vejen til Karup) tilbage (det vil sige til Venstre eller mod Sydvest) til den første Sognevej, der gaar af til Højre. Den gaar til Finde-
rup, endnu et Minde fra vor blodrige Historie. Gennem Aarhundreder er den dunkle Historie om Mordet paa Erik Glipping blevet fortalt fra Slægt til Slægt. Den længste Tid

Høj-Række i Nærheden af Nørreaa ved Tindbæk.

FOT.: N. LAUGESEN

har man troet, at Laden, hvor han blev myrdet, og som Drabsmændene satte Ild til, laa, hvor Kirken nu ligger.

Det er ikke rigtigt. Den laa lidt vestligere, hvor der nu staar et Kors, og hvor der gennem Aarhundreder stod et Bodskapel.

Fra Finderup kan vi tage tilbage til Landevejen — det er tre Kilometer — og tre Kilometer videre ad denne mod Sydvest. Dér gaar en Stikvej over Heden til Grønhøj Landsby (hvor der er Kro). Vi kommer i Landsbyen ud paa den Skive Chaussee, som vi saa gafle fra Viborg-Chausseen i Knudstrup. Lad os følge den en Milsvej, til dels gennem rigtig Lynghede til Sejbæk Gaarde, hvor der gaar en lille Bivej af til Højre. Den fører til Daugbjerg.

Saa faar vi det at se ogsaa.

Fra Daugbjerg kan vi tage Viborg-Chausseen til næste

Landsby. Det er Mønsted med det store Kalkværk, hvis vidtstrakte underjordiske Grubegange er en Oplevelse, mange har følt sig fristet af. De er vel værd at se — og Landskabet er saa yndigt, at man gerne giver sig Tid til den lille ekstra Udflugt.

Fra Mønsted Landsby tager vi tilbage til Viborg-Holstebro-Chausseen og følger den til Viborg.

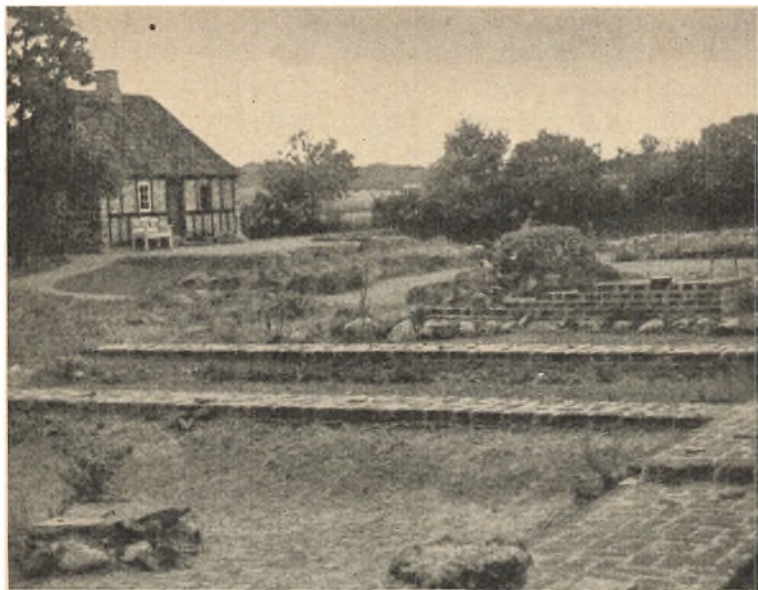
Den hele Tur kan gøres paa tre-fire Dage, den kan ogsaa naaes paa mindre Tid, men det er langt fra at anbefale. Tværtimod: Den burde, naar det skulde være rigtigt, helst være en Ugestid.

For det er saa meget af Danmark, af det nuværende Danmark og af det henfarne, der drager forbi Øjet under denne lille Rejse, der er lige yndig at foretage, naar Bøgen staar grøn ved Hald Sø, naar Gyvelen lyser gyldengul i Skærsommerens Glans, og naar Lyngen blomstrer.

Faa Egne af Landet er som dette Stykke Midtjylland *ladet* med Mindernes Stemning. Med Undren vandrer eller kører man ad de gamle smalle Veje eller ad den ny Tids Chausseer over aabne forblæste Flader og tænker paa, at hele Egnen har været skovklædt, som den har været lyngklædt. Aar for Aar viger Lyngen, saa at H. C. Andersens Tilskyndelse „kom, om føje Aar, Heden som en Kornmark staar“ snart vil være blevet til Virkelighed. Et nyt Landskab er paa Tærskelen, et nyt Kapitel af dette alvorlige skønne Jyllands Historie er ved at blive skrevet af utrættelige Hænder.

Op og ned er Lykkens Hjul gaaet igennem Aarhundrederne, op og ned for Landets Folk, Plager, mangfoldige som Ægyptens har ramt som Svøbeslag og lagt Sogne øde for Mennesker, øde for Skov, øde for Agre.

Men der har altid været lyst forude — hvor mørk end Tiden var.

Kirkeruinen ved Øm.

FOT.: N. LAUGESÉN

DANMARKS MIDDELALDER TALER GENNEM ØM KLOSTERS TOMT

Af EJLER HAUGSTED

Egnen.

EN Sommermorgen staar vi af Toget paa Alken Station ved Nordøsthjørnet af Mossø og begiver os vesterpaa. Vejen fører ned i en Dalsænkning, der gennemstrømmes af Bækken fra Svejstrup, dens stejle Vestskrænt er skovklædt; ved Hjælp af Afgravning foroven og Opfyldning forneden har Nutidsvejen faaet en jævn Skraaning; men dybe Vejspor viser, at den gamle Vej har bugtet sig opad i S-Form i den bløde Skovbund og vidner om, at vi bevæger os paa en meget gammel Færdselsaare. Oppe paa

Plateauet bliver Udsigten fri mod Nord og Syd; vi ser baade det skovklædte Højdedrag, der løber ud i Himmelbjergets Kol, som markeres af „Himmelpinden“ og hinsides Mossø de stigende Marker; paa den lidet fremtrædende Bavnehøj Sydøst for Ejler — der ved Maaling har vist sig at være Danmarks højeste Punkt (172 m) — staar et Udsigtstaarn af Form som en Pakkasse paa Højkant; en smuk træklædt Gravhøj, der er den eneste, som er skaanet af en stor Gruppe, fortæller om Bebyggelse og Færdsel i Bronzealderen. Vejen stiger mod Vest og svinger ind i Boes, hvor vi møder et Syn, der er saa sjældent i 1940, at vi maa standse paa Landsbygaden. To Rækker smaa straatækte Husmandshuse af Bindingsværk med røde Tavle og sorte Stolper ligger bag deres smaa Forhaver og ser ud omtrent som i vore Tip-tipoldeforældres Tid; og saa er de beboede allesammen. Forbi det nydelige lille Kvisthus, der danner Baggrund og føjer de to Husrækker sammen, svinger Vejen paany. I fem Skridt kommer vi fra den lukkede Landsby-idyl midt ud i Guds frie Natur, og en overraskende næsten overvældende Udsigt aabner sig. Vi staar med Ryggen til det frugtbare, østjydske Bakkeland i Porten til en ny Egn og ser ud over en af Istidens store Tunneldale: Mossø-Salten Langsø Dalen; Mossø kantes mod Syd af Højlund Skovene, hvor Koller og Kløfter, Lyng og Trævækst veksler; længst mod Vest ligger Klostermølle bag Lindholms Hoved paa Voer Klosters Tomt, der hvor det af Munkene gravede Løb for Gudenaens Vand falder ud i Søen. I det fjærne dækker Addit Skovs brede Kuppel for Udsigten; Salten Langsø kan vi ane bag Rye Hedes golde Sandstrækninger, hvor der nu er Flyveplads; men paa Dalens Nordside gør Kollerne ved Gammel Rye og Bjergskrænten Tangen sig stærkt gældende. Forandringen i Jordbunden viser sig øjeblikkelig; lige Vest for Boes laa der for ikke mange Aar siden en Hedestrækning, men nu er Lyngen næsten helt fortrængt af Graner. En Vej, der nu er ganske god, men for 20 Aar siden tvang en øvet Cyclist til at trække, skraaner jævnt ned

til Emborg Østergaard, hvor vi staar paa Skrænten ned til Gudensø; herfra er der ikke det store Vue som fra Boes, men vi er nede i det Dalføre, som vi lige før saa ud over, og vi kan herfra opfatte Gudenaadalen i dens tre Hovedtræk: I Bunden slynger Aaen sig i sit Løb fra Mossø til Ry Mølle gennem friske, grønne Enge, men med eet breder den sig, og Engen erstattes af Søfladen Gudensø, den smalner noget ind, hvor Vandet baner sig Vej mod Nord, men har dog Karakter af en bugtet Langsø (Ry Mølle Sø) lige op til Møllestedet, hvor Aalene fanges i Tusindvis. Over Eng og Sø skraaner de golde Sandterrasser opad; enkelte Steder navnlig Nord for Gudensø er de endnu klædt i Lyng, men denne forhadte Busk fortrænges mere og mere af kedelige Graner og Korn, der gror som Haaret paa en skaldet Mands Hoved. Bag Terrasserne kan der som f. Eks. Øst for Gammel Rye være frugtbar forholdsvis jævn Jord, men de fleste Steder rejser Dalens grusede lyng- og skovklædte Skraaninger — paa jydsk Bakker — sig umiddelbart over Terrasserne. Med deres Koller og Slugter og de enkelte Bjerge, som Møgelbjerg i Addit Skov, der kupler sig over Bakkerne næsten vandrette Kam, danner de en kraftig Indramning om Sø- og Aalandskabet og skiller det fra det almindelige østjydske Højland, hvor der fra Bjergene — som f. Eks. Ejer Bavnehøj er de vide uindrammede Udsigter.

Mossø, Gudenaas og Gudensøs omsluttede en sandt svagt bølgende Halvø, der mod Øst næppe er en halv Kilometer bred. Omtrent midt paa denne Halvø paa dens allersmalleste Sted ligger den lille Landsby Emborg, som er vort Maal; det gaar let ned ad Bakken; mod Syd ser vi tilgroede Grave, hvor der engang maa være taget Ler, Teglværksler; nede paa Fladen gaar Vejen over en snorlige, meget bred Grøft, der maa være en Levning af en Kanal mellem de to Søer, den har gjort Halvøen til en Ø, der kunde afspærres.

Stedet.

Landsbyen med det stolte Navn Emborg er meget beskeden ; den bestaar af to Gaarde, hvoraf den ene, Øm Hovedgaard, har bevaret sine gamle Bindingsværksbygninger, en Skole, en Købmandshandel, et Forsamlingshus og en Del Huse, nogle gamle, andre nye; den er ikke forskellig fra andre Smaalandsbyer i Eggen; men den ligger skønt midt i Tuneldalen mellem de to Søer med Udsigt til Terrasser og skovklædte Bakkehæld paa alle Sider, og saa er der noget, den har helt for sig selv: Overalt i Haverne og ved Husene titter røde Murstensbrokker frem; de fortæller os, at der her har ligget store grundmurede Bygninger, som for mange, mange Aar siden er nedrevne. Den lille Landsby ligger paa en Klostertomt, den er bygget ovenpaa de Fundamenter, som Kong Frederik II lod blive liggende, da han havde nedrevet det store Cistercienserabbedi Øm og havde prammet alle brugelige Byggematerialer til Skanderborg for at anvende dem til det store røde Slot, som vi kender fra Thuras Kobberstik i „Den danske Vitruvius“. Selvom Murbrokkerne daglig mindede Beboerne om, at de boede paa Klostergrund, dækkede ikke blot Huse og Haver, men ogsaa Glemsel de svage Rester af Klosters Bygninger, som maatte være tilbage efter det uhyre grundige Ødelæggelsesarbejde. I 1911 var der ingen paa Stedet, som vidste Besked om Fundamenterne, og næppe nogen drømte om, at det vilde være muligt paa dette Sted, hvor ikke een Ruinstump ragede op over Jorden, at fremdrage alt hvad vi ser i Dag. Men inden vi forsøger at forklare de udgravede Fundamenter, vil det være nyttigt at kaste et Blik paa, hvad vi gennem skriftlige Kilder vidste om Stedets Historie, da der blev taget fat med Spaden.

Historien.

En af de betydeligste og mærkeligste Mænd blandt dem, der har styret den danske Kirke, er Eskil, der i det 12. Aarhundredes Opgangstid i fyrretyve Aar virkede som Ærke-

biskop i Lund (1137—1177). Her kan vi naturligvis ikke komme ind paa hans omfattende Virksomhed, men maa nøjes med at fremhæve hans energiske Arbejde for Grundlæggelsen af Klostre. Som den hellige Bernhards beundrende Ven var han særlig ivrig for at indføre Cistercienserordenen i sin Kirkeprovins; han oprettede selv de to ældste Klostre: Herrevad i Skaane og Esrom paa Sjælland, og han oplevede at se Munke fra disse to grunde Datterstiftelser i næsten alle de danske Stifter. Denne Orden opstod som en Reformbevægelse indenfor Benediktinerne, og dens Moderkloster var Citeaux, der blev anlagt i en sandet og øde Dal i Bourgogne 1098. Det var først efter at St. Bernhard, en af Tidens mest fremragende Mænd, var traadt ind i den nye Orden, at den rigtig skød Vækst. Dens Ordensregel stiller meget strænge Krav til Brødrene og indskærper den største Tarvelighed i Levemaade og Dragter, dens Kirker maa ikke have Taarne og maa ikke smykkes med Malerier og Skulptur, og Klostrene maa ikke søge deres Underhold fra andre Kilder end Agerbrug og Kvægavl, derfor blev de i Almindelighed anlagt i øde Dale, hvor haardt Arbejde for at bjerge Føden blev krævet af Munke og Lægbrødre. Vi forstaar da, at den golde sandede Halvø omgivet af Aaen og de to Søer i en Egn, der dengang var meget skovrig og næsten ubeboet, maatte være et Sted for Cisterciensere. Men det varede dog nogen Tid, før det blev opdaget af den Gruppe Munke fra Vitskøl i Viborg Stift, der havde faaet den Opgave i Aarhus Stift at opbygge et Klostersamfund, der skulde virke i St. Bernhards Aand. Takket være den Krønike, der blev skrevet i selve Klostret, ved vi bedre Besked om Øm Klosters Oprettelse og ældre Historie end om noget andet Kloster i Danmark. Ved mærkelige Held — det undgik Ødelæggelse, da Klostrets øvrige Bøger og Dokumenter for Størsteparten gik til Grunde efter Reformationen, og det blev skænket til Universitetsbiblioteket i København faa Aar efter at dette var brændt i 1728 — blev dette enestaaende Skrift bevaret, og det er bleven tilgængeligt for alle, der ikke læser Latin, gennem

Jørgen Olriks Oversættelse. I Krøniken fortælles, at Klo-
stret blev oprettet i Sminge i Gudenaadalen Nord for
Silkeborg 1165, og at Munkesamfundet efter mange Gen-
vordigheder fandt blivende Sted i Øm. Flytningen nævnes
to Steder: „De kom her 1172 efter Herrens Byrd ved For-
aarstide til dette elskede Bo.“ — „De kom til en Grund,
som hedder Øm, omgivet til alle Sider af Vand og Moser,
og fandt der nærved Skoven mellem to Søer, Gudensø og
Mossø, et Sted, der var tæt overgroet med mange Buske,
og som tyktes dem at egne sig vel, hvis der blot ikke havde
manglet Vand til Klosters Brug og Nytte.“ Denne Mangel
paa rindende Vand blev dog afhjulpet af „en kunstfærdig
Munk Hr. Martin, der med et Blylod maalte Vandstanden
i begge Søer og Højden af det Land, der skulde gennem-
graves mellem dem og derved fandt, at Vandstanden i den
søndre Sø var en Alen højere end i den nørre ... deraf
skønner de, at de aldrig for Fremtiden vilde mangle Vand;
de glædede sig da over deres Fund, solgte deres Ejendomme
og anstrengte sig af al Magt for at skynde sig hen til det
nyfundne Sted.“

Stedet hed altsaa Øm, før Munkene kom; det betyder
vistnok „paa Øen“ paa Nutidsdansk; men efter Ci-
stercienserskik gav de det ved et Ordspil paa den anden
Betydning af „øm“ det latinske Navn Cara Insula „den
kære Ø“.

Det nye Kloster fandt en trofast og gavmild Beskytter i
Aarhusbispem Svend, „den vigtigste Grundlægger“, der
ikke blot skænkede det en Mængde Gods paa Djursland,
men ogsaa „stillede sig som en Mur for Herrens Hus mod
de ondes Anfald og bredte sit Værns skjærmende og lunen-
de Vinge udover Herrens Tjenere.“ Da han blev gammel og
svag, fik han Lov af den apostolske Herre til at frasige sig
Bispeembedets Byrde og flytte over i Klosters Ro; men
inden han fik gjort dette Skridt, døde han og blev jord-
fæstet i Klosterkirken foran den hellige Jomfrus Høj-
alter (1191).

I den lykkelige Opgangstid under Valdemarernes Styre, da Absalon og efter ham Andreas Sunesøn var Ærkebisper, trivedes Klostret ved Mossø. Blandt dets Abbeder maa vi fremhæve den senere Viborg Bisp Gunner, som vi kender fra en lille Levnedstegning, der er bevaret som et Tillæg til Krøniken; han stod Valdemar Sejrs nær og var hans Medhjælper ved Udarbejdelsen af Jydske Lov; det menes, at det er ham, der har formet den berømte Fortale: Med Lov skal man Land bygge o. s. v. Det viste sig snart, at de først opførte Bygninger var utilstrækkelige; 1246 hører vi, at en ny Kapitelsal var under Opførelse, og der tales om en ny Kirke, der i 1257 var delvis fuldført og blev indviet under stor Højtidelighed. Mens disse Byggearbejder stod paa, blev det stille Kloster draget ind i de forskellige Borgerkrige og andre Stridigheder, der rasede i Aarhundredet efter Valdemar Sejrs Død. Abels Ryttere røvede Klosters Heste, Dronning Jutta, der sad paa Skanderborg, lagde Baghold for Klosterbrødrene fra Djursland, naar de kom agende med Korn til Øm; men værre end alt dette var den bitre Strid, der førtes mellem Klostret og Bispen af Aarhus og drejede sig om Bispens Ret til at kræve 3 Ugers Gæsteri om Aaret. I Krøniken skildres denne Fejde med stærke Farver; med megen Ordkunst gengives de hvasse Ordskifter mellem Bisp Tyge og Abbed Bo, og mange Beviser for, at Klostret har al Retten paa sin Side, fremlægges; men man er ikke helt tryk; det havde været rart, om man havde haft et Indlæg fra Tyges Side. Da Krøniken brat bryder af paa det mest spændende Sted, faar vi ikke Enden paa Historien; men der er næppe Tvivl om, at Bispen i Kraft af den stærkeres Ret er gaaet af med Sejren, og at Klostret har faaet et Knæk, som det aldrig forvandt. Skønt vi intet hører om dets indre Liv i de følgende tre Aarhundreder — nogle Abbednavne under Dokumenter er omtrent det eneste vi kender — maa vi formode, at Cistercienserne i Øm vedblev at virke i Bøn og Arbejde, at de har passet deres Gudstjenester og Bedestunder og har været gode Herrer og Læremestre for deres mange Fæstere.

Man sagde vel ikke uden Grund: „Det er godt at leve under Krumstaven.“ At de i stor Udstrækning har taget sig af syge og saare Mennesker, der indgav sig i Klostret uden at blive Munke, er bleven bevist ved Dr. Isagers Undersøgelser af Skeletterne, som vi snart skal høre lidt om.

Saa kom Reformationens Tideherv, og Øm maatte dele Skæbne med Landets øvrige Klostre: efter 1536 blev Tilgangen af nye Munke standset. 1560 blev de sidste faa gamle „Hvidebrødre“ flyttet til Sorø, og Kong Frederik II inddrog Klostret og dets Gods under Kronen. Han gjorde det til et Kongeslot, som han gav Navnet Emsborg, og opholdt sig der nogle Maaneder; men det gamle Munkebo har næppe huet ham, og han har vel ogsaa ment, at han havde Slotte nok i denne Egn, hvor han elskede at gaa paa Jagt, naar han havde baade den gamle Kongeborg, Skanderborg, og det tidligere Bispeslot, Silkeborg. Hvorom alting er, han gav 1561 Lensmanden paa Skanderborg Ordre til at nedrive Emsborg Kirke med Søvnhuset, Ommegangen og andre unyttige Huse, og alt hvad der var brugeligt som Byggematerialer blev, som ovenfor nævnt, anvendt til Opførelsen af et virkeligt Slot paa Slotsholmen mellem Store og Lille Sø. Ikke blot blev alle Bygninger jævnet med Jorden; med den Brutalitæt, der faldt den Tids Mennesker naturligt, blev Kirkens Inventar og Klostrets Indbo splittet for alle Vinde eller tilintetgjort. Foruden Haandskriftet med Krøniken er meget lidt bevaret: Nogle Bøger i Det kongelige Bibliotek, en Klokke i Hesselager Kirke og to Gravsten i Rye Kirke. Den ene er en Mindesten over Biskop Svend, udført c. 1490 af en Aarhusmester, der kendes fra et Par Bispeligsten i Domkirken, den anden en Ligsten over den næstsidsste Abbed, Peder Sørensen († 1554). Klostrets Ladegaard blev delt mellem fire Bønder, der byggede deres Gaarde paa Tomten og ligesom Godsets Bønder blev Fæstere under Skanderborg Len. Langt senere er de to af Gaardene flyttet ud og Bygrunden udstykket i ganske smaa Husmandslodder. Saaledes forsvandt det stolte Herrekloster fra Jordens

Overflade, det blev ikke helt glemt, at det havde ligget paa Emborgs Plads, Munkestensbrokkerne fortæller det jo hver Dag, og Beboerne blev kaldt Klosterfolkene, men ingen vidste, hvor de forskellige Bygninger havde ligget, og Murbrokkerne forsvandt efterhaanden i alle de nærliggende Veje, der lyste rødt i Sommersolen.

Udgravningen.

Det var ikke mange Mennesker, der ad de røde Veje begav sig til det afsides Emborg; men Nationalmuseet kendte Stedet og holdt Øje med det. I Halvfemserne i forrige Aarhundrede foretog Dr. Henry Petersen nogle Gravninger; men efter hans tidlige Død blev Tanken om en grundig Undersøgelse opgivet, og man nøjedes med, naar de Folk, der harpede Murbrokker, stødte paa en muret Grav, at udgrave og fotografere den.

Da der var bleven stiftet et historisk Samfund for Aarhus Stift, søgte vi, der havde med det at gøre, at vække Interesse for Øm Kloster og begyndte med at stævne til Møde i Emborg d. 18. Juni 1911. Vilhelm Lorenzen og Christoffer Båggø fra Testrup holdt udmærkede Foredrag, der, trods Lyn og Torden og strømmende Regn, vakte levende Interesse. Da vi under Uvejret sad og spiste i Rye Kro, kom der fra forskellige Sider Opfordringer til Styrelsen om at gøre noget, bl. a. blev det foreslaaet at købe et Stykke Jord og der rejse en Mindesten. Denne Uvejrstaften blev Skæbnestimen for de gemte og næsten glemte Rester af Hvidebrødrenes Kirke og Kloster.

Thi efter at Samfundet havde købt to ubebyggede Grundstykker, hvor der blev harpet og der var fundet Grave, rejste vi ikke nogen Mindesten, men tog Initiativet til en planmæssig Undersøgelse, idet vi bad Nationalmuseet om at udgrave vort erhvervede Areal. Direktør Mackeprang var skeptisk med Hensyn til Resultater, men naar vi endelig vilde . . . tog han imod vort Forslag, og dermed indlededes det udmærkede Samarbejde, der nu har varet henimod 30

Aar; i hele denne lange Tid har Museets Arkitekt C. M. Smidt ledet Udgravningerne, og det er ham, der har hele Æren for de opnaaede store arkæologiske Resultater. Samfundets Part i Samarbejdet har været — med Støtte fra mange Sider — at udvide Arbejdsmarken ved Køb af det ene Areal efter det andet; vi er nu i Besiddelse af fem smaa Ejendomme.

Efterat Nationalmuseet har sørget for den arkæologiske Undersøgelse, har Samfundet paataget sig at gøre Stedet til en Seværdighed ved at hæge om de fremdragne Bygningsrester og indramme dem med Træplantninger og derved udforme Danmarks første Ruinpark, hvori der er fundet Plads til en lille Klosterhave, som ikke rummer andre Planter end dem, Munkene har ført her til Landet og anvendt som Læge-, Krydder- og Farveurter; endvidere har det opført Klosterhuset, hvori de under Udgravningen fremdragne løse Fund: Bygningsdetaller, Redskaber, Mønter m. m. blev anbragt. Da der ikke i den 1923 opførte Bygning var Plads til at vise Dr. Isagers Skeletfund, blev Huset i 1939 gjort dobbelt saa stort som det var, saa det blev muligt at give de sygdomsmærkede Knogler en smuk og overskuelig Opstilling; i Huset vises saaledes de haandgribelige Resultater af de to Videnskabsmænd, Arkitekt Smidts og Dr. Isagers Undersøgelser Side om Side; endelig har Samfundet ansat en Kustode, Anders Andersen, der som baade Smidts og Isagers højtbetroede Medarbejder har de bedste Betingelser for at vejlede de Gæster, der strømmede til fra alle Sider (i 1939 ca. 20.000). Det maa fremhæves meget stærkt, at Arkitekten ikke blot har udført det arkæologiske Arbejde, men at han ogsaa baade med Raad og Daad har medvirket i Samfundets Del af Arbejdet, han har været Arkitekt for vore Byggeforetagender, han har tegnet Ruinparken og har udarbejdet „Vejledning for Besøgende“. Nationalmuseets nuværende Direktør Dr. phil. Poul Nørlund har i sin Tid opstillet og katalogiseret „Smidts Samling“.

Naar Nationalmuseet angribes for i tidligere Tid at have fjærnet værdifulde Fortidsminder fra de Steder, hvor de hører hjemme, kan vi henvise til, at det her ikke blot har tilladt, men selv medvirket til, at løse Fund, der er fremdragne ved dets egne Undersøgelser, er blevne paa Findestedet, efter at der var skaffet et trygt Opbevaringssted. Øm Klosters Udgravningshistorie, som vi ikke her kan gennemgaa i Enkeltheder, viser, at man gennem Samarbejde mellem den videnskabelige Centralinstitution og en lokal, folkelig Sammenslutning kan naa et Resultat, der saa sandt ikke giver Egnen Anledning til at beklage sig.

Ved Udgravningsarbejdet er en stor Del af det Tæppe af kalkblandet Grus og Murbrokker, der dækkede Fundamenterne, bleven løftet, Flig for Flig. Selvom meget endnu er skjult, kan det siges „der fremkom den fuldstændigste Grundplan, der kendes af et dansk Cistercienserkloster“ (Trap).

Skeletfundene.

Mellem Fundamenterne af Kirken blev der fremdraget den ene murede Grav ved Siden af den anden. Mens saadanne 6—700 Aar gamle Grave ellers i Reglen er tomme, laa der her et velbevaret Skelet i hver Grav. Da de krævede en sagkyndig Undersøgelse, henvendte Arkitekten sig til Overlægen ved Sanatoriet i Ry, Dr. med. Kr. Isager, om Bistand. Doktoren der jo er Tuberkuloselæge, vilde nødigt, men lod sig dog tvinge til at gaa frivilligt med; han havde jo taget Ordet ved Mødet i Rye og med levende Interesse fulgt Arbejdet i Øm. Efter at han i 1915 havde konstateret, at Gigt var Aarsagen til, at det ene Laarben paa et Skelet — „den halte Munk“ — var tyndere end det andet, fik han næste Aar et andet Skelet til Undersøgelse, hvorom han skrev: „Da dette baade medicinsk og historisk var af langt større Betydning, blev jeg, som uden eget Ønske var kommet ind i dette Arbejde, indfanget af Emnet“. Han paaviste ved Undersøgelse af venstre Overarm og Skulderblad, at paågæl-

dende i venstre Skulder havde faaet en alvorlig Læsion, der ikke var bleven lægt, men maatte have voldt ham mange Smerter i lange Tider. Efter at dette var konstateret, tog han Klosterkrøniken frem og læste om den tolvte Abbed, Jens, der blev valgt 1246, at han i en Kamp med Hertug Abels Krigsfolk blev haardt saaret i den venstre Skulder, og at han i 1249 nedlagde sit Embede, da han daglig led haarde Smerter. Det var altsaa Abbed Jens' Grav, der var fundet. Dette ene Eksempel er vist tilstrækkeligt til at vise det Sammenspil mellem Udgravningsresultaterne og Krøniken, der giver Arbejdet i Øm sit Særpræg.

Ved disse og lignende Enkeltundersøgelser, ved Studier og ved Samarbejde med Anatomer dygtiggjorde Dr. Isager sig til det Stovværk, som han udførte i Løbet af Trediveerne, da han med Andersen som Hjælper udgravede mange hundrede Grave paa Kirkegaarden Nord for Kirken og derved fremdrog et aldeles enestaaende rigt Studiemateriale af Skeletter af Middelaldermennesker. Doktoren udsøgte alle de Knogler, der bar Spor af Sygdom og Overlast, og ved Undersøgelse af disse „Patienter“ er det lykkedes ham at paa-vise, hvilke Sygdomme de har lidt af; han har vist, at der i Klostret er øvet Lægevirksomhed, navnlig kirurgisk, og at der i Middelalderens Slutning maa have været et Hospital, hvor syge og svage Mennesker har faaet Ophold og Pleje. Han har offentliggjort sine Undersøgelser i Bogen „Skeletfundene ved Øm Kloster“ og i forskellige Afhandlinger, der har vundet beundrende Anerkendelse langt ud over Danmarks Grænser. Enhver kan i Isagers Samling i Klosterhuset gennemgaa det vigtigste af Materialet, der er klart opstillet og omhyggeligt etiketteret. Naar man ser nogle kløvede Hjerneskaller og mange Ar af Hug paa Kranier, faar man et levende Indtryk af, hvor utrygge Forholdene var, og man fatter Betydningen af, at der bag Klosters Mure var et fredfyldt Sted, hvor de saarede — saavel som nogle af de syge — fik Pleje og Lægebehandling.

Den halte Munks Grav i Kirkens Kor.

FOT.: N. LAURSEN

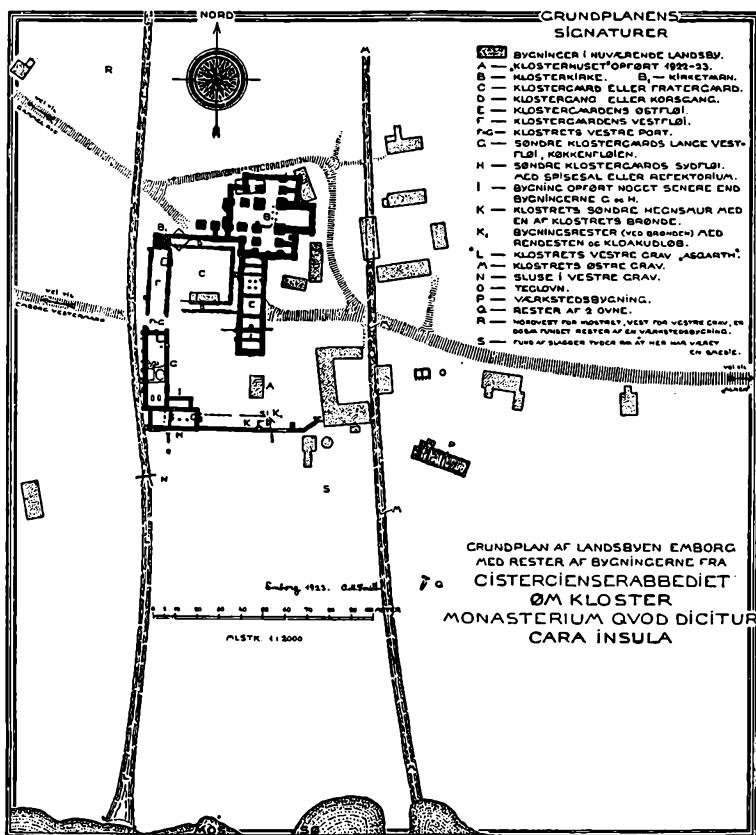
Abbed Jens' Grav i Klosterhuset.

FOT.: FRÆSLER

Rundgang.

Smidts Grundplan af Klostret viser, hvor mægtige de grundmurede middelalderlige Bygninger har været i Sammenligning med Nutidens Landsbygaarde og -huse. Kirken, der laa mod Nord, maa have raget højt op over Klosterbygningerne, der Syd for den var grupperede om en nordre og en søndre Klostergaard. Vi begynder med Kirken, der har været af omtrent samme Dimensioner som den næsten samtidigt byggede Løgum Kloster Kirke. Stiller vi os med Ryggen til det lille Kirkehus, hvor vore Gæster kan tage Billetter og søge Ly i Regnvejrr, ser vi ned gennem Kirkens Midtskib ligesom fra Orgelpladsen i Aarhus Domkirke; desværre skjuler Højkoret sig bag Stengærdet med Asketræerne; men ved Prøvegravninger er dets Størrelse konstateret. Paa de tre Par brede Fundamenter har der rejst sig svære Murstenspiller, der har været forbundne med Arkadebuer og har baaret Overkirkens Mur og Midtskibets Hvælvinger. Nord og Syd for Hovedskibet har der været smalle, hvælvede Sideskibe; vi gaar gennem søndre Sideskib ind i søndre Korsfløj og lægger Mærke til Nordøsthjørnet af Korsgangen; til Korsfløjen aabner der sig to Sidekapeller; i det ene af dem er der bevaret et Fundament for det Alter, som Biskop Peder Elafsen blev begravet foran; i Korset ser vi ind i nordre Korsfløj, der har haft to tilsvarende Kapeller; de spinkle Fundamenter mod Øst har baaret Lektoriet, som skilte Højkoret, hvor den halte, gigtsvage Munk ligger begravet, fra Munkekoret i Korset.

Fra søndre Korsfløj fører en Dør ind til Sakristiet i Klostrets Østfløj, herfra kan vi tænke os at se en Procession med Ærkedegnen fra Aarhus og Abbeden i Spidsen bevæge sig ind i det nye Højkor med Kors, Lys og Røgelseskar og bringe alle Relikvierne fra den gamle Kirke til den nye under Munkenes Frydeskrig og Jubelraab den Allehelgens Aften 1257, da den nye Kirke blev indviet. Fra Sakristiet gaar vi ind i Librariet (Bibliotek og Arkiv) hvor Messe-

bøger, Krøniken og Klosters Privilegier og Skøder blev bevarede. Derefter følger Kapitelsalen, Klosters vigtigste Rum, hvor Abbeden hver Morgen samlede Munkene til Andagt og Belæring, før Dagens Gerning begyndte; fire Søjler bar dets Hvælvinger og i en muret Grav under dens Gulv blev Jens' Forgænger, Abbed Mikkel, i Efteraaret 1246 begravet af den ældgamle Biskop Gunner, der var rejst den lange Vej fra Viborg for at tage Afsked med sin fordums Discipel. Fortsættelsen af Østfløjen og Korsgangen skjuler sig under Vejen, men dens Afslutning, hvor der maaske har været Abbedbolig, har strakt sig ind i den søndre Klostergaard, hvor Fundamenter er fremgravede.

Det er ikke sandsynligt, at den nordre Gaard har haft en Sydfløj; den har formodentlig været lukket af Korsgangen, der har ført over til Vestfløjen, hvis nordre Del, som har været Lægbrødrenes Bolig, ikke har kunnet udgraves; derimod er Fundamenterne af den søndre Gaards Vest- og Sydfløj fremdragne i deres fulde Udstrækning. I Vestfløjen spores mod Nord den brolagte Klosterport; derpaa følger Vaskehuset med Brønd og Afløb til Broder Martins Grav, Bagerset med tre store Ovne og Køkkenet med Brønd og Ildsted. I Sydfløjen har der været et hvælvet og opvarmet Refektorium, fra hvis Østgavl den søndre Klostermur fører over til den østre Grav, der afgrænser Klausuren, det egentlige Kloster, mod Øst og ligesom Broder Martins har forbundet de to Søer. Øst for den har der ligget Ladegaard, Teglovn og forskellige Værksteder.

Vi har i Hast gaaet rundt langs de fremdragne Fundamenter og har forsøgt at danne os en Forestilling om de Bygninger, der rejste sig over dem, og det Liv, der rørte sig i disse; vi mangler nu kun det af Klosterhaven omgivne Klosterhus med Smidts og Isägers Samlinger, hvor enhver let finder sig til Rette. Midt paa Plænen i søndre Klostergaard er der rejst en Mindesten for Biskop Gunner, en rørende testamentarisk Gave fra Digteren Thor Langes Enke, den russisk fødte Fru Nathalie Långe, der herved har virkeliggjort en Tanke, som han ikke naaede at udføre; den er den sidste i Rækken af de Mindesmærker, som den nagende Hjemve drev ham til at rejse til Ære for fremragende Personligheder i Danmarks Middelalder. Stenen blev udført af Johan Thomas Skovgaard og afsløret ved Historisk Samfunds Sommermøde 1938 af Ægteparret Langes nære Veninde Overlærerinde, Frk. Krarup. Paa Forsiden ses en Abbedstav og Navnet Gunner, paa Bagsiden melder en Indskrift:

Den jyske Stormand blev Pariserklerk
derpaa i Øm han førte Abbedstaven,
han Volmer hjalp med Lovens store Værk,
og blev som Bisp i Viborg lagt i Graven.

Abbed Mikkels Grav i Kapitelsalen.

FOT.: C. M. SMIDT

I Ruinparkens Rosenlund staar en Række Bænke, der indbyder til Hvile efter en Rundgang. Mens vi nyder Udsigten over Mossø til Højlund Skovene, vil maaske nogle Skikkelser og Optrin fæstne sig i vort Sind, saa vi kan drage bort med Indtryk af Cisterciensernes Liv og Virke paa dette yndige Sted gennem fire hundrede Aar.

Hvis vi vil til Ry Station, er en Robaad den bedste Befordring, en stille Sommeraften at ro med Strømmen gennem Gudensø og Ry Møllesø er en Oplevelse; men vi kan jo ogsaa gaa ad Vejen langs Søerne, hvor der er mangt og meget at glæde sig over: Brombær, Rønnebær, Lyng og mangehaande Blomster paa Sand- og Grusbund, i Moser og paa Enge; fra Bakken Øst for Gudensø at se Solen gaa ned bag Ry Sønderskov eller langt ude i Salten Dalen er et Syn, der bider sig fast i Erindringen, og naar Mørket falder paa, lyser Sankt Hansormene ved Skærsaa.

Silkeborg Torv er en karakteristisk Del af Byen.

FOTO-SERVICE

EN BY MED TO ANSIGTER

DET FLITTIGE, TILSYNELADENDE SORGLØSE
SILKEBORG

Af EINAR BOESGAARD

SILKEBORG har to Ansigter. Byen har maaske mange flere, men for Turisten har den i det mindste to, der er saa forskellige, at man kun med Besvær faar dem passet sammen. Det ene har jeg set saa mangen Sommerdag, den smilende, varme By, maaske en Smule døsig, naar Middagsheden brænder over det store, underligt flade Torv.

Kommer man saadan en straalende Sommerdag til Silkeborg og kommer man, hvad de fleste gør, fra en Tur gennem det, der med rette kaldes Byens skønne Omegn, saa er det lille Bysamfund som et festligt Punktum med Hvile

og god Mad og venlige Mennesker. Og med den stærke Luft i Næsen endnu puster man ud og hygger sig.

Ja, man kan sidde paa Torvet i Silkeborg og se hele Jylland komme forbi, i det mindste en stor Del af den jyske Ungdom, og den er nok værd at se, naar den kommer pedaltrende med bare Ben og røde Kinder, med flagrende Hør-Haar eller brogede Hovedtørklæder, Piger, der er runde baade her og der og med store hvide Smil i de sunde Ansigter, eller Knægte, der er brændte af Solen, til de har Farve som Agern. Eller man ser de Handlende og Bønderne, „Repræsentanterne“, som de Handelsrejsende jo nu hedder, naar de ikke er Inspektører eller Salgschefer eller Herren ved hvad, denne dejlige robuste Race, som man aldrig kan høre op med at beundre, naar man selv et Liv igennem har prøvet, hvor det tager paa Kræfterne at rejse, hvis man samtidig skal have hele sin Evne i Behold til andre Formaal, *de* kommer ogsaa over Silkeborg Torv, der saadan set er det hele Jyllands Torv. Deres Biler med Prøvekufferterne staar i Rad og Række Side om Side med Bøndernes. Ja, ikke i Aar, men Aaret i Aar er ingen Norm. Saadan en Sommerdag gaar Tiden saa mildt og jævnt i Silkeborg. Der er ikke stort at se i Byen, den ligger nok som en Juvel paa et grønt og blaat Bolster, men det er Bolsteret, man er kommet for at se, og det titter frem for Enden af alle Gader. Alle Veje peger ud i det sommerlige Paradis. Men derfor kan der nu godt nok være Liv og Sjøv paa Søndergade eller Vestergade Lørdag Eftermiddag

Det andet Ansigt, Silkeborg vender til den Fremmede, det har jeg mødt Gang efter Gang Vinternætter, naar det har skullet gaa stærkt gennem Jylland, og de lange Vejes Mørke pludselig afløstes af de blinkende Lys i Silkeborg. Ud fra Nattens Port kørte man pludselig ind i den lysglimtende By med regnvaade Brosten eller maaske med Snetæppet glattende alting ud. Saa har Silkeborg al den Tiltrækning, som Oasen og det muntre Karavanseraj har for den Ørkenrejsende. Saa er den Indbegrebet af Menneskelighed og

Venlighed. Den flittige By Silkeborg fortjener at kendes ogsaa af andre end dens begejstrede Sommergæster. Der er noget hjertevindende over den Beslutsomhed, der staar skrevet i Silkeborgs Ansigt, naar man ser Byen i dens Hverdag. Sommeren lang ligesom sidder Byen i Skjorteærmer under de grønne Træer, der hænger ud over Aaen. Men saasnart Gæsterne er borte, saa spytter Byen i Hænderne, faar en Bunke Arbejde fra Haanden, industrielt, kommercielt, kommunalt men naar Sommergæsterne vender tilbage, saa er der ikke noget at se af Sliddet og Slæbet. Saa sidder Fatter Silkeborg igen med sit sorgløse Smil og meder i den glitrende Aa.

Silkeborgs yndige »Waterfront« set fra Havnen.

FOT.: H. PORS

STEDET, SLOTTET OG BYEN SILKEBORGS HISTORIE

Af OTTO BISGAARD

„Silkeborg er it velbygt, anseeligt oc offvermaade lystigt Slot, liggende 4 Mile Westen op udi Landet fra Aarhus, paa it synderligt smuckt oc beleiligt Sted aff Skou oc Marck saavelsom mange ferske Søer oc Aær: Saa at Kongl. Mayt. derfor der omkring sig en egen Frihed oc Wildbane hafver forbeholdet“.

INGEN Turistreklame kunde mere træffende karakterisere Silkeborg, end det sker i de ovenfor citerede Linier fra Arennt Berntsens: Danmarks og Norges frugtbare Herlighed. Maaske har han været en sjælden Undtagelse, Natursans har han i det mindste lagt for Dagen i sin Om-

tale af en af vort Lands skønneste Egne og af det „lystige“ Slot, der engang dannede Egnens naturlige Samlingspunkt, men som nu desværre forlængst er sunket i Grus.

Som Stedsbetegnelse dækker Navnet Silkeborg over en Flerhed af Begreber: Borgen, Hovedgaarden, Handelspladsen og Købstaden. Silkeborg som Bysamfund hører til Landets yngste, men som et Midtpunkt under Bispevældet og i Lenstiden støder man paa Navnet adskillige Aarhundreder tilbage.

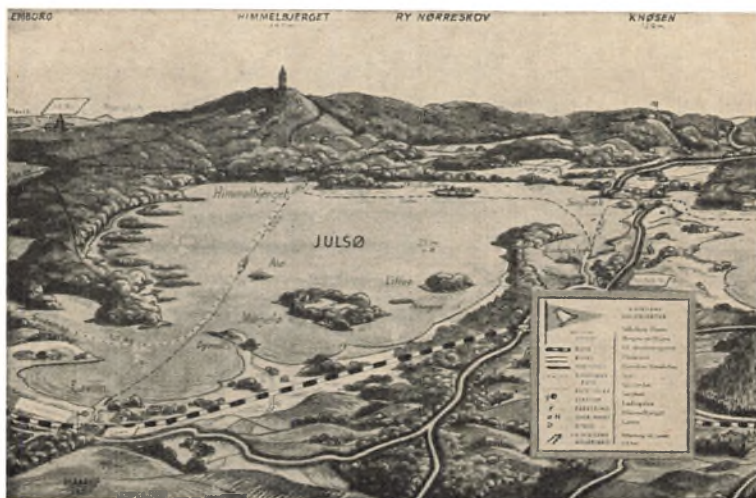
At Egnen omkring Silkeborg har været beboet allerede i Oldtiden, fremgaar af talrige Gravhøje og Fund af Oldsager overalt og ogsaa paa det nuværende Silkeborgs Grund. Efter at Befolkningen havde slaaet sig ned som Agerdyrkere i Bygder og Landsbyer, er Borgen Silkeborg opstaaet, antagelig i den tidlige Middelalder, og uden at man nu er i Stand til at fastslaa noget nærmere om Tidspunktet.

Silkeborg skrives i ældre Bøger og Skrifter Silkæburg, Silkeborg, Silkijborgh og paa flere andre Maader. Navnets Betydning er usikker, muligvis hidrører det fra Ordet Silje — en Pilebusk.

Første Gang, man hører om Borgen, er i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, da den ejedes af Fru Thore Muus og Ægtefælle Hr. Laurids Hvass til Ormstrup. Fru Thore skænkede 1414 Borgen til Biskop Bo af Aarhus, men Gaven, der ikke var godkendt af hendes Ægtefælle eller Slægtninge, foraarsagede adskillig Strid og Splid gennem hele det 15. Aarhundrede, og en fuldkommen Ordning, der i alle Henseender sikrede Bispens trygge Besiddelse af Borgen, som de satte megen Pris paa, blev først tilvejebragt umiddelbart før Reformationen. Ved dennes Indførelse i Danmark i 1536 overgik Silkeborg fra de Aarhus Bispers til Kronens Eje. Den sidste Biskop paa Silkeborg var Ove Bille, hvis Befalingsmand Hans Stygge satte sig til Modværge mod Kongens Høvedsmand Johan Rantzau og næg-

tede at overgive Borgen uden efter Bispens Befaling, og da Bispens nægtede at give denne, blev han fængslet ligesom Landets øvrige Bisper.

Silkeborg blev nu i Tiden fra 1536 til 1660 et kongeligt Len og var Sæde for en Række adelige Lensmænd. Borgen og de til denne hørende talrige Beboelsesbygninger, Stalde og Ladegaardsbygninger laa paa en Pynt paa det Sted, hvor Gudena falder ud i Langsø. Noget fjernere laa et Teglværk og en Vandmølle. Selve Hovedfløjen, senere benævnet „det store Stenhus“, var Kompleksets nordvestligste Bygning og var ved en Grav adskilt fra de øvrige Bygninger, saaledes at den laa omflydt af Vand paa alle Sider, Gudena mod Vest, Langsø mod Nord og Graven mod Landsiden i Syd og Øst. Fra Borgen var der Færgefart over Langsø til Balle Sogn i Hids Herred. Utvivlsomt har Silkeborg fra de ældste Tider været berømt for rig Jagt og Fiskeri, og Kongerne Frederik den Anden og Kristian den Fjerde har flere Gange taget Ophold paa Silkeborg for at nyde Jagtens Glæder i den storslaede, skønne og ejendommelige Natur. Under Svenskekrigene forvoldtes der over-

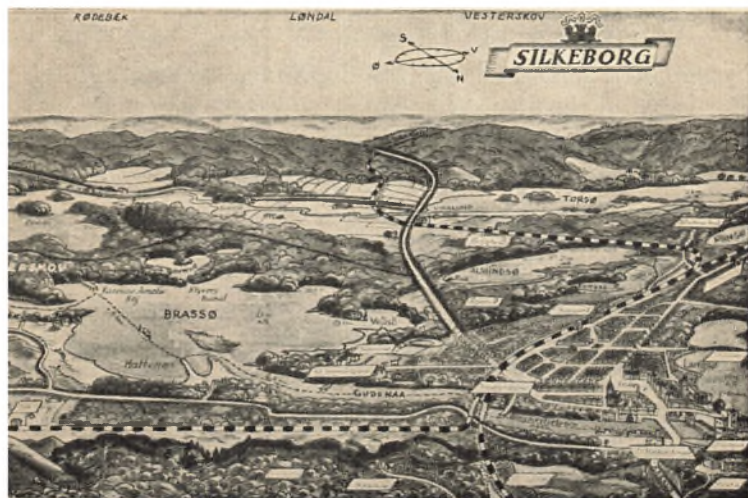

Et af Hjejleselskabet udgivet Kort over Himmelbjergsøerne, man ser foruden Baad-Ru-

ordentlig stor Skade paa Lenet og Skovene, idet disse i høj Grad forhuggedes og ødelagdes. Ligeledes forfaldt Slottet mere og mere, og „det store Stenhus“ var omkring ved Midten af det 17. Aarhundrede næppe beboeligt. De urolige Tider og Rigets Pengeknaphed bevirkede, at der ikke paa langt nær kunde afholdes de Bekostninger til Vedligeholdelse, som Tilstanden udkrævede.

Efter 1660 dannedes Silkeborg Amt, der omfattede Vrads, Hids og Lysgaard Herred samt 9 Sogne af Gjern Herred. Senere var det forenet med Mariager Amt og derefter med Dronningborg Amt.

Silkeborg Gaard og Gods tilskødedes af Kong Frederik den Tredie i Aaret 1664 til Vinskænk i Glückstadt Chr. Fischer, der i 1658 og følgende Krigsaar havde ydet Regeringen Forstrækninger, hvorfor han ved Tilskødningen fik Vederlag, dog med Forbehold af Kronens Indløsningsret, som Frederik 4. benyttede sig af i 1720, hvorefter det blev udlagt til Ryttergods. Bygningerne blev i 1726 for en Del nedbrudt. Ved Ryttergodsets Salg 1767 overgik Silkeborg for en Købesum af 38.000 Rdl. dansk Courant til Ritmester

banelinierne. Kortet giver et morsomt Indtryk af Egnens stærkt bevægede Landskab.

Hans Nic. Hoff, der delvis af Materialer fra „det store Stenhus“, som nu var en Ruin, opførte den nuværende Hovedgaardsbygning Vest for Gudena ved Østergade i det nuværende Silkeborg. Ladebygningerne til Hovedgaarden opførtes af Bindingsværk, men genopførtes efter en Brand i 1777 af Grundmur.

I Aaret 1794 overgik Silkeborg Hovedgaard til Hans Nic. Hoff's Søn, Landsdommer Henrik Muhle Hoff, som i 1804 afhændede Godset for 200.000 Rdl. til Ritmester H. H. G. Halling til Friisholt og Overkrigskommissær H. P. Ingerslev til Rugaard. Ved Tvangsauktion for Skatter og Afgifter blev Silkeborg Hovedgaard i 1823 overtaget af Statskassen for 143.000 Rdl. Ved kgl. Resolutioner af 29. August 1837 og 15. Februar 1840 blev henholdsvis Skovene med Skovgodset og selve Hovedgaarden med Gods erklæret for Domæner. I Tidsrummet 1823—1840 var Silkeborg Hovedgaard bortforpagtet, men Tilstandene blev ringere og ringere.

Landsdommer Hoff er den første, som nogenlunde fyldigt har beskrevet Silkeborg Hovedgaard og Gods, og han omtaler i et af sine Skrifter, at „Silkeborg, skiønt en skarp Egn, har ved sine Skove og Søer den meest romantiske Beliggenhed“, samt at hans Yndlings-Idé, hvorom alle hans Forbedringer drejede sig, var at „gøre Guden Aae prambar og faae en lille Kiøbstad eller Ladeplads der“. Hoff var en intelligent og kultiveret Godsejertype fra Oplysningsperioden, og han havde et aabent Blik for den skønne Egn, i hvis Midte hans Gods laa. Han omtalte Udsigter „ikke mindre skønne end Frederiksdahl i Siælland og Pløen i Holsten“. Hoff var endvidere den første, som, et halvt Hundrede Aar før Planerne om Silkeborg Handelsplads blev udkastede og realiserede, har været klar over de Muligheder, der forelaa baade med Hensyn til et bymæssigt Samfund paa Silkeborg og Gudenaens Prambarhed.

Chr. Molbech foretog i Sommeren 1829 en Rejse i Jylland

og kom paa denne ogsaa til Silkeborg, hvor han blev meget overrasket og betaget af den „sublime danske Bjergnatur“, han der mødte, og mente, at „maå i det mindste maa komme saa langt ned, som til det Lauenburgske, og maaske dybere ind i Tyskland, for at finde en Egn, hvis Skove, Højder, Søer og Vandløb have en saa betydende, vild og stor Charakter, som f. Eks. Strækningen imellem Silkeborg, Rye og Mos-Sø“. Molbech omtaler derefter Silkeborg Hovedgaard og dens nye Haveanlæg og i samme Forbindelse „den omgivende Natur, hvis romantiske Charakter hører til det i sin Art fortrinligste af Naturskønhed“, han kendte i Danmark. Videre udmaler han „Synet af den hele, i høj Grad romantisk-interessante Egn omkring Silkeborg, som ved sine høje Bakker, Søen, Vandfaldet, Møllerne og mangen karakterisk Egenhed, paa en meget levende Maade gjenkaldt (ham) fremmede Naturscener i Bjergegne“. Mange Digtere og Malere og andre Skønaander har været Gæster, ofte Stamgæster paa Egnen. Blandt ældre Malere, der fra Tid til anden slog sig ned paa Silkeborgegnen, kan nævnes Dankvart Dreyer, A. E. Kielstrup, Carmiencke, G. E. Liebert og A. Juuel. Senere har V. Kyhn, Godfred Christensen, J. la Cour, Harald Foss, P. Mønsted, Hans Smidth, Wennerwald og mange flere med Forkærlighed søgt deres Motiver i den midtjydske Natur, som er uudtømmelig paa Emner.

Men Silkeborgs berømteste Gæst er H. C. Andersen, som opholdt sig der paa tre lange Sommerbesøg i 1850, 1853 og 1859 som Gæst hos Byens Grundlægger, Fabrikejer Michael Drewsen. Den vidtberejste Digter fandt, at Silkeborg-Egnen var en Blanding af Skotland og Schwarzwald. Under et af Opholdene — i 1853 — skrev han den smukke Rejseskitse „Silkeborg“. I denne skriver han :

„Hvilken Eensomhed, hvilken Alvor! — Vel kan Sollyset i sin Afveksling oplive denne Egn; men som den Sorgfuldes Ansigt i selve Smilet, beholder den sit alvorsvækkende Præg. Hvilken Stilhed! i Minutter fornemmes ingen

Lyd, det er, som om man var betaget Hørelsen, og dog er den skarp, saa at den fornemmer Myggens Vingslag. Her er Natten dyb og hemmelighedsfuld."

Sin Kærlighed til By og Egn har den store Digter udtrykt paa mangfoldig Vis i sine Dagbøger og Breve. Her skal gengives hans smukke lille Digt:

Hvor Klostret stod ved Søens Siv,
bag Hedens Lyng og tunge Veie,
nu rører sig et virksomt Liv,
de store Møllehjul sig dreie.
En lille Kjøbstad alt der groer,
mod Aaen Ellene sig bøje,
i Danskens Højland Ørnen boer,
nær Hedens tusind' Kæmpehøje.

Et Stykke Danmarks Deilighed
er Silkeborg, det maa man love,
der Guden-Aa faaer Lejlighed
at see sig om i dybe Skove.
Nær Aaen Himmelbjerget staaer,
det staaer saa fast som Norges Dovre;
i Mosen Storken kulsort gaaer.
Der er saa smukt og godt derovre!

Kongerne Frederik den Sjette, Kristian den Ottende og Frederik den Syvende, navnlig de to sidstnævnte, har tilbragt tildels ret langvarige Sommerophold paa Silkeborg, hvis Omgivelser glædede og oplivede dem. Særlig gjorde Naturen Indtryk paa den skønhedselskende Kristian den Ottende og hans indtagende Dronning, der opholdt sig paa Silkeborg i 1840, under hvilket Ophold Kongen købte Himmelbjerget af Bonden Peder Nielsen i Rye for at gøre dette Sted til Almeneje for Nationen.

I Tiden til henimod Midten af Fyrrerne i forrige Aarhundrede var Tilstandene paa Silkeborg og nærmest liggende Omgivelser en ensom, landlig og afsides liggende Idyl, der var saa godt som ukendt af Landets øvrige Befolkning. Om nogen By var der ikke Tale. Den brede, vandrige Gudenaa

strømmede langsomt forbi den gamle forfaldne Silkeborg Hovedgaard med dens sandede, tildels lyngklædte, ufrugtbare Marker. I Nærheden laa en Smedie, et Teglværk, en malerisk Vandmølle, „Meelmøllen“, med et godt Aalefiskeri, en gammel Kro samt nogle Smaahuse, der hovedsagelig tjente til Boliger for de Folk, der havde deres Arbejde paa Hovedgaarden. Det samlede Antal Mennesker paa Silkeborg var meget ringe, da Stedet kun frembød Livsbetingelser for meget faa Familier. Forskellige Planer om Kanal-anlæg med Hensyn til Gudenaas og andre Vandveje i Midtjylland var blevet udkastede og antog en temmelig fast Form i første Tiaar af forrige Aarhundrede uden dog at blive ført ud i Livet. Alt stod i Stampe i Egnen omkring Silkeborg, og om Fremskridt var der saa godt som ikke Tale. Men i Aaret 1843 berejste Kammerraad I. Chr. Drewsen fra Strandmøllen Jylland bl. a. for anstille Undersøgelser om, hvorvidt der noget Steds i denne Landsdel fandtes en Vandkraft af en saadan Styrke, at den med Fordel kunde anvendes som Drivkraft i en Papirfabrik. En saadan Vandkraft fandt de to Fabrikanter i Gudenaasen ved Silkeborg gamle Vandmølle, der udtømte sig i en Aalekiste, og som fra Arilds Tid ikke havde fundet anden Benyttelse end at drive en „ussel Melmølle“ og levere en Del Aal, som ganske vist var berømte over hele Landet. I. Chr. Drewsens Halvbroder, Justitiarius A. L. Drewsen skriver i sin Dagbog, at da han stod paa Broen og saa denne mægtige, men i saa mange Aarhundreder spildte Vandkraft, fyldtes han med Smerte over, at ingen af hans Landsmænd endnu havde kunnet finde paa at benytte denne ypperlige Fabrikkraft. Denne beskæftigede senere i mange Aar hans Tanker, og han anfører, at det hørte til hans ledige Øjeblikkes kærester Luftkasteller at tænke sig som Ejer over Silkeborg, hvor han vilde bygge Fabriker, anvende Skovene og frugtbargøre de golde Marker.

Efter at være vendt tilbage til Strandmøllen talte I. Chr. Drewsen med sine to Sønner om Sagen, og man blev snart

enig om, at dersom Vandkraften med Aalefiskeriet, Melmøllen og Teglværket kunde faaes overladt paa antagelige Vilkaar, burde Firmaet inklade sig paa dette Foretagende.

Ved kgl. Resolution af 16. Februar 1844 blev Rentekammeret bemyndiget til at slutte Overenskomst med de to Brødre om Vandkraftens Benyttelse samt om Overladelsen af et Jordareal til Anlæg af en Papirfabrik. Denne rejste sig nu saa hurtigt, at Papirfabrikationen kom i Gang fra 1. Januar 1845. I de nærmest paafølgende Aar rejste der sig flere Fabrikbygninger, saaledes at der henimod Aar 1850 var opstaaet den anselige Industrivirksomhed, som i meget væsentlig Grad bidrog til at danne Grundlaget for den lille nystiftede By. Det kan ogsaa med Rette siges, at Silkeborg Papirfabrik til Stadighed siden, naar undtages nogle kortere Tidsrum, i hvilke Driften har været indstillet, har været af meget væsentlig Betydning for Byens økonomiske Liv, været Eksistensgrundlaget for talrige Familier gennem de skiftende Tider, kort sagt været Byens industrielle Centrum.

Efter at Silkeborg Papirfabrik i 1864 var nedbrændt, blev den straks genopført, hvorefter den i 1869 solgtes til cand. pharm. N. C. Strøyer. I 1889 indlemmedes Papirfabrikken i A/S „De forenede Papirfabrikker“ og blev derpaa foreløbig sat ud af Drift, men atter sat i Gang i 1894. I vort Aarhundrede er Fabrikken gentagne Gange blevet betydelig udvidet, saaledes i 1910 med en stor Bygning til Fabrikation af Nationalbankens Seddelpengepapir.

Haand i Haand med Familien Drewsens Bestræbelser for i Midten af 1840'erne at opføre en Papirfabrik paa Silkeborg gik andre Bestræbelser for at faa anlagt en lille Købstad eller Handelsplads der. Motiverne hertil var forskellige. For det første fandt man rent geografisk, at det for den midtjydske Befolkning vilde afhjælpe et i mange Retninger stærkt Savn, om der i Jyllands Midte kunde opstaa og trives en By, hvad der vilde være til største Gavn for

De gamle Bygninger ved Papirfabrikkerne.

FOTO-SERVICE

Omsætningen af denne Befolknings Produkter. Disse midtjydske Bønder havde hidtil haft en altfor lang Vej at drage, naar Varer skulde afhændes eller indkøbes. Planerne om et Købstadsanlæg paa Silkeborg stod dernæst ogsaa i Forbindelse med de Forventninger, man nærrede til samtidige Planer om Gudenaens Sejlbargørelse fra Rye Mølle over Silkeborg til Randers. Endelig og ikke mindst ansaa man med Rette Opførelsen af den efter Datidens Forhold store Papirfabrik for velegnet til at danne den faste og sunde Kærne, hvorom et Bysamfund forholdsvis hurtigt vilde danne sig. Forskellige Vejplaner spillede ogsaa en Rolle.

Et betydningsfuldt Skridt fremad blev gjort ved Kong Chr. d. 8's Besøg paa Silkeborg i 1840, og det tør bestemtes antages, at det skyldtes hans Initiativ, at Planen nu blev taget op igen og ført til en heldig Afslutning. Den 15. December 1845 besluttedes der ved kgl. Resolution Oprettelsen af en Handelsplads ved Silkeborg Hovedgaard.

Angaaende Beliggenheden bestemtes særlig, at der hertil skulde forbeholdes et Areal paa ca. 250 Tdr. Lands Størrelse af Hovedgaardens Vestermark, nemlig det Areal, som mod Nord grænsede til Silkeborg Langsø, og Anlæggets Udførelse blev nærmere bestemt paa Grundlag af en af Ingeniørmajor Schlegel udarbejdet Plan. At Byen saaledes overvejende blev til ved et Magtbud, har i flere Henseender præget dens Karakter, ikke mindst i Gadeanlægget med dets lige regelmæssige Gader, der som oftest skærer hverandre i rette Vinkler.

I 1855 fik Byen egen Kommunalbestyrelse, men lige til Aar 1900 var den stadig kun Handelsplads. I dette Aar blev den Købstad.

Byens Fremgang illustreres bedst ved Oplysning om Befolkningstilvæksten gennem Tiderne. Indbyggerantallet var i 1850: 499, 1860: 1775, 1880: 2931, 1901: 7228 og i 1940: 14.539. Siden Aarhundredskiftet er der foregaaet en stærk Udvikling i den nordlige Forstad Alderslyst, som er beliggende i Balle Kommune i Viborg Amt. Denne Forstad har nu et Indbyggerantal paa 3294, som ikke er medregnet i sidstnævnte Tal.

Silkeborg er i Dag en driftig Fabriksby midt i en skøn og „grøn“ Egn — men den har ogsaa andre karakteristiske Egenskaber. Den er saaledes Danmarks mest udprægede Kur-By med tre Kursteder, den er en Skoleby af Betydning, og endelig er den ganske selvfølgelig blevet en Turistby, som Turister i Danmark vanskeligt kommer udenom, saa tæt som Seværdighederne fylker sig om Byen.

Den smukt dekorerede Hjulkasse paa »Hjejlen«.

FOTO-SERVICE

DEN LILLE DAMPFUGL PAA SILKEBORGSØERNE

· Af EINAR BOESGAARD

MAASKE enhver Tid ser romantisk ud for de følgende Slægtled. Det vil vi aldrig faa opklaret, før vi engang skuer ned paa vore Børnebørns Børn eller andre af dem, der skal træde i vore Spor. For os er der kun een Ting sikker: Det, der ligger tilbage i Tiden, har den samme dragende Magt som det, der ligger langt borte.

Det behøver slet ikke at ligge *saa* langt tilbage endda. Tænk, hvad Filmen allerede har faaet ud af den viktorianske Tid, som de ældste nulevende husker — og gaar man *saa* langt tilbage, at der akkurat ikke længere lever nogen af dem,

der var med, saa ligger Fortidens romantiske Land for Næsen af os.

Vi kigger ind over det, og Forskertrangen vaagner sammen med Fantasiën.

Det sker lettest, naar vi støder paa en eller anden haandgribelig Levning fra de gamle Dage. Det kan være Olde-moders Balkort, men det kan ogsaa være „Hjejlen“. Den lille Dampers paa Gudenaæn.

Jeg har ikke Idé om, hvor mange ærede Medborgere, afdøde og nulevende, der har sejlet med „Hjejlen“, men jeg vil tro,

»Hjejlen«.

at meget faa af dem er gaaet fra dens Landgangsbrædt, uden at de har følt et eller andet *ogsaa* i Anledning af selve Baaden — bortset fra, at de maaske har haft Madammer med Madkurve og Børn med Isbægere anbragt paa deres Ligtorne eller nypressede Pinsebukser.

„Hjejlen“ er en Personlighed.

Den er Danmarks ældste Dampskib, og dens Ejer er Danmarks ældste Dampskibsselskab. Det er allerede noget.

Men omkring den vokser i Fantasiën straks et Billede frem af den Tid, da den blev til. Man kunde dejligt bygge en Film over „Hjejlen“.

Saa vilde jeg lade den sejle tværs over Lærredet med Hjulene plaskende i Nærbillede og den smukke Gulddekoration paa Hjulkassen i en rigtig effektfuld Belysning.

Fra »Hjejlen«s Flodfart paa Jul Sø.

FOT.: N. LAUGESSEN

Paa den Maade vilde man komme pænt ind i Filmen, og saa vilde man se et Kapitel af Danmarks Historie, et lillebitte et, men et morsomt og karakteristisk.

Man vilde faa at se, hvordan Silkeborg saa ud for 80 Aar siden, med Michael Drewsen, Byens vældige Matador, i Skænderi med den hidsige Birkedommer Drechsel, der saa sandt ikke vilde lade sig noget sige af en Fabrikejer-Snude som Drewsen.

Jo, der kunde blive Liv over saadan et Billede af de gæve Gamle med deres Kindsæg og Diplomatfrakker. De saa meget bedre ud end Dommere og Fabrikanter ser ud i Dag. Synes jeg altsaa, jeg kender flere af begge Slags, pæne Folk, men kedelige at se til.

Man kunde maaske ogsaa faa Lejlighed til at se „Hjejlen“ dampe op ad Øresund en stille, blank Sommermorgen paa Vej til det Farvand, hvor den siden har gaaet i henved tre

Menneskealdre, saadan en silkeblød, lysegraa Morgen med et Par Herrer paa Dækket med høje Hatte og paa Broen en Kaptajn klippet ud af „Capriciosa“ med en Urkæde paa Maven som et Ankertov.

Og Frederik den Syvende, der er blevet aktuel som Films-helt, vilde ogsaa være at se paa Filmen, sejlende Jomfru-sejlads, hvad den gamle Strik jo nok ikke har gjort for første Gang med „Hjejlen“.

Men det bedste vilde være selve Silkeborg-Miljøet og Be-givenhederne omkring „Hjejlen“s Tilblivelse.

Drewsens Aktivitet for at faa Gang i Tingene, Modstanden i Silkeborg og Omegn, hans fantastiske Indbydelse til Aktietegning, hvor han fortæller Verden, at Sejlturen „fra Silkeborg gennem Søerne forbi Dronningestolen, Ulvehoved, Tindebjerget m. fl. Punkter til Himmelbjerget hører allerede til een af Europas berømteste Flodfarter“. En køn Mundfuld ikke bare sprogligt.

„Hjejlen“ kom til Silkeborg, men med grumme stort Be-svær.

Turen til Randers gik fint og et Stykke op ad Aaen var der Vand nok, men ved Bjerringbro gik „Hjejlen“ paa Grund, og det skønt Drewsen havde aabnet for Sluserne ved Papirfabriken og saaledes rundhaandet havde forsynet „Floden“ med en ekstra Portion Vand.

Det endte med, at man ved Friisholt Skov maatte lægge Kul og Brænde i Land, tappe Vandet af Kedelen, hvorefter der blev spændt Mennesker og Dyr i stort Tal for Skuden. De slæbte den paa to Dage til Resenbro, derfra kunde den dampe videre til Silkeborg, hvor den blev modtaget af den skældende og rasende Birkedommer, som ikke vilde finde sig i den Maade, hvorpaa Drewsen lod Baaden slæbe over Dæmningen til Remstrup Aa.

Saa yndigt blomstrer Nøkkeroserne paa Dampfuglens Vej. FOT.: N. LAUGESEN

Han var den sidste Forhindring, der skulde tages.

Dermed oprandt „Hjejlen“s Kongedage.

Frederik og hans Kone dampede omkring paa Lystfiskeri og anden hyggelig Tidsfordriv i flere Dage.

Da Aaret var omme, var Overskudet tre Mark og tre Skilling, men saa havde Aktionærerne heller intet Udbytte faaet, saa det gik jo godt.

I de følgende Aar blev det ved omtrent paa samme Maade. Det endte med, at Drewsen ejede Aktieselskabet, at han mødte ene paa Generalforsamlingen, forelagde sig selv

Regnskabet, gav sig Decharge og underskrev Protokollen. En enkelt Gang ved Fuldmægtig.

Man kan godt forstaa, at Drewsen, der saa at sige holdt Hof i Silkeborg for alt, hvad der duede i Danmark, gerne efter en Kæmpefrokost lokkede sine Gæster til en Sejlstur med „Hjejlen“ — og lod dem betale deres Billetter.

I Drewsens Tid kom der ikke noget økonomisk ud af „Hjejele“-Foretagendet . . . Turismen *var* jo knapt, hvad den siden er blevet. Det ser ud til, at han nærmest havde opgivet det hele, da han døde i 1874. Men hans Tanke var ikke død.

Andre tog fat og de gjorde det, skønt den Jernbanepolitik, der blev ført, gik paa tværs af „Hjejlen“s Interesser — og Drewsen havde oprindeligt tænkt sig at Gudenaanen og Silkeborgsøerne ej blot skulde befares til Lyst, men ogsaa i høj Grad befares med Gods, hvad de da forresten ogsaa blev — med Pramme.

I 1896 havde man faaet afbetalt Gælden til Staten, 5000 Rigsdaler, og siden den Tid har „Hjejleselskabet“ kun kendt gode Dage, det vil sige med et pænere Overskud end det første Aars.

Flaaden er vokset Aar for Aar, men der er intet andet Fartøj som „Hjejlen“. Det er Hjertebarnet ikke bare i Selskabet, men mellem Tusinder af Danmarksrejsende, der tænker tilbage paa nogle Timer i det grønne Paradis, nogle Timer indrammet af „Hjejlen“s Fortids-Hygge.

En sjov Detaille i Danmarks Turistvæsen, hyggelig, pudsig og fuld af Charme. Bag den arbejdes der med Dygtighed, men ogsaa med noget andet: Med Kærlighed. Der er ingen Hjejlefunktionær, der ikke plejer en blaa Romantikens Blomst et Sted i sit Sind. Venlige er de alle, men venlige paa en særlig Maade, som om de levede i en Verden for sig.

Naa, det gør de naturligvis ogsaa.

KENDSGERNINGER OM HIMMELBJERGET

Af SVEND OVE MORTENSEN

DEN 1. August 1839 holdt Digter-Præsten *Steen Steensen Blicher* den første store Folkefest paa Himmelbjerget, og dette Møde blev det første Skridt til Himmelbjergets Berømmelse. Vel havde man kendt Bjerget før — helt tilbage til 1768 findes der trykte Oplysninger om „det Bjærg i Rye Sogn, der kaldes Himmelbjærg“, men det var Blichers store Indsats, at han slog dets Navn fast som Talerstol for det danske Folk — ja for Nordens Folk.

Blichers første Møde var besøgt af 5—600 Mennesker, hvilket var meget efter Datidens Forhold, og det blev over

al Maade vellykket. Blicher selv var eneste Taler, og han havde til Festen skrevet en Sang, „Danmark, Fostermoder kære“, der blev sunget med Begejstring. Blicher vilde fortsætte med disse Møder, men han glemte at spørge Ejeren, Gaardejer P. Nielsen, om Forlov. Der udviklede sig en Strid, som Kong Chr. 8. gjorde en Ende paa med stor Snildhed. Han lejede Bjerget og laante Blicher det! Grundtvig skrev om Kongens Indgriben et morsomt Lejlighedsdigt, i hvilket det hedder:

Kong Christian smiled under Skind
med fjerde Christians Øje;
med Blik i Sky og Smil paa Kind
han gransked Sagen nøje.
Han jævned Trætten snildt og snart,
gav blidt og ubesværget
Per Nielsen Penge for sin Part
og Holger Himmelbjerget.

Med Holger mentes Holger Danske, Grundtvigs Betegnelse for Blicher i denne Rolle.

Der havde den 29. Juli 1840 været mange Tusinde Mennesker paa Himmelbjerget for at se Landets Drot, og Blichers andet Folkemøde den 1. August s. A. vandt derfor forholdsvis ringe Tilslutning. Den tredie Blicherfest blev holdt den 3. August 1841, og den var besøgt af mellem 2—3000 Mennesker. Blicher var paa Færde hele Dagen, men efter Mødet fremkom der nogen offentlig Kritik af Arrangementet, og der nedsattes en Komité til at forberede de næste Møder. Blicher blev skubbet lidt til Side; men det var alligevel ham, der prægede Møderne baade i 1842, 43 og 44.

Ved Mødet i 1843 talte bl. a. *Carl Ploug*, og hans Tale fik et Efterspil. En nidkær Embedsmand mente, at Ploug skulde straffes for sine Udtalelser, og fremtidige Taler censureres, men Generalprokurøren Anders Sandøe-Ørsted besluttede at henlægge Sagen.

Festen i 1844 havde samlet 6—7000 Deltagere, og der blev

Himmelbjerget er mere en Aas end et »Bjerg«.

FOT.: JONALS CO.

talt af en Række kendte Mænd. Til Stede var bl. a. den kendte Sønderjyde *Peter Hjort Lorentzen*, og den lille improviserede Tale, han holdt ved Mødets Slutning, blev paa hørt i dybeste Stilhed. Det var, saa vidt vides, det sidste store Møde, Peter Hjort Lorentzen talte ved. Han døde i Marts Aaret efter.

Men Blichers Himmelbjergfester hørte op. Hans iltre Væsen og urolige Sind stødte an i toneangivende Kredse. Komiteen sprang fra, og tilsidst maatte han — hvor ondt det end gjorde ham — resignere og holde op. En medvirkende Aarsag til Himmelbjergfesternes Ophør maa dog ogsaa søges i Regeringens saakaldte „Bondecirkulære“ af 8. November 1845, der lød paa, at ingen Taler maatte optræde i et fremmed Sogn, og ingen Folkefest maatte holdes, uden at Politiet var til Stede.

Der gik nu nogle Aar, hvor Bjerget ikke var Mødeplads, men saa fulgte Grundlovsfesterne, og i 1862 tog Silkeborgs Grundlægger, Fabrikejer *Michael Drewsen* og *Peter Bojsen*, Gedved, Initiativet til Genopkomsten af de store Folkefester, og Tusinder af Mennesker gav atter Møde.

Festen i 1875 fik et særligt højtideligt Forløb, idet man ved denne Lejlighed afslørede Himmelbjergtaarnet — Silkeborgegnens Vartegn — i Mindet om Kong Frederik den 7. og Grundloven af 5. Juni 1849. Taarnet var da uden Kongens Billede og Medaljonerne. Denne Udsmykning havde man først Penge til i 1891.

I Aarene omkring Aarhundredskiftet holdtes der ikke Folkemøder paa Himmelbjerget. Der blev nok arrangeret forskellige Fester, men ud over dem, der knytter sig til Afsløringen af de forskellige Mindesmærker, var det mindre Møder.

Paa Bjerget findes ialt 8 Mindesmærker: Himmelbjergtaarnet afsløret i 1875, Blicherstenen med Hedelærken, der afsløredes paa 100-Aarsdagen for Blichers Fødsel 11. Ok-

tober 1882, Mindestenen for Oberst Tscherning (rejst 1883), Leopold Buddes Mindestøtte (rejst 1905), Kvindernes Eg til Minde om Kvindernes Ligeberettigelse, der indviedes af Fru *Jutta Bojsen Møller* ved Grundlovsfesten i 1915, Dronningestenen til Minde om Kvindernes Valgret, der afsløredes i 1921, den historiske Talerstol, der rejstes i 1925 og endelig Mindestenen for Pastor Vilh. Beck, der afsløredes i 1929.

I 1880erne afløstes Grundlovsfesterne af Amtsskyttefesterne, der varede ved til Midten af Halvfemserne. Det blev forøvrigt i 1892, man holdt det hidtil største Møde paa Himmelbjerget. Det var, da Norges store Digter Bjørnstjerne Bjørnson 19. Juni talte til 20—30.000 Mennesker.

Gennem Aarene har en Række af Danmarks kendteste Mænd talt fra Himmelbjergets Talerstol ved politiske og kirkelige Møder, og de Folkefester, Blicher skabte i 1840, har saaledes under forskellige Former været ført op lige til vore Dage. Taarnkomiteen, der administrerer Himmelbjergtaarnet og sørger for Mindesmærkernes Bevarelse samt ordner alle praktiske Spørgsmaal angaaende Himmelbjerget, tog derfor i Fjor Initiativet til Afholdelse af et Himmelbjergstævne i Anledning af Hundredaaret for Blichers første Møde. Og det blev en straalende Fest, der bar Vidne om, at Himmelbjerget nu som i Blichers Tid er den Talerstol, hvorfra Ordet kan naa ud over Danmark, ja give Genlyd i Norden. Festen, der holdtes den 11. Juni 1939, var helt i Blichers Aand, og trods silende Regn havde 15.000 Mennesker givet Møde og holdt trofast ud til sidste Punkt paa Programmet. For dem, der overværede Festen, blev det en uforglemmelig Dag, en Begivenhed, der tæller med i Danmarks nationale Liv. Ved Festen talte Redaktør *Sophus Sørensen*, Silkeborg, Undervisningsminister *Jørgen Jørgensen*, Rektor *Manfred Björkquist*, Sigtuna, Sverrig, Højskoleforstander *Birkeland*, Fala, Norge, Forfatteren *Kristmann Gudmundsson*, Island og Lærer *P. Marcussen*, Tønder.

Himmelbjerget ligger paa en Kol, der hæver sig ca. 150 Meter over Havet, og selve Taarnet, der hvert Aar gæstes af Tusinder af Mennesker, er 25 Meter højt. Man ser milevidt omkring deroppe fra. Mod Silkeborg skimtes Sanatoriets hvide Bygninger, i vestlig Retning ses Linaa Vester-skov, og omtrent ud for Bjerget i den ene Side af Jul Sø ligger Møgelø, hvor K. F. U. M. har sit Lejrhus „Juulsborg“, den lille Ø Alø og Halvøen Dynæs — et gammelt Voldsted, ofte besunget af Digteren Skjoldborg, som boede der i en Del Aar. Videre ser man i østlig Retning Husene omkring Laven Station, Ry samt Knudsø og Ravnsø, og langt, langt ude blinker noget skinnende i Sollyset . . . kun en ganske lille Prik . . . det er Gasbeholderen i Aarhus.

Sejlturen fra Silkeborg til Himmelbjerget varer ca. 5 Kvarter, men Tiden svinder hurtigt, for der er de Hundreder af Ting at se paa under Vejs. Først er der naturligvis de mange Aahaver inde ved Byen, saa den bugtede, skovkransede Remstrup Aa med de bekendte Elletrunter, og ved Aaens Udmunding i Brassø ses til højre inde i Skoven Silkeborg Sanatorium. Til venstre ligger saa Restaurationerne Gl. og Ny Hattenæs, til højre et Kig ind i den idylliske Klüwers Kanal med Aunsøerne bag ved, og saa er Damperen naaet til et af de smukkeste Partier paa hele Opturen, Snævringen ved Sejs. Ogsaa de fredede Lyngbakker Sindbjerg og Stoubjerg til venstre — overfor den skovklædte Caroline Amaliehøj — er værd at se paa, og deres egenartede Hede-Skønhed faar En umiddelbart til at tænke paa August Ennas vemodigt klingende Musik til „Ib og lille Christine“ — Eventyret, H. C. Andersen skrev i Silkeborg under et Besøg i 1853, og hvis Handling for en stor Del netop foregaar paa Heden ved Sejs. Saa er vi ude i Borresø med de berømte Paradisøer, og naar Restaurationerne „Savværket“, „Svejbæk Færge“ og „Ludviglyst“ er passeret, stævner Baaden direkte over Jul Sø mod Himmelbjerget.

Er Sejlturen fra Silkeborg i sig selv en Oplevelse, saa er

Schweizerpavillon ved Himmelbjergets Fod,
en typisk Idyl fra sidste Aarhundrede.

FOT.: N. LAUGESEN

Sejladsen fra Ry til Himmelbjerget det ikke mindre. I Ry Aa — hvor begge Bredder hører under Godset „Rye Nørskov“ — synes den henrivende Natur mere uberørt og yndefuld end længere ind mod Silkeborg.

Som før nævnt er det Taarnkomiteen, der sørger for, at Veje, Stier, Plæner og Pladser ved Himmelbjerget er i Orden, og det er ligeledes denne Komité, der har sørget for, at Ejendomsforholdene paa selve Toppen er bragt under betryggende Former set fra et Naturfredningssynspunkt.

Hele Arealet omkring Taarnet og Hotellet ejes nu enten af Komiteen, Staten eller Optagelseshjemmet „Himmelbjerggaarden“. Tillige ejer Komiteen Parkeringspladserne (Hotelgaarden og den ovenfor beliggende Plads), og endelig har Komiteen i 1937 opført en ny Kioskbygning.

Himmelbjerget har haft officielle Kongebesøg i 1840, 1861 og 1865. I 1840 var det, som allerede nævnt, Christian den.

Ottende, der aflagde Besøg, i 1861 var det Frederik den Syvende, og i 1865 var det Christian den Niende, som sammen med Prinsesserne Dagmar og Thyra og Prins Valdemar gæstede Bjerget, og selv om Himmelbjerget ikke har haft officielt Kongebesøg siden 1865, har de Kongelige ofte været paa Bjerget. Kong Christian den Tiende har saaledes jævnlig været Gæst, og i de Aar Kongeparret har haft Sommerresidens paa Marselisborg, har Dronning Alexandrine ikke forsømt et Himmelbjerg-Besøg ret mange Somre.

At Himmelbjerget er Silkeborgs største Turistattraktion, er saaledes hævet over enhver Tvivl, men da der ingen Statistik findes over Himmelbjerg-Gæsternes Antal, er det vanskeligt at sige, hvor mange Turister, der kommer i Løbet af et Aar. Sandsynlighedsberegninger giver imidlertid til Resultat, at Tallet ligger et Sted mellem 100.000 og 150.000 pr. Sommer. Paa de rigtig store Ferie-Søndage kan der være mange Tusinde Mennesker paa Bjerget, men Forholdene deroppe er saa store, at selv et saadant Rykind ikke ødelægger Skønheden og Poesien. Et Himmelbjerg-Besøg er altid en Oplevelse — saadan har det været siden de 2 Studenter i 1838 blev grebne af Stedets storladne Skønhed og gjorde Blicher opmærksom derpaa, og saadan vil det vedblivende være i Tiden fremover.

Svejbæk Færgetro ved Jul Sø.

FOT.: SIGVART WERNER

Udsigten fra Vejsvinget ved Addit Skov
over Salten Langsø til Højkol.

FOT.: THRANUM

FORTID OG NUTID NYNNER EN SANG FRA SØER OG SKOVE

Af Jægermester PLOV

DER er god, gammel Tradition for at bo i Silkeborg-egnen. De ældste danske Bopladser — omkring ved 10.000 Aar gamle — er fundet der.

Og der er god, gammel Tradition for at skrive om den Egn. Den vistnok ældste danske Turistbrochure — fra 1854 — er skrevet om den — af H. C. Andersen.

Jeg føler derfor god, fast Grund under Fødderne, naar jeg baade bor paa den Egn og skriver om den, selv om jeg i

Ydmyghed drager mine Sko af, baade ved Tanken om de gæve Forfædre, der har traadt paa mine Marker for ti Tusinde Aar siden og om ham, der for seksogfirs Aar siden fortalte sine Landsmænd om den Egn, han netop da havde lært at kende og holde af. Seksogfirs Aar lyder af saa lidt, naar man samtidig taler om ti Tusinde, men for seksogfirs Aar siden var endnu ingen Byer eller Egne begyndt at drømme om Turistbesøg. Og det at skrive om danske Egne var den Gang saa usædvanligt, at H. C. Andersen maatte paakalde baade Schwartzwald og det skotske Højland for at motivere sin Hyldest til Silkeborgegnen. En Skribent af 1940 kan kun glæde sig over, at danske Egne nu ikke behøver slig anbefaling.

Selv om der ikke andre Steder i Nordjylland er paavist Boplads, der i Alder svarer til dem, der er fundet ved den nu udtørrede Bøllingsø, ca. 15 Kilometer nordvest for Silkeborg, kan der jo godt have været andre; men vi, der bor paa Egnen, vil langt hellere forestille os, at disse vore ældste Forfædre paa deres Færd op gennem Jylland er standset her og har besluttet sig til at blive her, fordi de syntes om Egnen. Vi føler derved paa Forhaand en sympatisk Kontakt mellem os og dem, der gjorde Springet fra de endnu ældre holstenske Boplads til Klosterlund ved Bøllingsøens Bredder.

Naar man taler om en Boplads, tænker moderne Mennesker straks paa tømte Konservesdaaser og rustent Husgeraad, men for Arkæologerne vækker Ordet ofte kun Forestillinger om uanseelige Flintflækker, der paa eet Sted findes i saa stort Antal, at man kan slutte, at Stenaldertidens Mennesker maa have levet dér en rum Tid. Ved Biologiens og Geologiens Hjælp kan Fundets Alder saa paa det nærmeste bestemmes, idet man for Eksempel foretager en mikroskopisk Undersøgelse af det Blomsterstøv, der eventuelt findes i de omgivende Lag.

Dermed er et saadant Fund indrangeret i den videnskabe-

lige Tidsfølge. Paa Forhaand kunde man jo tro, at en Betragtning af de fundne Ting og den Kunstfærdighed hvormed de var udført, var tilstrækkelig til at placere dem. Dette vilde jo forudsætte, at Kulturen stadig var gaaet fremad fra et mere primitivt Stadium til et højere. Men uden at være saa giftig at sammenligne Kølnerdomen med moderne Pakkasse-Arkitektur kan man blot henvise til den vitterlige Tilbagegang, som kan spores i Prydkunsten fra den saakaldte Mulleruptid til Køkkenmøddingtiden, begge i den ældre Stenalder — altsaa umiddelbart efter Klosterlund-Tiden.

En væsentlig Del af de Fund, der er gjort fra denne den ældste endnu paaviste Boplads i Danmark, er samlet i et lille Musæum, bygget af Martin Anckersen, som ejer Gaarden Klosterlund, paa hvis Marker Fundene er gjort.

Silkeborgegnens arkæologiske Interesse er imidlertid ikke udtømt med dette, skønt saare vigtige saa dog meget begrænsede Fund. Tværtimod er Egnen Hovedsædet for en lidt yngre Kulturperiode, der kaldes Gudenaakulturen, fordi dens vigtigste Bopladser er fundet langs Gudenaalen og dens Søer og Tilløb. Langt over hundrede Bopladser er paavist, og Tusinder af Flinteredskaber er fundet i Egnen om Silkeborg. Det var derfor med Rette, at Professor Worsaae under en Sejl tur paa Himmelbjergsøerne sammen med Frederik den Syvende fortalte, at der fandtes Oldsager paa alle Egnens Øer. Kongen beordrede straks Professoren sat i Land paa Møgelø og forlangte, at han skulde blive dér, til han havde fundet noget! Da Professoren tre Timer efter blev hentet, havde han ogsaa en Flintkile i Haanden; men Kongen drillede ham med, at den havde han „sgu nok haft med hjemmefra“. Men naar een af Worsaaes Elever i disse Aar paa en Vandring langs Silkeborgsøerne paa faa Dage kan finde en Række af Bopladser med Flintredskaber, saadan som Therkel Mathiassen har gjort, saa forekommer Worsaaes Fund ikke saa usandsynligt.

Udsigt over Dynæs, hvor Johan Skjoldborg boede.

FOT.: JONALS CO.

Det er jo uden Tvivl Egnens rige Dyreliv, der har lokket disse ældste Jægerfolk hertil, og Søerne har sikkert ogsaa ydet deres til Ernæringen. Da Bøllingsø blev udtørret i Halvfjerserne, fandt man foruden utallige Geværer af Kronhjorte og forskellige Oldtidsredskaber ogsaa flere Baade lavede af udhulede Træstammer skjult i Søens Bund. Men ogsaa i den historiske Tid har Egnen været søgt paa Grund af sine udstrakte Skove og sin rige Jagt.

Allerede i Frederik den 2dens Tid var Bestanden gaaet saadan tilbage, at Kongen lod udsætte Vildsvin og gav sine Jagtbetjente Ordre til at fodre og værne dem. Det maa være lykkedes over al Forventning, hvis det er sandt, hvad en gammel Inskription paa Nørlund fortæller: „Anno 1599 den 8 Decemb fangede Konning Christian den 4de en stor Wildbasse i Harboelund i Silkeborg Lehn og voeg samme X Centner og hug samme Sviin nogen af Kongl. Mays. Reckerer i hiel og nogle fordervede.“ Et Vildsvin paa Tusinde Pund er sjældent set! Dette skal iøvrigt efter Sigende være brugt ved Kongens Bryllup med Kirstine Munk.

Aabenbart fra sine Jagter har Frederik den 2den faaet Interesse for Silkeborgegnen, og for at udnytte Skovenes mange Vindfælder indforskrev Kongen fra Tyskland en Glasmager med en Masse Hjælpere og lod bygge et Glasværk dér, hvor det nuværende Glarbo ligger. Glasset blev bl. a. brugt til det under Opførelse værende Kronborg Slot.

Ogsaa til andre nyttige Ting tyede man til Silkeborg Skovene. I 1567 blev der saaledes anvist 100 Egetræer til Genopførelse af Viborgs delvis nedbrændte Dømkirke; og en Menneskealder senere fik Skovrideren i Silkeborg Lehn en Rekvisition, der lød: „Til Brug for at tildele Soldaterne den dem idømte Straf behøves 4.000 Hasselstokke. Skovrideren skal anvise, hvor disse 4.000 Spidsrødder kan skæres.“

Silkeborg Slot maa allerede i den katolske Tid have været en stærk Fæstning. Ialtfald vovede Johan Rantzau efter

Reformationens Indførelse ikke at angribe det, da Bispens Lehnsmænd nægtede at udlevere det til Kongen. Først senere gik det ved fredelig Overenskomst over til Kronen, men noget fedt Lehn har det næppe været. Ialtfald var Avlen saa ringe, at Kongen maatte lægge nogle af sine Tiender til Slottet for at give Lehnsmændene taalelige Kaar. Vi, som nu driver den Jord, der tidligere hørte under Slottet, kan kun beklage, at dette kongelige Tilskud ikke stadig staar ved Magt.

Gudenaen hører Silkeborg til. Dels præger den med sine Søer og sine bugtede Løb hele Egnen og dels skyldes Byens Opstaaen simpelt hen ene og alene Aaen, hvis Vandkraft lokkede Byens Grundlægger, Drewsen dertil.

I Oldtiden blev Aaen stærkt benyttet som Indfaldsvej for hærgende Vikinger. Snorre fortæller om et saadant Indfald af den norske Konge, Harald Haarderaade i Aar 1048. Kongen var med sine Skibe sejlet langt op ad Aaen, og da han var en stor Skjald, maatte han naturligvis kvæde om Turen. Snorre gengiver disse Linjer:

Medens den linhvite Kvinde
kvæder sin Sang for Manden,
lader vi Ankeret holde
Egeskib i Godnarfjorden.

Vi, som har Gaarde ved Silkeborgsøerne, kan forestille os, hvordan det har været i 1048, naar vi læser, hvordan Nordmændene afbrændte Torkel Gøisas Gaard og røvede hans Døttre. Naar alt kommer til alt er det maaske godt nok, at der er spærret ved Tange!

Gudenaen er — lige med Undtagelse af Karup Aa, det eneste jyske Vandløb, hvis Hovedretning er Nord og Syd. Men det har aabenbart heller ikke været Aaens Mening fra Begyndelsen. Dens Udspring er i Tinet Kær tredive Kilometer vest for Horsens, hvor, pudsigt nok, ogsaa Skjernaaen har sine Kilder. Man kan da her nøjagtigt paavise

et Punkt af det jyske Vandskel, som i den største Del af Jylland danner en næsten ret Linie i Nord og Syd.

Gudenaæn søger straks Østpaa, men mødes snart af den Endemoræne, som den sidste Istid efterlod ned gennem Østjylland, hvorved Aæns Løb tvinges nordpaa, saa den i Stedet for de tredive Kilometer til Horsens Fjord faar et Løb paa halvandet Hundrede Kilometer til Randers Fjord. Og paa Vejen gennemstrømmer den saa en Række Søer og brede Dale, der viser, at Vandmængderne ved Istidens Slutning har været betydeligt større end nu. Gudenaadalen, som man ser den mellem Gl. Ry og Sukkertoppen er afgjort det mest imponerende og skønneste Dalstrøg i Landet. Iøvrigt maa man tænke sig, at hele Landskabet ved Slutningen af den sidste Istid har frembudt et Billede af vild, øde og forreven Natur, hvor stejle Jordvolde og dybe Vandhuller laa spredt hulter til bulter, mens det sidste Smeltevand fra Højderne gravede sig dybe Spor i de sammenrodede Morænemasser.

I de Aartusinder, der er gaaet siden da, har Vejr og Vind glattet ud paa de forrevne Former, og Skovene har afrundet Landskabets Konturer. Men bortset herfra og de mindre Ændringer i Landskabet, som Vandløbene i Tidens Løb kan have foraarsaget, ligger Egnen hen som Istiden har efterladt den. Og i Modsætning til andre af Landets Egne, der nu præges af Kulturens Fremtrængen — Marker, Byer og levende Hegn — kan man færdes i Silkeborg-egnen og drømme sig tilbage til fjerne Tider uden at Øjet møder synlige Tegn paa menneskelig Fremtrængen. Desværre har moderne Forstvæsen øjensynligt svært ved at forlige sig med de Krav af turistmæssig Art, som Himmelbjergetegnen med Rette kan stille. Jeg tænker ikke her saa meget paa den af alle Naturfredningsfolk saa stærkt kritiserede Kvadrat-Hugst, hvor Skovenes Afdrift foregaar efter geometriske Linjer, paa tværs af alle Skønhedshensyn. Det er maaske et urimeligt Krav at stille til en Statskovrider selv i et saa udpræget Turistdistrikt som Silke-

borg-Skovene, at han ved større samlet Afdrift skal tage skønhedsmæssige Hensyn; men een Ting burde man med Rette kunne kræve: at Egnens klassiske Udsigtspunkter ikke gror til, fordi nogle Rummeter Træ skønnes at kunne formere sig ved endnu ti-tyve Aars Vækst — til Fordel for Statskassen. Her er det en utilladelig Bureaukratisme at stille sig vrangvillig. Det kan for Silkeborgegnens Vedkommende dreje sig om godt en halv Snes Udsigtspunkter, der vel hver især — hvis de skal bevares som Udsigtspunkter — vilde kræve maaske en halv Snes Træer fjernet. Af et samlet Skovareal paa over fem Tusinde Tønder Land er disse faa Træer ganske uden Betydning; og Spørgsmaalet om deres Fjernelse burde overhovedet ikke kunne give Anledning til Diskussion, naar det som her — paa begge Sider er et offentligt Anliggende.

Den Turist, der i Dag kommer til Silkeborg og gaar ud i Skovene, vil praktisk talt overalt finde Udsigterne spærret, og de fleste vil vel finde, at det er en fattig Trøst, at Skovene, takket være en strengt forretningsmæssig Drift, er blevet Staten et værdifuldt Aktiv. Desværre har det ofte vist sig, at den enkelte Embedsmands svigtende Forstaaelse af sin særlige Opgave og sit særlige Ansvar ikke kan erstattes af Turist- og Naturfredningsforeningers Indgriben, hvor aarvaagen denne end kan være.

Man kan derfor ogsaa kun være tilfreds med, at Egnens største Attraktion, Himmelbjerget, i alt væsentligt er i Hænderne paa en Komité, der i første Række varetager de turistmæssige Interesser.

En Sejltur, som den fra Silkeborg til Himmelbjerget, kan ingen anden dansk Egn byde sine Gæster. Det er da ogsaa den traditionelle Turistudflugt; og for den, der kun kan ofre en Dag paa Besøget, giver denne Tur et godt, omend stærkt koncentreret Indtryk af Egnen. Fra Dækket af „Hjejlen“, Danmarks ældste Dampskib, ser man de skovklædte Kyster glide forbi; og bortset fra de enkelte Steder,

hvor Bredderne skæmmes af uskøn Bebyggelse, virker Naturen netop saa vild og uberørt som hine fjerne Egne, H. C. Andersen i 1854 sammenlignede den med Elletræernes Grenene hænger ned over Vandet og skjuler Bredderne for Øjet, saa Fantasiens faar frit Spil om, hvad der skjuler sig bag det tætte Hang. Selv den graanede Gubbe, der kun i en fjern Drengetid har læst Iwanhoe, kan ikke se en Kano skyde frem mellem Grenene ved Bredden uden atter at færdes mellem de skotske Højlande og deres hemmelighedsfulde Søer. Snart snævrer Søerne sig ind, saa Baaden kun lige kan smutte mellem de sivkransede Bredder, snart vider de sig ud til brede Have med skummende Bølger. Stadig er der Afveksling, og samtidig veksler Bagtæppet mellem høje Skrænter med lyse Bøge, dybe Slugter med tunge, mørke Graner, eller kuplede Høje med Lyng og spredte Enebærbuske. Og saa ind imellem et Kik i „Paradiset“, hvor smaa skovklædte Øer svømmer lunt i Solskinnet mellem høje Bakker og „Abrahams Skød“.

Jul Sø er den største af Himmelbjergsøerne. Dens Navn burde sikkert med Rette staves Hjulsø, da man med Gudmund Schütte maa antage, at der ved Søen — muligt paa Himmelbjerget — har været Offersted for Soldyrkelse, ligesom Navnene Thorsø og Hørbylunde sikkert er af sakral Oprindelse. Egnens storslaaede Natur maa i vor Kulturs ældste Tid ogsaa have været egnet til at fremme religiøse Stemninger og Indtryk hos et Slettefolk; og de mørke, skovklædte Øer har kunnet give en ypperlig Ramme om de hellige Handlingers dunkle Mystik. Men om alt dette ved man intet, og Øernes Jordbundsforhold giver kun ringe Mulighed for Fund af Interesse herfor.

Om Halvøen Dynæs, der ligger overfor Himmelbjerget, ved man, at den engang i Middelalderen har baaret en Kongeborg, af hvilken Voldbanken endnu findes, men Sagnene har stedse hvisket om en langt ældre Borg, om Konger og vældige Kampe mellem Dynæs og Nabokongernes

ligesaa sagnagtige Borge. Der kan ligge meget smaa Realiteter bag disse Sagn, men den, der staar en Solskinsdag paa Himmelbjerget og ser ud over Søerne og over til Dynæs behøver ikke megen Fantasi for at befolke Egnen med Fortids Kampe og natlige Overfald. Og først da bliver vort Lands Egne rigtigt levende for vort Blik, naar vi ser paa dem i Lyset af vor Historie, ser paa dem som paa de Egne, hvor vore Forfædre har levet og kæmpet og elsket, hver paa sine Tider og paa sine Maader, men allesammen med den samme blaa Himmel foroven og den samme danske Jord under Fødderne. Og træder de myldrende frem for vort Blik, fyldes vort Hjerte af Stolthed over den Arv, vi fik, af Ydmyghed mod dem, der værnede den for os i Tusinde Aar. Det Landskab er ægte dansk, der kalder Forfædrenes Færden frem, og vi er ægte danske, naar Blikket ser dem færdes mellem vore Skove og Bakker, og Foden træder varsomt, hvor deres Ben smuldrer under lyngklædte Høje.

For os, der lever paa Egnen, er Silkeborg ikke længere, som Hostrup skrev „ een Gade lagt med Sten, og fire dejlig bløde“. Den er Midtpunkt i en Egn, der strækker sig fra Blichers vidtstrakte Sletter ved Thorning og Aunsbjerg i Nord, over de maleriske Gjærn Bakker og Frijsenborg i Øst, mod Syd over Søer og Skove med Danmarks to højeste Punkter, Himmelbjerget og Ejler Bavnehøj, gennem det fredede Salten Profil ud mod Vest til Moserne ved Engsvang, hvor Hærvejens lynggroede Hjulspor er fortrængt af Ploven og af moderne Asfaltstriber, hvor Hedelærkens Sang nu lyder over frodige Marker, mens Duggen glimter i Brakmarkens Spergel.

Saadan er Egnen for os; men vi bliver aldrig færdige med at lære den at kende. Jeg selv har kun levet der i enogtyve Aar og synes kun, at jeg lige er begyndt. Fortid og Nutid nynner en Sang fra Søer og Skove, og den der lytter, kan ikke lade være at nynne med.

Gamle Kampestenshuse ved Tindbæk.
Langvæggene ca. 1 Meter høje.

FOT.: N. LAUGESEN

PAA SPORET AF VERDENS STØRSTE TØBRUD

Af HAKON MIELCHE

FOR den, der har travlt, er Midtjylland bare Domkirken i Viborg, Frokost i Silkeborg og Kaffe oppe paa Himmelbjerget. For den, der har god Tid, er Midtjylland et Eventyrskrin, en Skatkiste med saa broget et Indhold, at man aldrig bliver færdig med den, naar man først faar begyndt.

Egentlig havde jeg bare sat to Dage af til min Sommertur fra Silkeborg til Herning — for, ikke sandt — det er jo ikke andet end triste Heder og den Slags — men det gik mig derinde, som det gik mig, da jeg skulde rydde Pulterkammer — jeg fandt snart en Ting, snart en anden, som

jeg havde glemt. Jeg faldt hen over en Bunke gamle Breve og glemte Tid og Sted over en slidt Bog — inden jeg vidste et Ord af det, var det Aften og mørkt paa Pulterkammeret — og inden jeg vidste et Ord af det, var det blevet Efteraar, og jeg var endnu ikke blevet færdig med at se Midtjylland efter i Sømmene.

Ude paa Vestkysten buldrer Havet mod Høfderne og fortæller korte, knappe Beretninger om Forlis og Sandflugt, om ustandselig Kamp mod de graadige Elementer.

Ovre paa Østkysten smiler de dybe Fjorde til velhavende Byer, der i den nyere Tid har suget Velstand til sig og drænet Byerne inde i Landet.

Østkysten er Jernbanernes og Skibsfartens Barn, forkælet over al Maade, levende og slet ikke lidt ødansk præget.

Men mellem de to Kyster ligger Midtjylland, mut og inde-sluttet, mørk og alvorlig. Man bliver lidt bange for al den Alvor, der strømmer mod en fra de lyngklædte Bakker og de mørke Skove, fra Plantagerne og de uendelige Vidder, men bliver man lidt længere paa Stedet, end man fra først af havde tænkt, saa viger det mutte og giver Plads for Storhed, man sætter sig paa en lyngklædt Kæmpehøj og lytter til Vindens Susen i den unge Plantage og den gamle Egeskov — og saa stiger der frem en Sang saa majestætisk og betagende, som man ikke kan høre den andetsteds i Landet — Sangen om Danmarks første Historie, om Jyllands Tilblivelse og om de Mænd, der først tog Landet i Besiddelse og fandt det dejligt.

Det er saadan en lang Historie. Allerhelst burde den behandles i et bindstærkt Værk, for det er slet ikke nogen kedelig Historie, som man er tilbøjelig til at tro, naar man har stiftet Bekendtskab med den gennem Skolebøgernes knastørre Lektioner i Geologi og Geografi.

Det er Fortællingen om Istidens grønne Helvede, hvor mystiske Kræfter i Naturen pludselig gik amok og skub-

bede en kilometertyk Kalot ned over Kattegat og Skagerak, en Tromle af Dødskulde og uhyre Vægt pressede sig frem over det, der nu er Danmark, men som den Gang laa vaadt og leret og ufærdigt, et Raamateriale, som nu blev formet af Ismassernes fantastiske Tryk og Pres.

Som en Plov skar Isen sig ned fra Norges og Sveriges Fjelde, pressede Jord, Ler, Grus og mægtige Sten frem foran sig, indtil de stod som mægtige Volde foran den isgrønne Mur, standsede saa, trak sig lidt tilbage, fordi det i en Periode blev lidt varmere i Luften — rykkede frem paany og dannede nye Volde ved Gletchernes Endeflade og Sidemur.

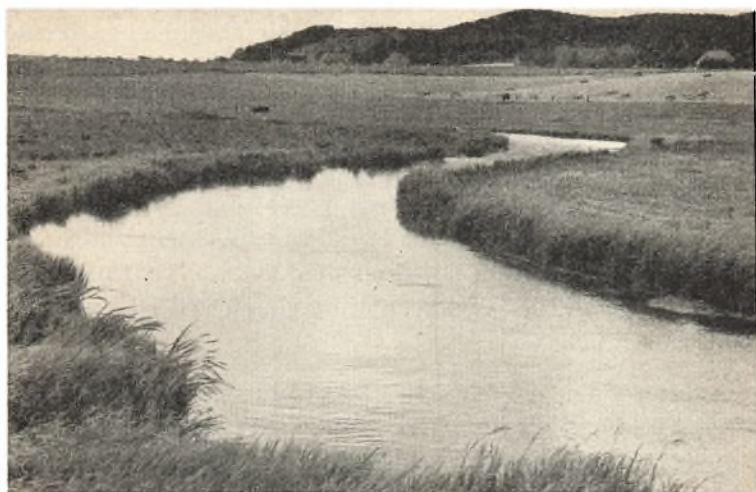
Og saa kom Tøbruddet — Verdens største Tøbrud — for at blive, for at trænge Ismasserne tilbage, Fod for Fod, indtil de slap Taget i Danmark og svandt saa meget ind, at vi nu kun kan skimte dem paa Toppen af Norges og Sveriges nordligste og højeste Fjeldtoppe.

Og dør, hvor Gletcheren havde ligget, laa Danmark, spædt og nyfødt, dampende af Tøbrud op mod Solen, formet i de groveste Træk, som det ser ud i Dag.

Af Voldene, som Isen havde skubbet foran sig, blev de jydskes Bakker, Aasen og Højderyggen ned gennem Jylland. Smeltevandsfloder havde flænget dem, og de rivende Floder havde slæbt Sand og Grus og Sten med sig paa Vejen mod Havet.

Det sank tilbunds, eftersom Strømmen stilnede af, og dannede de flade, jydskes Hedestrækninger. Hist og her blev en Klump Is liggende mellem Bakkerne, efterladt af den viggende Gletcher. Den Is smeltede og blev til Søer — Hald Sø og Flyndersø er et Par af de tiest besungne og besøgte af disse Smeltevandssøer.

Floderne svandt ind. Gletcheren var der ikke mere, nu var der kun Grundvandet i Bakkerne at slæbe afsted med. De blev sindige og snoede sig og blev til de jydskes, smilende

Nørreaa bugter sig Mil efter Mil mod Havet.

FOT.: N. LAUGSEN

Aaer. Gudenaa, Skjern Aa, Karup Aa, Storaen og alle de andre. Hver har sit Præg, sin bestemte Karakter, og det er Fortryllelsen ved Midtjyllands Aaer.

Naar man saadan som gemen Turist har sat sig ned derude i Lyngen for at puste lidt ud efter den sidste Kappelstrid mellem Cykle og Bakke, saa synes man at alt det derudenom taler saa tydeligt og voldsomt, at det virker næsten alt for overvældende paa ens Sind. Og saa sidder man og er glad over, at man ikke er tynget af alt for megen Specialviden, at man kun mindes Skolebøgernes Beretninger i spredte Afsnit, for man generes ikke af skematisk Viden og Aarstal. Man ser bare det hele for sig i store, brede Træk, som et broget Optog drager Historien forbi over Bakkerne i Vest — Danmarks første Historie, Fortællingen om Stenaldermanden, der kom fra Syd og stod stille paa en Bakketop — maaske netop den, dernede i Syd, — og satte Haanden for Øjnene for at spejde efter Renen, paa hvis Spor han var vandret ind i det nyfødte Land.

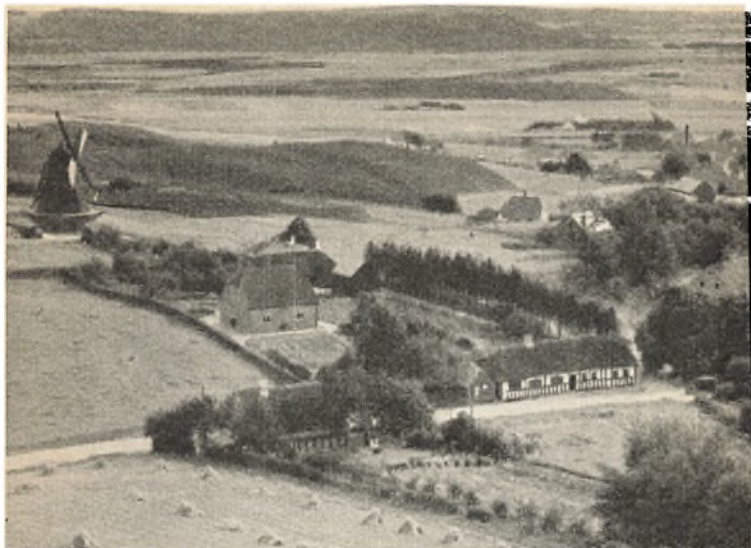
Hernede under Lyngens brune Tæppe skjuler sig hans Stenalderager og Fundamenterne til hans primitive Huse. Her slog han sig ned og ryddede Skov, da han steg et Trin opad paa Kulturernes Rangstige og blev bosiddende Bonde i Stedet for omstrefende Jæger og Fisker. Men Skoven blev ryddet mere end godt var i Midtjylland. Gennem Aarhundrederne faldt Stamme efter Stamme, og saa kom Lyngen krybende ind paa Maven som en anden Stimand, krøb ind over Agerjord og Veje og lagde sine tynde, haarde Fingre gridsk over Landet. Først vore Bedsteforældres og Forældres Generation fik Bugt med denne nye, farlige og brune Gletcher, der trykkede Midtjylland ned i Uvirksomhed og Armod.

Stenalderbopladsen blev til Bronzealderboplads, Odin og Thor fik deres blodige Ofre lagt paa Viets Sten, Kæmpehøje rejste sig Side om Side langs med Hovedfærdselsaaren, Hærvejen.

Danmarks Historie fra Hedenold er skrevet langs den Vej. Nu ligger den øde og stille. En Hedefugl fløjter stille og klagende mellem Lyngbuskene, en Hugorm snor sig sindigt langs Sporet. Men Minderne taler med stærke Stemmer til den, der standser sin Cykle og forstaar at lytte . .

Aa jo, Midtjylland mellem Silkeborg og Kjellerup véd nok noget, der er værd at fortælle. Stort og smaat, muntert, vemodigt og tragisk. Lyngbakkerne kan ogsaa smile — som naar de fortæller om Damen, der sidder og spiller Kort i Koret i Vinderslev Kirke Syd for Kjellerup, malet i Kalk og sat op som Minde om, at den portrætterede Dame vandt den Sum, for hvilken hun bekostede Kirkens Opførelse, i Kortspil.

Kjellerup selv fortæller sin Historie om sejt Kamp mod Lyng og Armod, om krogede Rygge og knudrede Hænder, der vrister Bid efter Bid ud af Lyngens Gab og forvandler det monotone brune Skær over Bakkerne til frodigt bølgende Kornmarker, som midtpunktsamler sig i den smukke

Udsigt fra Kirkebakken i Gammel Ry.

FOT.: JONALS CO.

Kjellerup By, hvor anden og tredje Generation af Hedebondens Slægt færdes med ranke Rygge — Sejrherrerne i Kampen.

Det vildsomme øde Land har talt til Digternes Fantasi. Ikke blot er det Blichers Land, men her var det, at H. C. Andersen, den forkælede og feterede Fynbo, vant til de smilende Hegn og Haver og til Verdens store Byer, blev saa overvældet af Naturens intense Voldsomhed og dybe Røst, at han under et Ophold i Hjerminde Præstegaard, paa Vej til Dagvognen fra Randers til Viborg, skrev „Jylland mellem tvende Have“, og herude boede ogsaa en anden af Hedens og Hedeaaens Elskere og Digttere — Jeppé Aakjær, hvis Sange klukker som Karup Aa, suser vemodigt som Vind i Lyng og ringler som Havrebjælderne paa de dyrkede Agre, der blev fravristet Lyngen.

Aa jo, den Turist, der bare mener, at Egnen mellem Viborg og Silkeborg er en Strækning, der kan tilbagelægges i Lyn-

tempo paa Vej fra Domkirken til Silkeborg, ved ikke, hvad han mister, han passerer med tilbundne Øjne Roden og den gamle, krogede Stamme, og nøjes med at beundre et Par spinkle Kviste paa Danmarks ældgamle Træ.

Midtjylland klinger med to Toner. De er skønne hver for sig, men først, naar de lyder fuldtonende sammen, høres den rene og stærke Harmoni.

Historiens Tone er den dybeste, den malmfulde af de to.

Naturens er de ringlende Bjælder i Melodien — Hedens og Dollerup Bakkers betagende Skønhed, som veksler for hver Dag, der gaar fra Foraar gennem Sommer og Efteraar til Vinterens hvide, tyste Snetæppe over Bakkerne og Karupfladens Uendelighed.

Silkeborgs vældige Løvskove, Hedens susende Fyrreplantager, Egeskovens Troldskov ved Hald, vævet sammen af Kornmarker og Hede til et af de dejligste Landskaber, Jylland kan byde Turisten.

Aaer, Søer, rislende Bække mellem nikkende Lyng, brede Autoveje, sandede Spor mellem Kæmpehøje, Hærvejens langsomt forsvindende Ar i Hedens Flade langs med den jydsk Højderyg.

Man kan ikke se sig mæt i det Land. Hver Gang, man tror, man er færdig med det og kender det til Bunds, dukker nye Ting frem og kræver ens Opmærksomhed fuldt og helt.

I Aar har vi været tvunget til at bevæge os i smaa Cirkler.

Bilen stod paa Klodser i Garagen, Togene havde ikke saa travlt, og der var ikke saa mange af dem. Gid den Tid, vi nu er inde i, de Maaneder, hvor en usynlig og iskold Gletcher har skudt sig ind over vort dejlige Land med sit knugende Tryk, maa være Aarsag til, at vi lærer at skynde os langsommere, naar vi drager ud i Landet paa en Ferietur.

Vi skal lære at bruge Bremserne lidt tiere, vi skal lære, at der kan ligge dejlige Overraskelser gemt til os, hvis vi staar af Toget paa en lille Landstation, som Lyntogene haanligt farer forbi.

Indtil nu har de fleste af os kun læst Kapiteloverskrifterne og kigget paa de farvelagte, store Billeder i Danmarks brogede Billedbog. Den virkelige Glæde over vort gamle, dejlige Land kommer først, naar vi giver os Tid til at blade det ganske langsomt igennem, tyde hver Stavelse og give os Tid til at tilegne os det, vi ser.

De store Forbogstaver kender vi udenad.

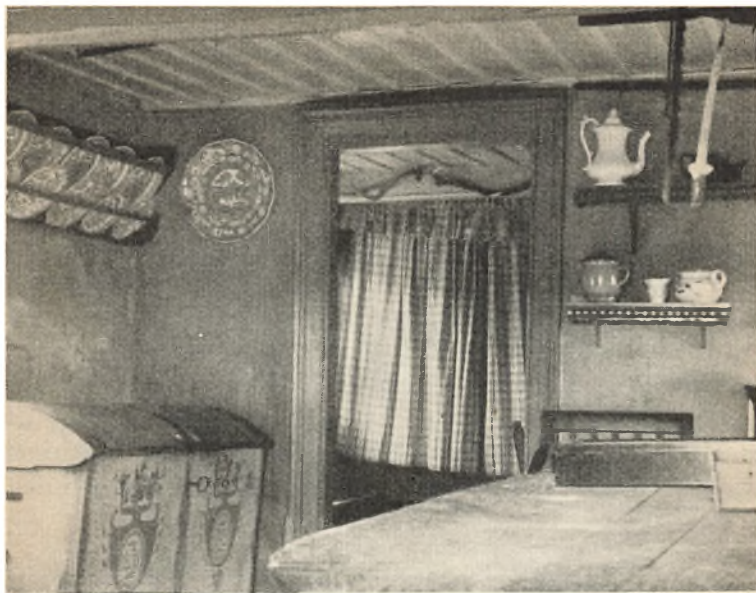
Men det er de smaa, beskedne Bogstaver, der staar bag ved dem, der skaber Meningen.

Og Midtjylland er et af de rigeste Studiefelter for den, der vil lære sit Land, dets Geologi, Historie og Kultur at kende til Bunds.

Karup Aa ved Volfertskirken.

FOT.: SIGVART WERNER

Det smukke lille Hjemstavnsmuseum i Thorning.
Thuning-Huset.

FOT.: N. LAUGESEN

GAMLE SAGN OG SKIKKE FRA BINDE-EGNEN

Af L. FINDERUP JACOBSEN

LYSGAARD og Thorning Sogne, der endnu er karakteristiske i mange Henseender, var endnu for et Par Menneskealdre siden helt Hedeegne med Lyngvækst paa langt den overvejende Del af Arealerne.

Nu er Heden trængt Vester ud, men endnu lever ikke bare Mindet om den fattige Tid, da Lyngen groede overalt. Ogsaa mange Traditioner er tilbage, og de Gamle i Sognene ved at fortælle om den Tid, da Bindestuerne ikke blot var en kærkommen Lejlighed til at mødes, men en Nødvendighed om Livet skulde opretholdes.

Landbrugsforholdene var her i gamle Dage saa elendige, at Bønderne for at faa de Penge, der var nødvendige til Skatter, Afgifter m. m., maatte binde Strømper, Korsklæder, Mandsærmer o. s. v. Da dette Husflidsarbejde næsten var det eneste, der gav Penge, kan man forstaa, at Landbruget gik i Forfald, og Heden bredte sig.

Om Forholdene paa en Hedegaard for ca. 100 Aar siden har man et godt Billede i en Beskrivelse af Moselundgaard, der ligger ved Thorning Sogns søndre Skel. Gaardens Areal var paa ca. 800 Tdr. Land, hvoraf kun en ringe Del var opdyrket. Resten laa hen i Hede og Mose, som det havde ligget saalænge, nogen kunde huske. Besætningen bestod af 2 Heste, 2 Arbejdsstude, 4 Køer og 100 Faar. Faarene maatte søge deres Føde i Heden baade Sommer og Vinter.

Gaardens Bygninger var gamle og lave med Egetømmer. Møddingen var inde i Gaarden. Langs alle Huslænger løb en smal Stenbro, hvor to Mennesker daarligt kunde komme forbi hinanden, uden at den ene maatte træde ud i Møddingen. Stuehuset var en snæver Bygning med Lervægge og Lyngtag. Gennem en lav Dør kom man ind i Forstuen. Derfra ind i Skorstensstuen, Beboernes daglige Opholdssted om Vinteren. Her brændte det aabne Arnested, et stort Tørvebaal, der gav Lys, Varme og Kogeild. Omkring Arnen samledes alle Gaardens Folk ved Aftenstid, hver beskæftiget med sit Arbejde. Fra Skorstensstuen førte Dør ind til Dagligstue og Storstue. Dagligstuen var Familiens Sommeropholdssted om Dagen og tillige Soverum baade Vinter og Sommer. Langs Indervæggen fandtes Alkovesenge med tykke Dyner og uldne Lagner. Storstuen havde ogsaa Alkovesenge, de var til Brug for Gæster. I Stuehuset fandtes endvidere Spisekammer og Mælkekælder.

Der var Bjælkeloft og Lergulv i Stuerne. Vinduerne var smaa, højtsiddende og blyindfattede. Bohavet bestod af Egetræsborde, faste Bænke, Stole med Halmsæder, Drag-

kister og Vægskabe. Paa de kalkede Vægge hang Bryllups- og Begravelsesvers.

Udhusene var ligeledes med klinede Vægge og Lyngtag. For at lune og støtte var der paa Væggens Udside stakket Lyngtørv op halvvejs til Taget. Ved Gaarden fandtes en Kaalgaard, hvor der Aar efter Aar kun dyrkedes Grønkaal. Vogne og Redskaber var primitive og kluntede.

Den nærmeste By Viborg laa ca. 5 Mil borte. En Viborgrejse tog 3 Dage — 1 Dag til Viborg, 1 Dag til at gøre Forretninger og endelig 1 Dag til Hjemturen. Vejene var dengang i saa slet en Tilstand, at ingen turde køre ad dem uden ved højlys Dag. De Spor, som Slægterne gennem Tiderne havde dannet, blev man ved at følge, saalænge de kunde bruges, ellers kørte man bare et nyt Spor ved Siden af det gamle. De store Heder var paa de Tider ogsaa fyldte af omstrejfende Tater og andet Røverpak, saa af den Grund var det ogsaa rarest at køre om Dagen.

Føden var tarvelig. Om Morgenen kom der et Fad kogt, haandskummet Mælk med Brødtærninger i ind paa Bordet, alle langede til det samme Fad. Middagsmaden bestod ofte af Grønkaalssuppe. Husmoderen gav hver en Skive Brød og et Stykke Kød paa en Træbrikke, dertil søbede saa alle Kaal af Fadet. Til „Nætter“ fik de gerne Byggrød. Paa Bordet stod Ølkovsen, som alle kunde drikke af, naar de lystede.

Klædedragten var for Mandfolkenes Vedkommende til Hverdag en strikket Vest af Hvergarn, en Skindtrøje med Ærmer, Skind-Knæbenklæder, lange hvide Hoser, Træsko og en rød strikket Hue. Paa Helligdage var Dragten langskødet Frakke og Lædersko med Spænder.

Kvindernes Dragt var Hvergarns Livstykke med røde, strikkede Ærmer, blaa Vadmels-Skørter, snævre, stumpede forneden, men bundet helt op under Armhulerne, sorte Uldhoser, Træsko og Hue til at binde under Hagen.

Mandfolkene passede det Smule Landbrug, der var, Kvinderne Husholdningen. Derudover var alle beskæftigede med Forarbejdning af Ulden fra de mange Faar.

Sjælden fik en saadan enligt liggende Gaard Besøg, det var mest Tater, Smuglere og Bissekræmmere, der kom og livede lidt op i Tilværelsen. Anderledes var det i de smaa Landsbyer, der var jo ikke saa langt til Naboen. Folk kom ialfald i Klædedragt til at ligne hinanden i Landsbyen, ogsaa paa andre Omraader kunde der spores en vis Lighed. Paa de enlige Gaarde blev Folk særprægede.

Her blev Fortællekunsten stor, i Lighed med Fortællekunsten paa de gamle islandske Gaarde. Jeg skal her meddele nogle Historier, jeg har hørt af gamle Folk fra Egnen. De giver et ganske godt Billede af Folkeliv og Naturforhold, som de har været her i svundne Dage.

En gammel Mand havde, da han var Dreng, hørt af sin Bedstefar, der var fra Voergaard, at naar han i sin Barn-dom skulde vogte Faar paa Heden, maatte der først en Mand ud og skyde nogle Skud for at skræmme Ulvene bort. Den gamle Mands anden Bedstefar var fra Thorning. I hans Drengetid kunde der lejre sig Taterflokke paa over Hundrede ved Gaarden. De sendte Bud ind efter „Fitalli“, ellers skulde den „røde Kok“ komme til at gale over Gaarden. Samme Mand fortæller om Taterparret Sofus og Sidsel Hjuls Bryllup. Brud, Brudgom og Brudfølge var alle fulde, før de kom til Kirke. Paa Kirkepladsen kom hele Forsamlingen op at slaas. Spillemanden I. C. Lang spillede til. Han spillede denne her: „E Stilling, den er grulig gal“. Saa kom Præsten og sagde: „Hvad foregaar her?“ Hvorpaa Gemytterne faldt noget til Ro, og der kunde fortsættes paa mere almindelig Vis.

En gammel Smed i Thorning har fortalt om, hvordan han, da han i sine unge Dage var Smed i Havredal, maatte sko Hedebøndernes Stude. Det var den ydre Klov paa For-

benene, der kom Sko under. Studene var ikke lette at „holde op“, de vilde tage Benet til sig. Studene skulde skoos for at de ikke skulde blive alt for ømfodede, naar der skulde hentes Mergel i Krag Høj eller køres Lyng til Viborg. Der skulde helst køres tidligt Morgen om Sommeren, inden Studene blev „bejsgal“, for saa var Pokker løs, hvem var Karl for at styre et Par Stude, der blev hidset frem af en Flok summende Bremses. Naar Hedebønderne skulde til Viborg med Lyng, var de derfor tidlig paa Færde, ingen saa dem. Men naar de havde faaet Lyngen solgt og Største-parten af Pengene omsat i Brændevin, kunde det baade ses og høres, naar de kom. Især var der en Mand, Filip Adam hed han, han var en Slags Konge i Byen, han havde en herlig Røst. Han kunde give nogle Brøl ad Studene, saa de laa i vild Firspring ud over de endeløse Flader.

Der lever i den gamle Hedebondes Verden mangt og meget, som Manden i den store By ikke kender til. Det hurtigere Liv i Byen med Lys Dag og Nat, Menneskemyldret, Maskinernes Snurren og i det hele den evindelige Kjørom sætter Præg paa Mennesket. Hedebonden har ligesom mere Tid. Der er højere til Loftet og videre til Væggene. Naar han en Vinternat med Sne over endeløse Flader vandrer over Heden mod et enligt guligt Lys langt, langt borte, kan det ikke undgaas, at den store Stilhed, den ophøjede Ro, maa virke paa hans Sind. Stjernehimlen, den hvide Sne og det enligt langt borte liggende Lys er det eneste, der lægger Beslag paa hans Opmærksomhed. Ved Jævn døgnstide lytter han til Fugletrækket. Han ser, hvordan Livet vaagner om Foraaret, og hvordan det sygner hen i Skønhed om Efteraaret. Han er til Stede, naar hans Dyr kommer til Verden, og naar de skal herfra. Han ser Solen staa op og gaa ned.

Han tager Varsel af mangt og meget. Endnu den Dag i Dag findes der ikke saa lidt Overtro paa Landet. Man træffer endnu Folk, der tror paa Spøgeri, Varsel eller som paa staar at have mødt en „Ligskare“.

Ved den gamle Hovedgaard Kjærsholm er der et Hjørne ved et Dige, hvor der ingenting kan gro, fordi Fanden hver Nat rider over Diget paa en hovedløs So.

Ved samme Gaard sidder der om Natten i Krattet en hvid Dame og svøber et Barn.

Ogsaa Troen paa „kloge Mænd“ og „kloge Koner“ er ret udbredt. Der lever endnu Folk her paa Egnen, der kan fortælle om den „Vium Doktor“, hvorledes han kurerede Folk, der havde faaet „den falden Sy'g“ ved at give dem Smørrebrød med Lus paa. Da jeg spurgte en af Fortællerne, hvor de fik Lusene fra, kom Svaret promte: „Aa, dem wa det sandt for Dyden et saa lont imell den Gaang.“ Det var den samme Doktor, der som et probat Middel til en Mand, der havde faaet „E Kol'd“, lod ham sluge en levende Skarnbasse. Den maa jo nok have kriblet noget i Halsen paa Manden, for der siges, at han maatte „gaa paa“ den tre Gange, inden den vilde ned.

Skønt Samfærdselsmidlerne er bleven bedre og Afstandene kortere, har Jydens Stædighed mod al Forandring dog gjort, at Folk i Sogne, der ligger lige op ad hinanden, kan være saare forskellige.

Vium Sogns Folk bor paa den fede Jord. De har altid haft lettere til Føden end de andre. Derfor er de altid bleven hjemme. De er næsten alle i Familie, thi hvor skulde de rejse hen og finde noget bedre. I al Beskedenhed synes de, at de er naaet saa langt, som man med Rimelighed kan forlange her i denne ufuldkomne Verden. Saadan har de syntes saa langt tilbage, nogen ved, der er derfor kun sket ringe Forandring. Mændene er lidt hule i Ryggen, har skrævende Ben og krum Piberør. Tørsten har tit plaget dem. For en Del Aar siden skulde Degnen i Vium, der ogsaa kunde blive tørstig, paa Udflugt med Børnene til Herning. Nu vidste de Vium Mænd godt, at det kunde have sine Vanskeligheder for een Mand at styre deres Poder paa en saadan Tur. Der blev derfor sat Bystævne, hvor de raad-

sloges om, hvad der kunde gøres for at hjælpe Degnen paa hans Færd til Herning. Det blev vedtaget, at to af Byens bedste Mænd skulde følge med. Alt forløb saare godt. De kom til Herning og var paa Hjemrejsen, da der skete dem et hændeligt Uheld. Som Toget holdt ved en Station, kom Tørsten pludselig over Degnen og de to Ældste fra Vium. Hvad var her andet at gøre end at finde et Sted, hvor Tørsten kunde slukkes, dette lykkedes. Men . . . imedens kørte Toget med den Vium Ungdom.

Ak, ja, jeg stammer selv fra Vium, min Far er barnefødt i Vium. Min Oldefar var Nabo til gamle Niels Blicher. Det var til min Oldefar, Niels Blicher engang, han var dernede med den lille Steen ved Haanden, sagde, at han havde tænkt paa at barke Egetræerne af i Præstegaardskrattet, da Egebark var saa dyr. Min Oldefar svarede: „Jow, saamænd, a haa tint o aa ta e Huder aa e Høvder, faa Fæhuder di æ osse dy'r.“ „Lad os gaa hjem, Søn,“ sagde Niels Blicher og forsvandt.

Lysgaard Folkene er af en noget anden Type. Familierne her er ikke slet saa indgiftede i hinanden. Jorden er daarligere, der er flere Tilflyttere. Hovedindtrykket af de Lysgaard Folk er dette: En vis ophøjjet Værdighed, saadan som man møder den hos visse Degne paa Landet, der ikke er uvidende om deres eget ophøjede Kald og store Betydning.

Thorning, dette store Sogn, har fra gammel Tid været meget forskellig fra de andre to. Dets Beboere var ringeagtede af de omliggende federe Sognes Folk. Jorden er for en stor Del mager. Folk flyttede herfra, andre kom til. Mange drog for at tjene noget ud paa Handelen. Med Uldpakker kom de over hele Danmark og syd paa til andre Lande. En Del Uldjyder slog sig ned i København og blev Storhandelsmænd. En Mand her fra Sognet, der gik med Uldpakken i sine unge Dage, var inden han døde i København ved at samle paa den syvende Million, hvilket ganske

vist efter, hvad Folk siger, skal være lettere end at samle den første.

Mange drog som Studehandlere ned i „E Sønden“, andre handlede med Heste. En Del blev derude, andre kom, naar de havde tjent en Klat Skillinger, hjem og slog sig ned. Alt dette bragte Bud ude fra den store Verden. I Thorning var der sidst i forrige Aarhundrede en Højskole. Der har altid været mange Foreninger i Thorning. Det var her den saakaldte Lærerbogstrid var, hvor Præst og Biskop vilde have Lærer Jensen Knudstrup sat af, fordi han ikke vilde lade Børnene lære Lærebogen paa Ramse. Naar Bispen kom paa Visitats, troppede de langskægede Bønder op for at støtte deres elskede Lærer. Ved et saadant Møde sagde Bispen til en af Bønderne: „De mangler Disciplin herude.“ Hvor til Bonden svarede: „Ja, vi skulde have nogle flere Gendarmere, deres Højjærværdighed.“

Her findes Folk, der ligner Viumfolkene, og nogle, der ligner Lysgaardfolkene. Men Størsteparten er anderledes. Kyndige Folk har sagt, at her i Thorning fandtes nogle af Landets dygtigste Landmænd. Kom her til Thorning en Dag, naar det store Knudstrup Marked holdes. Der kommer Hedebønderne med deres Lam, en rumplings Kalv, eller hvad de nu har at sælge. Her kan endnu ses Skikkelser, der er upaavirket af al Bykultur. Hvilke herlige Typer, lige noget for en Maler eller Folkelivsskildrer. En af dem en herlig gammel Kæmpe, der nu er død, skal jeg fortælle om. Naar han spiste Hønssteg, kunde han klippe Benene over som nogen Ræv. Han brugte Peber paa Rødgrød i Stedet for Sukker. Naar han tog en Dram, sagde han: „Rambus!“, saa det rungede gennem alle Stuer. Han dansede Svejtrit, saa Frakkeskøderne stod lige bagud. Folkene i de 3 Sogne har Sans for deres Egns og Lands Historie, men i omvendt Følge, som de staar omtalt. I Thorning findes et lille Musæum for Eggen, der indeholder forskellige Ting lige fra den ældre Stenalder til en Studesko og Mads Doss' Klukflaske. Her fødtes og levede Blicher, her skabte han

Historie, og det har alle Folk i de 3 Sogne til Fælles, at ham ser de op til, og ham elsker og ærer de. Mangen Bonde fortæller endnu med Stolthed, at her i hans gamle Slægtsgaard har Blicher været Gæst.

Det er en særpræget Egn med skønne Naturforhold, hvor store Begivenheder har fundet Sted. Det var her i disse Egne de jyske Rangspersoner „Laang Margrete“, „Ole Hestegilder“, „Bettefanden“, „Sorte Mads“ og „Jens Langkniv“ levede og satte Kulør paa Tilværelsen.

Her er Duft af Lyng og Pors, af Timian og Rosmarin og af „de bette Hy“ fra de knortede Kær. Her skogrer Urkokken ved Foraarstid. Her lyder paa Efteraarsdage Hjej-lens tungsindige Fløjten. Her lever Efterkommere af de store Vidders frie Børn, de mørkhaarede Tatere. Her kan endnu en Efteraarsmorgen ses Luftspejling. Her levede Blicher. Her er Hjertet af Jylland.

Hedegaarden »Majlund« i Haller-Aa-Dalen.

FOT.: JOHS. JENSEN

DA „KARTOFFELTYSKERNE“ KOM TIL DEN JYSKE ALHEDE

Af KR. PEDERSEN

FRA Skelhøje Syd for det storslaaede Landskab med Hald Sø og Dollerup Bakker saa man for 50 Aar siden mod Syd-Sydvest ud over en næsten fuldstændig flad Strækning, der dengang endnu for en stor Del var lyngklædt. Landskabsformen er den samme den Dag i Dag, men Udsigten hindres nu af Plantager, Hegn og Menneskeboliger.

Det er *Karupfladen*, vi ser for os, Landets største Hedeslette, og den nærmest liggende Del af den, der strækker sig Øst-Nordøst for Karup Aa omtrent fra Klode Mølle til Hagebro, er *Alheden*. Heden var i Aarhundreder en Lyng-

ørken, hvor kun Taterne og Folk af Jens Langknivs og Lange-Margretes Slags færdedes, og Stilheden kun afbrødes af Hedelærkens Triller, Hjej lens klagende Fløjten, Urkokkens Skogren og — Ulvenes Hyl.

Kongen havde Jagtretten, de omboende Herremænd udøvede den, ligesom de ogsaa fra Heden sammen med deres Fæstebønder hentede Lyng til Brændsel og Tækning og — i knappe Foderaar — til Føde for Kreaturerne.

Ellers sov Heden gennem mange Aar sin Tornerosesøvn, indtil Landets Nød som Følge af ulykkelige Krige, Pest og Misvækst bragte den i Erindring.

Forslag om øget Indtægt for Staten ved Opdyrkning af Landets store Hedestrækninger fremkom fra forskellige Sider, og 1723 udstedte Regeringen en Forordning, der lovede dem, der vilde bosætte sig paa Heden, gratis Jord og Bolig, i 20 Aar Fritagelse for Skatter og Tiender, for Militærtjeneste, for Kongerejser og for Indkvartering. — Der meldte sig ikke en eneste. —

Omkring Midten af det 18. Aarhundrede forsøgte den meklenborgske Kaptajn Ludvig von Kahlen sig som Nybygger paa Heden. Med Støtte af Staten byggede han sin Gaard, Kongenshus, paa Resen Hede, en Del af Alheden. I 10 Aar holdt denne første Hedeopdyrker ud i sin haabløse Kamp mod Hedens Sand.

Af Kahlens Kongenshus ses nu kun Tomten; men i Nærheden ligger en stor, villaagtig Bygning, det ny Kongenshus, et trist Minde om Ren-Eventyret paa Heden for 30 Aar siden, da Johannes Bech støttet af en hamborgsk Rigmand gjorde et velment, men forgæves Forsøg paa at gøre Laplandskoen, Renen, til Husdyr i Danmark.

Samtidig med, at Kahlen sled paa sin Hedelod, havde Regeringen besluttet, at nu skulde det være Alvor med Hedeopdyrkningen. Vilde Landets egne Børn ikke have med det at gøre, skulde der forsøges med fremmede.

En Kommission blev nedsat for at ordne det fornødne med Hensyn til Bosættelsen paa Alheden og Randbøl Hede, de to Heder, der var udset til at være Forsøgsmarker. En Tysker ved Navn Moritz blev som kongelig Legationsraad sendt ud paa Hververfærd. Maalet for hans Rejse var Egnene ved Rhinen og Main.

Disse skønne og frugtbare Landskaber havde i mange Aar været en Krigenes Alfarvej, og Forholdene var derfor efterhaanden bleven saa haabløse, at de fattige Bønder let lod sig lokke til at forlade deres Hjem. Mange var allerede brudt op for at drage til Ruslands Stepper og Spaniens Heder. Hvorfor saa ikke søge Lykken paa Jyllands Heder, hvor Græsset efter Hververens Udsagn naaede en Mand til Knæene, hvor Boliger og Marker stod rede til at modtage dem, og hvor de var fri for Skatter og Afgifter af enhver Art!

Hvervningen gik strygende. Helst skulde det jo være Bønder, der valgtes; men Moritz, der fik Betaling for hver enkelt, var ikke smaalig; han tog alle med.

Saa begyndte da Vandringeren — Mænd, Kvinder og Børn med deres kæreste Ejendele, gaaende, kørende, ridende (enkelte paa Muldyr, een paa en Tyr) den hundrede Mile lange Vej mod det ny Hjem.

Den 24. Oktober 1759 kom de første 9 Kolonister til Alheden, andre kom samtidig til Randbøl Hede. Da Forberedelserne til at modtage dem næppe nok var i Vorden — der var saaledes ingen Boliger til dem, ja der var ikke engang taget Bestemmelse om, hvor de skulde bo — maatte Kommissionen sørge for Logi til dem, og de blev da foreløbig indkvarterede henholdsvis i Viborg og Fredericia.

I Løbet af Aaret 1760 var Tilstrømningen af Kolonister saa stor, at der sammen med de indkomne i 1759 nu ialt var her i Landet 265 Familier med tilsammen 965 Personer. Det var umuligt i Øjeblikket at skaffe Plads til dem —

endsige til flere, og Legationsraaden fik derfor Befaling til at indstille Hvervningen. Heldigvis — maa man næsten sige — for den stakkels Kommission, der skulde sørge for de fremmedes Underhold, drog mange af dem straks bort igen, misfornøjede med de elendige Forhold, der bødtes dem. Andre som Vagabonder, Desertører, der nærmest var draget ud af Lyst til Eventyr og nu satte ondt Blod hos ellers skikkelige Folk, maatte man jage ud af Landet. Ved denne Afgang reduceredes Antallet af Kolonister til under Halvdelen af det oprindelige. Selv disse kneb det med at skaffe Boliger til, saa mange Familier i Førstningen maatte nøjes med Jordhytter. Endnu ses paa et Stykke Hede i Nærheden af Graamose Skole Rester af saadanne Jordhytter.

Den 16. Maj 1760 regnes som den Dag, Kolonisterne tog Alheden i Besiddelse. De ønskede at bo sammen i Byer, som de havde været vant til, og Husene opførtes ogsaa tildels i Hjemlandets Stil paa begge Sider af en bred Gade, Stuehus til Gaden og Længer med Stald og Lade parallelt med dette; endnu er der enkelte Rester tilbage af de gamle Tyskerhuse. Ved Stuehuset var der ofte en Kaalgaard, og i denne et lille Blomsterparti, som særlig Kvinderne i Mindet om det gamle Hjem hagede om, og til hvilket, fortælles der, de tiggede Gødning i deres Forklæder hos deres danske Naboer. Ialt opførtes paa Alheden 97 Gaarde, deraf 28 i Haurdal (Frederikshede) og 29 i det nærliggende Grønhøj (Frederikshøj). Flere mindre Kolonier anlagdes i Nabosognene Thorning, Kragelund og Bording; men de nævnte er de ældste og største og kan betragtes som Moderbyerne, fra hvilke Udflytning saa efterhaanden har fundet Sted, og nye Smaabyer opstaaet.

Og saa tog de fat paa at bryde Heden. Besætning: 1 Ko og et Par Stude, samt Avlsredskaber og Saasæd fik de af Staten. Kartoffler havde de fleste af dem selv bragt med fra Hjemlandet, hvor Kartoffeldyrkning længe havde været kendt. Kartofflen var dog kendt her i Landet, før Kolonisterne kom hertil. De franske Huguenotter, der 40 Aar

tidligere var indvandret til Fredericia, førte den med sig og dyrkede den; men det var af de tyske Kolonister, at de danske Bønder efterhaanden lærte at sætte Pris paa Kartofflen. I Begyndelsen saa de med Foragt ned paa den ny „Frukt“, som de mente højst kunde tjene som Svineføde. Foragten overførtes undertiden ogsaa paa Kolonisterne selv, hvem de med et Anstrøg af Spot kaldte *Kartoffeltyskerne*, et Navn, de er bleven kendt under ogsaa op i Nutiden. Forskellen i Sprog, Sæder og Skikke vanskeliggjorde i lang Tid et nøjere Samkvem mellem de omboende Danske og de fremmede. Disse holdt sig ogsaa helst for sig selv og talte i mange Aar deres Hjemlands Sprog.

Uviljen fortog sig dog lidt efter lidt. Ved deres Flid og Nøjsomhed vandt Nybyggerne Danskernes Agtelse, og disse saa med Beundring Tyskerne give sig i Lag med Opdyrkning af Heden, hvad de ikke selv havde voget. Da dansk Sprog efterhaanden afløste Tysk, og Forbindelsen mellem de to Folk besegledes ved Giftermaal, var Skellet næsten slettet.

I Begyndelsen var Kartofflerne en Livsbetingelse for Nybyggerne, saa at sige deres daglige Brød. Medens Rugen, Havren og Boghveden ofte slog fejl, saa de næppe gav Ud-sæden, kunde Kartofflerne saa nogenlunde trives i den næringsfattige Hedejord. Lidt bedre gik det med Avlen, da man fandt paa at afbrænde Lyngskjolden og benytte Asken som Gødning. Et stort Fremskridt for Hedens Agerbrug var Anvendelsen af Mergel, der kom i Gang omkring Midten af Tredserne.

Imidlertid var ogsaa de store Plantager: Stendal, Ulvedal, Kompedal og Haurdal, som Staten havde ladet anlægge i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede vokset saa meget frem, at de foruden Tømmer og Brænde ogsaa kunde give Læ for Vinden og derved hæmme Sandflugten.

Men selv om Forholdene i mange Henseender bedredes, var

Kaarene endnu fattige, ogsaa efter at Kolonisterne i 1852 var bleven Selvejere. Afgifterne var ganske vist kun smaa, men Indtægterne var ogsaa meget ringe. Lidt Fortjeneste kunde de skaffe sig ved Salg af Lyng og Kartoffler i de nærmeste Købstæder, særlig i Viborg. Men det var en lang og besværlig Rejse, over 2 Mil ad daarlige Veje. Længe før Sol stod op, maatte de fra Hjemmet for med Studekøretøjet at naa Købstaden, naar Torvehandelen begyndte. Lynglæsset var i Reglen tinget bort; men Kartofflerne maatte de staa til Torvs med og ofte sælge for en ringe Betaling. Det blev ofte kun lidt, de fik tilovers, naar de havde gjort deres Smaaandkøb hos Købmanden og faaet en Dram og en Øl til Maden.

Naar de derfor hen paa Aftenen kom til Neder-Hvam Kro og skulde have en sidste Forfriskning, kunde det hænde, det var saa smaat med Penge, at Kromanden — som det fortælles — maatte borge „Stoffel Adam faa tow Tramme aa en hald El“.

De fleste af Kolonisterne var Lutheranere, kun enkelte var Reformerte. De sidste betjentes ved kirkelige Forretninger af den reformerte Præst i Fredericia. Lutheranerne havde deres egen Præst, der ogsaa de første Aar virkede som Lærer. 1766 fik de deres egen Kirke, den nuværende Frederiks Kirke, beliggende midtvejs mellem de to Byer Haurdal og Grønhøj. 1773 fik Præsten ogsaa sin egen Præstegaard. Alle er nu Lutheranere og har længe været Danske ikke alene af Sprog, men ogsaa af Sind.

Paa Frederiks Kirkegaard har nu de gamle Tyskere: Braünerne, Bitscherne, Kramerne, Kratherne, Winklerne og Würtzerne, eller hvad de nu alle hed, fundet en vel fortjent Hvile efter en lang og trang Arbejdsdag, og deres Efterkommere sidder nu lunt inden Døre og nyder Frugten af Fædrenes trælsomme Slid.

Og hvilken Forandring er der ikke sket op i Nutiden!

Den gamle Lynghede er næsten borte, nu maa man frede om den for at bevare en sidste Rest af dens ejendommelige Natur. Landets egne Børn har for længe siden taget Jord derude. Præstegaardens mægtige Hedeareal er udstykket til Husmandslodder. Jernbanen Viborg-Herning drager nu sin Skinnevej gennem dyrkede Marker. Stationsbyer er voksede frem, blandt disse det gamle Karup ved den „tungt henskridende Karup Aa“, i Middelalderen en betydelig By takket være den hellige Kilde og det undergørende Mariebillede i den mægtige Kirke, af hvilken nu kun Skibet staar tilbage.

DEN BLODIGE BORGERKRIGS SKUEPLADS – GRAABONDENS JORD „GRATHEHEDE“

Af CHR. BOKKENHEUSER

I 1146 var Knud Magnus-søn den ene af de tre Fyrstesønner, der ved det tolvte Aarhundredes Midtestredes om Danmarks Krone, blevet valgt til Jydernes Konge; Svend Erikssøn var samtidig blevet Konge i Sjælland og Skaane, og til denne havde Knud Lavards unge Søn, Valdemar, sluttet sig.

Delingen af Danmarks Rige var unaturlig, det kom til Kamp, og i 1150 lykkedes det Svend lidt Vest for Viborg at slaa Knud, saa han maatte flygte ud af Riget. Svend satte sig fast i Viborg, Jyllands vigtigste By, og han omgav den med Volde og Grave, fortæller Saxo.

Knud vilde imidlertid ikke give op, og det følgende Aar, maaske i 1152, drog han med en broget Skare af Krigere til Hest og til Fods frem ad den gamle Hærvej. Han kom fra Syd,

sendte sine Spejdere mod Viborg, og fik fra dem Mel-
ding om de ændrede Forhold her; saa standsede han sin
March, han ønskede ikke at forsøge et Stormløb paa de nye
Fæstningsværker, og han tænkte sig, at kunde han selv
holde sin Hær samlet, vilde hans Modstander blive nødt til
enten at fortrække eller at rykke imod Syd og tilbyde
Kamp i aaben Mark.

Tanken blev til Virkelighed, Svend havde ikke Raad til
længere at holde sine Krigere uvirksomme i Viborg, han
forlod denne By og gik frem. Han brød op ved Nattetide,
og da Dagen gryede, og Knud med sine Folk var til Mor-
genbøn, stod pludselig de to Hære overfor hinanden. Saxo
fortæller, at imellem dem flød en Aa, der var fuld af bund-
løse Huller, og at der over den kun var eet Vadested;
Svends Folk kendte det ikke, men Knuds Ryttere vidste
Besked om det, da de i Forvejen havde undersøgt Egnen.
„Det er en lille Aa, som man aldrig før har hørt Tale om,
men dette Slag har gjort den navnkundig.“ Det er Ged-
bækken, der løber fra Syd til Nord, 2 km Vest for Kjelle-
rup. Vadestedet er rimeligvis det, der endnu er aftegnet
paa Kortet lidt Øst for Kjærsholm Vandmølle. Efter al
Sandsynlighed er Svend rykket frem ad Hærvejen og er
ved Thorning drejet imod Øst. Hans Ryttere gjorde For-
søg paa at komme over Bækken, men det lykkedes ikke, He-
stene sank i, og de to Hære kom derved til at staa paa hver
Side af den stride Strøm, vexlende — ligesom senere ved
Randers Bro — Sten og Spyd og maaske hadske Ord tværs
over Aaløbet.

Saa red imidlertid nogle af Knuds Ryttere frem for at
komme over det kendte Vadested, men Valdemar opdagede
Bevægelsen, han gik rask frem med sine Ryttere og naaede
over; flere og flere strømmede til og fulgte den samme Vej,
og snart efter vandt Valdemar over Knud, der flygtede
imod Syd. „Det var virkelig saaledes Valdemar, der skaffe-
de Svend Sejren,“ føjer Saxo med Stolthed til. En Minde-
sten, som Historisk Samfund for Lysgaard, Hids m. fl.

Herreder har rejst ved Vejen mellem Kjellerup og Thorning, fortæller om Kampen.

De følgende Aars Begivenheder faldt i det store og hele udenfor Jylland, indtil i 1157 de tre Medbejlere til Kongeværdigheden enedes om at dele Danmarks Rige imellem sig: Valdemar tog Jylland, Svend fik Skaane, og Øerne tilfaldt Knud; ved et Møde i Roskilde skulde Overenskomsten besegles. Den 9. August ved Aftenstide var Fyrsterne samlet i Kongsgaarden i Roskilde, men hen paa Natten lod Svend sine Mænd overfalde de to andre Konger; Knud blev dræbt, men det lykkedes Valdemar i Ly af Mørket at undkomme; han var haardt saaret, men hos Vennerne i Fjenneslev blev han forbundet, og saa snart det var ham muligt, drog han til Jylland, til Viborg. Paa Tinge gav han en Fremstilling af Begivenhederne i Roskilde, han fortalte om Mordet paa Kong Knud og om det Saar, han selv havde faaet; han forberedte sig paa Krig, men først fejrede han i Viborg sit Bryllup med Knuds Søster, den skønne Sophie.

Fortællingerne om Kong Svends Færd havde skabt et Fra-fald i hans egne Rækker, og da Valdemar nu udbød Leding, flokkedes Jyderne om ham; han samlede sine Folk i Randers og vilde drage over til Sjælland, men Svend kom ham i Forkøbet; han landede paa Jyllands Østkyst, han lagde sin Flaade ind i Djursaaens Munding, og med nogle af sine flinkeste Ryttere drog han til Viborg, skønt han maatte tvivle om Borgernes Troskab imod ham. Her samlede han sin Hær.

Paa den Tid var Svend den overlegne; han havde fast Fod i Jyllands Hovedstad, og Forbindelsen med hans eget Land var i Orden, men snart skulde Bladet vende sig. Valdemar sendte en Styrke ud paa Djursland, og dels ved Magt, dels ved List og Overtalelse fik han Svends Flaade splittet og ødelagt. „Ingen af de Ulykker, der var overgaaet Svend, gik ham saa nær til Hjærte som denne,“ skriver Saxo.

Valdemar sendte nu Esbern Snare med nogle Ryttere ind

ad Vejen imod Viborg for at spejde, og denne meldte tilbage, at Svend var under Fremmarch imod Øst. Saa gik Valdemar over paa den sydlige Side af Gudenaen og brød Broen af bag sig. Svend lagde sine Krigere ind i Randers, og unge Mennesker af begge Hære stillede sig op paa de Stumper af Broen, der var tilbage, og kæmpede drabeligt tværs over Strømmen; Pile, Spyd og Sten for frem og tilbage, men den Skade, de voldte, var kun ringe.

I Slutningen af September var Valdemar blevet saa stærk, at han turde indlade sig paa en Kamp, og han brød saa op — vel sagtens for at kunne afskære Svend fra Viborg og selv blive Herre i denne vigtige By. Om den Vej, han fulgte, ved vi intet, men et eller andet Sted, rimeligvis langt fra Randers — ved Tvilum Kirke var der i gamle Dage et Overgangssted — gik han over Gudenaen, og Set. Søren's Dag, den 23. Oktober 1157 mødtes de to Modstandere paa Grathehede.

Det er Saxo, der fortæller om Slagets Forløb, men han har ikke selv været paa Grathehede — hans Kendskab til jyske Forhold var i det hele taget ringe; Blicher skrev engang: „Jeg har raadført mig med Saxo, men den gode Mand har ikke været stærk i Jyllands Geografi.“ Hans Fremstilling, der er meget kortfattet, og som ganske savner Stedsbetegnelser, maa nødvendigvis danne Grundlaget for et Forsøg paa i vore Dage at give en Skildring af Slaget, men ved Siden af den gamle Saga findes der paa selve Egnen en Tradition, om hvilken der med Kærlighed fredes og hægges; Beboerne fortæller, at i gamle Dage, naar Fædrene i Mørkningens Timer samlede Børnene om sig, var Sagaen om Kong Valdemars Kamp der paa Egnen blandt de Historier, der oftest blev fortalt. Selv paastaar de, at saaledes som man nu hører den, har den lydt fra Slægt til Slægt igennem de mange Aar; Aarhundreder er imidlertid gaaet, siden Vaabnene kvad deres Sang paa Grathehede, og mangt og meget kan ved Vandringen fra Mund til Mund igennem over 25 Slægtled være blevet forvansket.

Begge Konger havde om Aftenen lejret sig paa hver Side af Haller Aa, nu en ringe Hindring, men den Gang sikkert en mere betydelig Strøm; ved Bækgaard, hvor nu de gamle Vejspor er fredet, var der en Overgang; paa den sydlige Side laa Bækgaardsdiget, en af de gamle Vejspæringer fra Middelalderen, hvoraf der findes saa mange rundt om i Jylland; Volden har muligvis spillet en Rolle i Kampen, men det er vanskeligt at afgøre.

Svend var kommet fra Nord og havde slaaet sin Lejr paa Graabondens Marker; Manden selv var gaaet over til Valdemar, men hans Kone var hjemme, og Svend bød hende at sætte frem, hvad Gaarden formaaede, for at mætte hans sultne Krigere; selv tog han hende til sig og beholdt hende Natten over i sit Telt.

Hestene fik Lov til at æde, hvad de vilde, af Markens Afgrøde, og de blev derved saa tunge, at de den næste Dag ikke evnede at løbe. Valdemars Heste derimod maatte nøjes med lidt.

Valdemars højre Fløj og Svends venstre støttedes, fortæller Overleveringen, til Hauge Sø, og langt ud i Heden imod Vest strakte de efter Datidens Forhold store Hære sig. Tidligt om Morgenen sendte Svend sine Spejdere ud, og de vendte tilbage med Melding om Valdemars uhyre Stridskræfter: de mente, det var uklogt at indlade sig i Slag, og Svend tænkte som de, han maatte helst trække sig tilbage — han kunde jo gaa til Viborg og sætte sig fast bag Byens Volde — men nogle af hans Mænd, vel fra de omliggende Egne, sagde, at naar deres Jord skulde lægges blot, vilde de forlade Kongen, og Svend bestemte sig da til at optage Kampen.

Foran Valdemars Front red i den aarle Morgenstund en Sanger, der kvad en kendt Vise om Skændselsgerningen i Roskilde, og som ved sine Ord opflammede de jyske Krigere til Daad. Da Hærenes Rytterstyrker ved Slagets Begyndelse skulde gaa imod hinanden, standsedes de af et Mark-

gærde, der med sine spidse Staver gjorde Rytterne bange; saa huggede Valdemars Fodfolk Gærdet om, og Kampen kunde begynde.

Slagets Forløb ligner ikke Nutidens Fægtninger; Hærenes Masser tørnede sammen, Luften genlød af Vaabnenes Gny, og med Øxer og korte Sværd kæmpedes der Mand imod Mand; det var en Dræbning.

Paa højre Fløj af Valdemars Fylking stod der en Del unge Mennesker, der var klædt i staalgraa Kofter, og Kong Svend, der troede, de var brynjeklædte, mente, at her var Fjendens Hovedkræfter. Han førte et Stød frem imod dette Punkt, men opdagede sin Fejltagelse og maatte flytte sine Kærnetropper.

Kampen varede kun kort, og Svends Folk blev med Lethed overvundet; han selv med nogle af sine Mænd flygtede bort imod Øst og Sydøst. Terrainet her mellem Bakkerne ved den østre Ende af Hauge Sø var opfyldt af Sumpe og Kær; Kongen kom ud i en Mose, hvor Hestene sank i, og han og hans Ledsagere maatte derfor fortsætte Vejen til Fods; men de vaabenklædte Krigere var endnu for tunge for Mogens Hængedynd, og Rustninger og Sværd maatte kastes bort. Tilsidst blev Kongen, der havde sat sig til Hvile paa en Høj ved Bøgild — Eftertiden har kaldt den Svendshøj — taget til Fange; han bad om at blive ført til Valdemar, men undervejs kom de over Graabondens Mark, han kom ud, mindedes Kongens Fremfærd imod hans Hustru og dræbte ham ved et Øxehug.

Svend blev begravet paa Stedet, og ved hans Hvilested byggedes faa Aar efter et Kapel; det var vist oprindeligt af Træ, men blev senere erstattet af et nyt Bodskapel, bygget af Kvadersten fra Omegnens Marker; efter Reformationen blev det revet ned, men endnu i Christian IV's Tid kunde man se Ruinerne, og først i 1852 blev de sidste Sten ført bort. I 1892 blev der gravet paa Stedet, og man fandt Liget af en Mand, der var dræbt ved et Øxehug; det synes altsaa,

at det virkelig er Kong Svend, der efter de mange Aarhundreders Forløb er blevet genkendt. Nu fortæller et af Thor Lange rejst Stenkors om Begivenhederne i 1157, og naar Graabonden i vore Dage pløjer sin Mark, hænder det, at Ploven støder paa noget haardt, han bøjer sig ned og finder Bladet af en Øxe, en Rest af de Vaaben, med hvilke der kæmpedes i det 12. Aarhundrede.

Den saakaldte »Bindestue« i Lysgaard.

FOT.: N. LAUGESSEN

„MIN FØDESTAVN ER LYNGENS BRUNE LAND, MIN BARNDOMS SOL ...“

Af NIELS JEPPESEN

INGEN har bedre end Steen Steensen Blicher karakteriseret den udstrakte Hede, dens Farver og Fauna. Han havde lært af Lærken og Hjejlen paa de lyngrøde Bakker, han havde som Barn traadt den gule Sand og havde som Yngling hjemme blandt de sorte Høje. Selv følte han sig som Hedelærken; kun de skaldede Banker hørte *stundom* hans tungsindige Sang. Han vandrede som Pilgrim med Rejselyst i Blodet og kunde ikke ret slaa sig til Ro, „til Trækketiden kommer“ — som Lyngspurven, der i sin

Fattigdom havde et sorgfrit Bryst „den korte Livets Sommer“. Hans Sind var splittet. Stundom længtes Digteren efter Ensomheden uden Menneskevaaninger; stundom er han optaget af Planer om at opdyrke Hedestrækninger. Er det Arven fra Moderen, Tungsindet, og Arven fra Faderen, Virkelysten, der brydes i hans Sind?

Faderen, Niels Blicher, var født i det fede og frugtbare Sydøstjylland, der efter Digterens Skildring i Begyndelsen af Røverstuen er saa nær beslægtet med Øerne. Men jo længere man kommer mod Vest, des dybere bliver Dalene, Bakkerne brattere, Hederne hyppigere, Skovene mere afældige, Vejene og Vaaningerne sletttere. Egekrattet tjener som Kompas, thi alle purlede Kroner bøjer mod Øst. Til denne fattige Egn kom Steen Blichers Fader i 1779 som Sognepræst til Vium, forgældet og upraktisk. Han tænkte paa at skrælle Barken af Egetræerne i Nærheden af Præstegaarden og sælge den til Garverierne! Som Sønnen var han musikalsk, Elsker af Jagt og muntre Krøniker.

Tidlig følger Steen Blicher Faderen ud paa Ture, og Længselen efter Barndommens Egn præger især hans lyriske Digtning. I Haven stod „Livets og Kundskabens Træer“; et Par Hundrede Alen fra Faderens Annekskirke i Lysgaard laa Lyshøj, som han kalder en Bavnehøj, ja et stort Bjerg, hvorfra man kunde tælle 41 Kirker, det højeste Punkt i Egnen, om ikke i det hele Land, som Faderen skriver. Nu bærer Højen en Mindesten for Digteren, dengang var den bevokset med tæt Krat af Eg, Røn, Skovæbler og Hvidtjørn. Den mørke Hede, som Barndommens Sol skinnede paa, var Præstegaardsmarken i Vium, 100 Tdr. Land, oversaaet med Smaalunde, Rester fra Lykketiden, før Pesten bortrev Menneskene og klædte Landet i Lyng, Sorgens mørke Farve, og Vestenvinden tog Magten fra Skovene, som det hedder i Jyllandsrejsen.

En halv Mils Vej fra Præstegaarden laa Nip Sø, der var rig paa Fisk, og Nipgaards smukke Lunde. Natmænd og

Rakkere havde deres Færd i Nærheden; men det egentlige Folkeliv florerede dog særlig paa Viborgs berømte 14 Dages Snapsting og under Aunsbjerg Bøgeskovs Hestehavefest.

Aunsbjerg og Hald faar den største Betydning for Steen Blichers Barndom. Han var jo opkaldt efter Steen de Steensen paa Aunsbjerg, og Kammerherreinden paa Hald var hans Gudmoder. Hos Grandonkelen paa den gamle Herregaard fandt han Sagn og Syner, Træhest og Hundehul, og paa „det fjerde Hald“ og i Gregers Daas Haveanlæg havde han en herlig Tid, naar han medede fra Terrassen, roede ude paa Søen mellem Løvskovene og Lyngbakkerne eller inde i Salene studerede Billederne af Jøderne paa Hald — Brødrene Lima — og det Portræt, der forestillede selve Niels Bugge. Der gik Ry af Kammerherre de Schinkels Fester paa Hald. Selskabeligheden paa Aunsbjerg var af mere borgerlig Art; det var Skytten paa Aunsbjerg, ikke Moderens Morbroder, der interesserede Digteren.

Vium, Lysgaard, Torning var de Egne, der var Steen Blichers Barndomsland og atter saa ham som Præst. Ligesom Faderen gav en Sognebeskrivelse af Vium, forfattede Sønnen en Amtsbeskrivelse foruden Noveller og Digte fra Landet mellem Mark og Hede. Lysgaard er vel den centrale Plet, hans Faders Annekssogn og siden hans eget, da han var blevet Præst i Torning. Her samles han med Binderne og Fortællere i Bindestuen nogle Aar efter hos Kræn Koustrup, der var Skolemester om Vinteren og Murmester om Sommeren. Blicher bruger levende Model. Mesteren, der er lige dygtig til begge Dele, er Mogens Andersen, Skoleholder i Viumpræstens Annekssogn. Og Beboerne fra de tre Udflytterbyer: Katballe, Testrup og Knækkenborg er ogsaa anbragt ved Skiven. Her, hvor Nøjsomheden er stor og Havren tynd, med Udsigten til den historiske Graahede, Viborgs Kirketaarne og Lyngens brune Land, lyttede han til Sang og Sagn fra Almuesmænd, strejfede om paa Alheden og gav sig i Snak med Hosekræmmeren, som bød ham age med. Fortrolig med Moser og Krat, med Sand-

Torning Kirke — paa Taarnet staar en Stork.

FOT.: N. LAUGESEN

revlerne og Faarene, der gik ude Sommer og Vinter ligesom de smaa rødhaarede Heste, gav han os Mennesker og Natur for 100 Aar siden, Heden og Himlen, der favnedes i det fjerne som i Digterens Sind. Kræn Koustrups Hus staar ikke mere. Det laa oppe ved Kirken og Landsbydammen; nogle af dens Bjælker findes endnu — i et lille Hus paa en Sidevej i Lysgaard. Man tænker derude paa at opføre Skolehuset paa ny — paa den gamle Plads ved Kirken og indrette det til et Blicher-Museum; men Digterens Aand bor ikke i Museer, den findes ude i Guds frie Natur, i Menneskers tunge Sorg og ydmyge Glæde.

Vium og Torning ligger længere mod Øst og Syd, i frodigere Egne, paa Vej mod Himmelbjerget, som Blicher kunde øjne fra Lyshøj. I Vium Præstegaardshave findes en Mindesten for Niels Blicher, en gammel Længe skal være fra Digterens Tid. Torning ligger tre Mil Syd for Viborg i den historiske Egn, hvor Svend Grathe led sit Nederlag og fandt Døden for en Bondes Økse. Nu hærges Byen og dens Marker ikke af de skarpe Vestenvinde, som da Blicher var Præst her; Landet er ikke „en Labyrinth af Moser“ som da „Præsten i Torning“ hed Søren Madsen Lihme; men de bølgeformede Bakker er de samme, selv om de ikke er bevoksede med Klokkelyng og Porsbuske, „Ørkenens eneste Træ“. Her saa Digteren Brokfuglen sidde enlig paa sin Tue og hørte dens langtrukne tungsindige Fløjte-toner samt Moselærkens svage og sørgelige Kvidren. En enkelt Urfugl jagedes op af en omluskende Ræv, mens Hyrdedrengen hvislede paa sin Toskillingsfløjte, omringet af nogle vantrevne Faar. Nu er der veldyrkede Marker paa begge Sider af den gamle Hærvej langs Jyllands Højderyg.

Velholdte Husmandshjem har afløst de mostækkede lave Bygninger bag den fattige Kaalgaard og Tørvediget, der bar tynde, forkrympede Hyldebuske og en gammel krummet Røn. Søerne blev til Moser, og Moserne til Agerland, men mange blaa Smaasøer følger endnu Vejen ind til Jyllands gamle Hovedstad.

Sydvest for Haldsø ligger Skelhøje, Vandskellet, hvorfra Bækkene strømmer mod Nordvest og Nordøst. Fra de knudrede Agre og kuplede Lynghøje perler de første smaa Kildespring ud i Enge og gamle Floddale, der for Aartusinder siden modtog Bræens Smeltevand, som fossede ned og skabte de Furer, som endnu ses paa Haldsøens søndre Bred. Fra Ravnsbjerg ser man ud over Stanghedes brune Højdedrag og ned over Dollerup Banker og den lysegrønne Dal, som lun og solbeskinnet strækker sig bag Fabrikken.

Og dybt nede møder Blikket den blaa Sø, blank i Bugtens Runding og kruset af Blæsten længere mod Nord. Hvor er her fredfyldt en lun Sensommerdag; Luften er saa let, og Søen lige saa dybblaa som Gjende i Jotunfjeldene i Norge. Og Vegetationen minder jo ogsaa om Klippernes Flora. Øverst Lyng, Mos, Tyttebær og Sortebær mellem Enebærbuske og Gyvelris. Længere nede Egepurrrer og Hindbærkrat, og ved Bjergets Fod Eg og Bøg, der rækker deres Rødder ned i og deres Grene ud over Vandet. En Sti smutter ud og ind paa de sorte Banker og standser af og til ved en Bænk, hvor „den gule Sand“ eller den blygraa Hedejord er blottet.

Det brune Bjerg sin Sommerklædning faar,
og Bækken gennem grønne Dale bryder.

Saaledes lyder et Par Linjer i Blichers Den unge Lærkes Foraarssang. De karakteriserer baade Digteren og Dalstrøget med Enge, Søer og Vandløb i en lang Bue fra Dollerup og Skelhøje mod Sydvest til Tjele Langsø mod Nordøst.

Selv om Hedens Sanger elsker den lynggroede Bakke, og den gule Ørken er et Paradis, naar den har skuet Barnets første Glæder, og skønt Jægerens Hjem er sammen med Grævlingen og Lyngspurven mellem de gæve Fædres Gravhøje, er Dalen hans Lykkes og Længsels Land, lun og stille, uden Storm og Slud. Den grønne Skov hegner de spraglede Blomster, de klareste Væld pibler blandt søde Violer, og Hytten, der er omgivet af Roser, spejler sig i Bækken.

Dollerup Banker skal ses, naar Blomsterne i Eftersommeren har strøget en mildere Farvetone hen over Lyngens Rust, og naar de slagne Egne atter faar grønne og glatte Tæpper. Eller om Vinteren, naar de kullede Bakker er hyllede i Sne, og Grenene streget hvide og sorte i Dalene. Men ved Foraarstid skal man besøge Inderskoven mellem Søens to Vige: Bøgeskoven, der vader helt ned til Vandet, hvor Grenene gnistrer om Kap hver Morgen for at faa Lov til at række den første grønne Fjer i Vejret, Anemonerne tripper kuldkære og pjuskede under Haldskovens knudrede Ege, der staar graa og nøgne; thi først naar Blomsternes forkomne hvidlige Bluser er gemt hen, og Dragten er blevet Bladenes solide grønne Hvergarn, først da krystes de blanke Blade ud af Kvistenes tørre Knoer. Da har Blæsten eller Nattefrosten ofte bidt Bøgeløvets sarte Hud, det sarte er blevet sort, og Bladene fortæller hinanden om deres Trængsler, mens Egeløvet nikker ned til Konvallernes søde Draaber paa den grønne Skovbund. Ved Sommertid rækker Naaletræerne mod Nord og Vest en Finger op for at markere, at ogsaa de vil til at pynte sig, og Vinden vifter de lette brune Skæl hen ad Stien. Fra Niels Bugges Kro ser de ældre paa Ungdommens Leg paa den grønne Vold, der gaar ud i Søen og forðum bar Niels Bugges Borg, herfra ser man Jørgen Friis' Hald med det restaurerede Taarn ved Søens nordre Bred.

Det femte Hald ligner en større Bondegaard, som det ligger sammen med Avlsbygningerne — en lav rød Længe med et uanseligt Taarn paa Midten. Herregaarden ejer Søen, Skoven og Heden, hvor Tyttebærrene bløder, og Rønnen gløder i Høst, og hvor Bladene slipper deres Kviste og svingler i Glideflugt ned mod Jorden, saa der atter bliver højt til Himlen.

Der kan ellers være mørkt nok i den dybe Kløft med Bækken, der har givet Stedet og Hotellet Navnet Bækkelund. Slugten er bronzefarvet af gamle Bøgeblade, og Vandet er opstemmet nær ved Søen.

Skummel og graa er min Fædrene-Hede;
dog under Lyngtoppen Blomsterne staar;
Lærken blandt Gravene bygger sin Rede
og sine Triller i Ørkenen slaar.

Det gælder Egnen faa km Vest for Hald og Bækkelund, Stanghede og Strækningerne omkring Kongenshus, hvor man forgæves søgte at skabe en Renpark under den forrige Krig. Egetræerne krummer de gamle graa Rygge mod Øst i Haldskovens vestre Udkant; vor ældste Skov er hverken kvalt af Sandet eller af Bøgen eller af Naaetræernes snorlige Geledder, der tropper op paa Vejen til Finderup og Hovedvejen til Viborg.

Fra Haldsøen strømmer Vandet forbi den gamle Non Mølle ud i Vedsø, der atter indsnævres til Aa ved Rindsholm. Paa en Brink Nord for Søen tæt ved Stationsbyen bor Blichers Digter- og Jægerfrænde Erling Kristensen, der har forladt det skovfattige Vendsyssel for at slaa sig ned ved de midtjydske Søer, hvor der gaar Aal og Gedder. Knolden hedder hans Hus, aabent og udsat for Sol og Sne ligger det, men gennem Skov og Eng glider Vandet videre ud i Nørreaaen, forbi Tapdrup, hvor Landbrugsminister Anders Nielsen, den første Husmand, der kom i Kongens Raad, havde sin Bindingsværksejendom, og hvor Prins Otto led sit Nederlag mod Grev Gert for godt 600 Aar siden. Her var Viborgs gamle Havn; gennem Nørreaaen var der Forbindelse mellem Jyllands gamle Hovedstad og Gudenaen nær Randers.

Nu er Aaen kun en Bæk, men den brede Aadal fortæller, at her var en Fjord paa over 40 km i Længde, ad hvilken vore Forfædre sejlede til Højderne ved Viborg. Paa Dalens brede Enge græsser nu brogede Ungkreaturer, Smaaskov og Hede omgiver den lange Lavning med dens Væld og duftende Vegetation. Her, Øst for Viborg, har vi Familien Bruuns gamle Patricierejendomme. Fra Asmildkloster ved Viborg Søndersø drog Slægten ud og anlagde Fabrikkerne Sønder Mølle og Bruunshaab, hvor der var Vandkraft og skyggende Lunde.

Blicheregnen er jo hele Midtjylland fra Øst til Vest, fra Grenaa til Bolbjerg, men i snævrere Forstand er det Strækningen fra Hohøj og Randers til Himmelbjerget, men Viborg er dog Hovedstaden i hans Rige, og dens Omegn det Sted, han hyppigst vender tilbage til i sine Noveller.

I Eneboeren paa Bolbjerg giver han en Skildring af Vejen fra Viborg til Randers, det Danmark, der har inspireret Fynboen H. C. Andersen til det bedste Digt om Jylland: Man rejser forbi Nordenden af den lange Sø, som bærer Jyllands Navn, begynder Blicher, og op ad den første stejle Lyngbakke og ser den store sørgeligt berømte Tap-Hede, mørk og bedrøvelig er Mindet om Junker Ottos Nederlag som Egnen selv. Og saa er Landet næsten øde, til man naar Ørum, her veksler Hede og Agermark, Byer og Kirker bliver tættere, Skove ses i Horisonten. Ved Læsten siger man Heden Farvel og møder Elle og Vidjer, hundredeaarige Bøge, frodige Enge og majestætiske Linde ved Fussingø.

Men noget nærmere Viborg ligger et Par Herregaarde, vi træffer i Blichers Noveller. Det røde Ulstrup kaldes Ulvedal i Juleferierne. Herhen kommer Rektoren og de ejendommelige Hørere fra Randers i forrygende Snefog som Kammerraad Hansens Gæster. Vinterens Farver paa Himmel og Jord ser Digteren under Klapjagten, da Skov som Mark er i pureste Hvidt, Jorden rødmer lig en Brud ved Brudgommens Nærmelse, da Dagen opsteg i sin blændende Skønhed. Der er ogsaa Klapjagt paa Tjele, og den foregaar ogsaa ved Vintertid. Solen staar op saa rød som en brændende Glød og skinner gennem de pudrede Træer. Og Landsbydeggen — Morten Vinge — fører sin Dagbog som Tjener hos det naadige Herskab, da han maa sige Farvel til Hr. Søren Præstekald og ende sit bevægede Liv i Faderens Embede som Degn for Tjele og Vinge. Her havde han jo haft sin Oplevelse med Frøken Sophie, hvem han senere traf paa Falster som Færgekarls Kone, altsaa Marie Grubbe, den mærkelige Kvinde, der har fristet saa mange danske Digtere. Den gamle hvide Bygning med de tykke

Mure bag den mudrede Voldgrav staar endnu, vi skimter Tjele Langsøs blaa Stribe, Foulums fordums Fæstegaarde, og Præstegaarden, Morten drømte om som Embedsbolig, da han her forberedtes i Latin til Optagelse i Viborg Skole. Blichers Fader tilbragte seks Aar som Huslærer paa Tjele, hans og Steen Blichers egen Skæbne er vel den personlige Baggrund for Novellen; Slottet og Omgivelserne er sikkert skildret efter Faderens Meddelelser.

Vi naar Ørum, hvor Soldaten fra Slaget paa Rheden havde sit Hjem — efter Bindestuens Beretning — og nærmer os Viborgs skønne Anlæg Borgvold, der har en beskeden Buste af Steen Steensen Blicher paa en uhyre Sokkel. Paa den ene Side staar Digterens udødelige Linjer:

Min Fødestavn er Lyngens brune Land,
min Barndoms Sol har smilt paa mørken Hede,
min spæde Fod har traadt den gule Sand,
blandt sorte Høje bor min Ungdoms Glæde.

.

Korset ved Finderup Kirke.

MORDET PAA KONG ERIK SCT. CÆCILIE NAT 1286

Af CHR. BOKKENHEUSER

EN Mils Vej Sydvest for Viborg, i den lille Landsby, hvis Navn næppe havde været kendt, om ikke her for Aarhundreder siden en Konge var blevet myrdet, staar der et Kors, rejst af Thor Lange til Minde om Begivenhederne Sct. Cæcilie Nat 1286. —

I gamle Dage gik Hovedforbindelsen fra Viborg til Holstebro over Finderup, Vedhoved Gaarde og Sejbæk Gaarde for ved Hagebro at gaa over Karup Aa, nu har den et nordligere Forløb. Vejen gik igennem vidtstrakte Skove, og her var Erik Glipping i November 1286 paa Jagt; det var et stort Distrikt, bevoxet med Eg, og Resterne af det finder

man endnu i vore Dage dels i de større Strækninger ved Hald og dels i Smaakrat Nord derfor op imod Davbjerg og Mønsted.

Rane Jonssøn af Hvidernes mægtige Æt, Kongens Kammervend, d. v. s. hans opvartende Kavaller, havde budt sin Herre til Jagt i de Skove, han maaske selv ejede; han kendte her hver Vej og hver Sti, og blandt Bønderne havde han trofaste Mænd.

Kongen var træt i Sind, og Stridighederne med de forskellige Grupper af Stormænd havde gjort ham pirrelig og mistænksom.

Der er saa mange i Danemark,
som alle vil Herrer være.

— — —
Fordi stander Landet i Vaade.

Jagten foregik til Hest,

de hidsed efter Hjort og Hind
og ligesaa efter Raa;
de holdt det saa længe,
at Dagen den monne forgaa.

Da Natten faldt paa, var Kongen alene, og han var faret vild, men foran sig saa han et lille Hus, hvorfra Lyset skinnede klart; han søgte dertil, og inde i Huset mødte han Elverpigen, hun koglede og daarede ham, men da han vilde gribe efter hende for at tilfredsstille sine Sanser, svandt hun bort, Huset blev borte, og han stod ene i den mørke Skov; det var Trætheden efter den anstrængende Jagt, der havde overvundet ham, og Folkevisens Digter nytter her Lejligheden til at fylde Dagens sidste Timer med et poesi-præget Indskud. Kongens Drømmesyn havde gjort ham yderligere ræd, det var ham, som om Elverpigen havde spaaet ham, at hans sidste Time var nær, men nu kom Rane, den Mand til hvem han nærede ialtfald en vis Tillid; han var den Redningsplanke, Kongen kunde klynge sig til,

og Rane evnede da at føre den sidste Del af sit skumle Anslag ud i Livet. Han forklarede, at ikke langt derfra laa der en lille Landsby, i hvilken han kunde skaffe sin Herre Husly for Natten, og i Stedet for at ride til det fjærne Viborg, hvor Kongens Mænd alt havde sørget for Herberg, begav de sig til Finderup. Her var alle gaaet til Ro, alt Lys var slukt, og hver Dør var stængt, men en Ladeport stod aaben, og til den førte Kammersvenden sin Konge. I Laden var der Tilflugt, Hestene blev bundet, Porten blev lukket, og i Halmen fandt Kong Erik Hvile for sine trætte Lemmer; Søvnens vilde imidlertid ikke komme, Angsten for, hvad Natten kunde bringe, holdt ham stadig vaagen, og alt imens var de sammensvorne rede, nu var Timen kommet, da de skulde virke.

Det var ikke Riddere med deres Svende; de Mænd, der havde planlagt Overfaldet, var ikke i Finderup paa den Tid, de holdt sig hjemme, og de havde sørget for, at Vidner kunde berette herom, men de havde sendt lejede Folk, der skulde udøve Mørkets Gærning.

De var med deres Fører, den ellers ukendte Ridder Arvid Bengtssøn, redet op igennem Jylland,

alle lod de dem Klæder skære
udi Graamunkes Lige,

og de naaede Finderup;

de red ind i den Bondes Gaard
med skarpe Sværd i Hænde.

Da nu Kong Erik havde lagt sig til Hvile i Halmen paa Ladens Gulv,

saa kom skønne Fru Ingeborgs Bud
udi den Bondegaard.

Marsk Stigs svegne Hustru nævnes som den, der havde sin Budsvend rede for at melde om Kongens Færd, og Morderne kunde nu styrte sig over ham og fuldbyrde Udaaden. Rane søgte paa Skrømt at vogte sin Herre,

han kaste over hannem Hø,
han kaste over ham Straa;
det vil jeg for Sandingen sige,
han viste dem, hvor han laa.

Med 56 Stik og Hug blev Kong Erik dræbt — Natten til den 22. November 1286.

Kongens Smaadrenge sadlede — atter her følger Folkevisens Digter et poetisk Indskud til — sin Herres Hest, og paa den red han til Dronning Agnes paa Skanderborg; han fortalte om Kongen, der laa dræbt i Finderup, og han mindede hende om nu at tage Vare paa sig og sine:

Vogte I vel Eders Rige!
og vogte I vel Eders Bo!
vogte I vel Eders unge Søn,
al Danmark skal styre og raade!
Fordi stander Landet i Vaade.

Alt imens førtes Erik Glippings Lig ad den gamle Vej, der endnu ligger som et dybt udgravet Hjulspor, forbi Finderup Høj og igennem Sct. Matthias Port til Viborg. I Domkirken stedtes han til Hvile, og i Koret midt for Alteret finder man i Dag en Sten med Indskriften: Hic jacet Ericus Rex: Her hviler Kong Erik. Stenen er ny, og den angiver det Sted, hvor Kongen blev begravet; Liget kom til at hvile i en dobbelt Kiste af Bly og Træ og nedsattes i en muret Grav; i 1708 blev Graven aabnet og Kisterne taget ud, og ved Kirkens Brand i 1726 blev de næsten helt ødelagt. Da Domkirken i forrige Aarhundrede blev revet ned, fandt man Graven, der kun indeholdt nogle faa Rester; disse ses nu i et Glasskab ved Opgangen til det søndre Taarn.

Paa Stedet, hvor Mordet havde fundet Sted, rejstes der tidligt, vistnok allerede i 1287, et Bods- og Bedekapel; saadanne var i den katolske Kirkes Tid ikke ualmindelige, vejfarende standsede, bad et Fadervor og gav Munken, der passede Kapellet, en Gave; igennem Aarene blev det til ikke saa faa Penge, der tilflød Kirken. Efter Reformatio-

nen blev Kapellet brudt ned, men senere har man fastslaaet dets Plads, og i 1891 blev Granitkorset rejst.

Mordet i Finderup blev Indledningen til Kiv og Strid i Danmark. I Løbet af den første Vinter dannedes der imellem Rigets Stormænd en ganske bestemt Mening om, paa hvis Skuldre man vilde lægge Ansvaret for den Mørkets Gærning, der havde kostet Kong Erik Livet, og da der ved Pinsetid 1287 holdtes Danehof i Nyborg, var Anklagen rede. Hertug Valdemar af Slesvig regnedes af mange som den egentlige Fører; han hørte til Abels Slægt, der ved Christoffer I's, Erik Glippings Faders, Tronbestigelse var blevet forbigaaet til Kongeværdigheden, og han havde i de senere Aar ligget i aabenlys Krig med Kong Erik; den kloge Dronning og hendes Raadgivere mente imidlertid, at det var uheldigt under de vanskelige Forhold som Fjende at have en Mand, hvis Krav paa Kronen var aabenbare, hun sluttede Forlig med ham, hun bad ham være Rigets Styrrer under den unge Konges Umyndighed, og han indvilgede deri; havde han før været blandt de sammensvorne, trak han sig nu tilbage fra dem, og ved Danehoffet stod han ved Kong Erik Mændveds Side.

I første Række blandt de øvrige var Marsk Stig Andersson af Hvide-Slægten; han havde i 1276 opsagt Kongen Huldskab og Troskab, og efter Folkevisens Beretning havde han desuden et personligt Mellemværende med Erik Glipping; ved hans Side nævnes Grev Jacob af Halland, mens de øvrige, der var sat under Anklage, er mindre kendt. De fik ikke Lov til, som Skik og Brug var, at rense sig ved Slægts og Venners Ed, Forsamlingen kendte dem skyldige, og den unge Konge udtalte Dommen: Fredløse.

Det store Epos, af hvilket de nu kendte Folkeviser kun er Brudstykker, fortæller om disse Mænd, for hvem Skoven var det eneste Tilflugtssted, hvorhen ingen evnede at følge dem. De mødtes og lagde Raad op for Fremtiden; mange var til Sinds at ville rømme af Landet, og denne Tanke

fulgtes af de fleste; de drog til Danmarks Fjende, den norske Konge, og sammen med ham og hans Folk drev de Sjørøverfærd i de danske Farvande og hærgede Landets Kyster; Byer og Borge blev angrebet, Baal og Brand hørte til Dagens Orden, og det danske Folk saa med Gru Ødelæggelsen brede sig.

Efterhaanden spredtes de fredløse; Grev Jacob indrettede sig et fast Sæde i sit Len, Nørrehalland; Arvid Bengtssøn kunde intet Sted finde sig et Helle, han drev Røverfærd paa egen Haand, blev taget til Fange og henrettet.

Saa gik i 1290 Marsk Stig med en lille Skare i Land paa Hjælm.

Marstig han drog sig til Hjælm
og saa tog han det ind;
det vil jeg for Sandingen sige:
derfor blegnede mangan Kind.

Saa lod de gøre det Hus paa Hjælm,
saa lod de det gøre saa fast;
de skøtte hverken om Bøsse eller Pil
ikke heller om Blidekast.

Marstig han lader opbygge Hjælm,
han sætter der Mur og Tinde;
Kongen drog derfor med al sin Magt,
kunde ham det ikke afvinde.

1293 døde Marsken, og Aaret efter blev hans Frænde Rane Jonssøn fanget ved Roskilde, hvor han kom til at klæde Stejle og Hjul.

I 1295 sluttede Erik Mændved Forlig med de sidste af de fredløse, og 11 Aar senere lod han Borgen paa Hjælm ødelægge.

Var det Erik Glippings Mordere, der med deres omstrejvende Liv uden Rast eller Ro maatte bøde for Udaaden i Finderup, eller var det blot en politisk Nyordning, et Skifte

imellem Stormandsslægterne, der blev fremmet ved Danehoffets Dom i Nyborg? Vi ved det ikke.

Finderup Kirke er en Blanding af gammelt og nyt; en Del stammer fra Tiden før Erik Glipping, en anden Del er kun halvandet Aarhundrede gammel; i Slutningen af det attende Aarhundrede indrettede Landsdommer Fr. Schinkel, den onde Herremand paa Hald, Koret til Begravelseskapel for sig og sin Slægt, og han forlængede derfor Skibet imod Vest; senere blev Kisterne, der havde faaet Plads her, fjærnet og gravet ned paa Kirkegaarden, og Koret, der ved en Mur havde været skilt fra den øvrige Kirke, blev igen taget i Brug efter sin oprindelige Bestemmelse. Af gamle Enkeltheder — Minder fra Kong Eriks Tid — er kun bevaret den rundbuede Dør paa Kirkens Nordside, det var ad denne, at Kvinderne i sin Tid gik ind.

En mere ideel Borgø, end Halds, kan man vanskeligt tænke sig.

HALD – DEN PANSREDE NÆVE I ISTIDSSØEN

Af CHR. BOKKENHEUSER

PAA en vidunderskøn Plet, tæt ved en stille, mørktfarvet Sø, lige op ad lyngklædte Bakkedrag, i Nærheden af dybe Kløfter, som Istidens Smeltevand har skaa-ret, og samtidig tæt ved den gamle Hærvej, Hovedvejen fra Viborg imod Syd, byggede jyske Herremænd for Aarhundreder siden deres Borg, og her har siden da jyske Herremænd haft deres Hjem. Middelalderens Borgherrer tænkte maaske, da de valgte denne Plads, at herfra kunde den snævre Overgang, der førte den store Vej over Aaen ved Non Mølle, let beherskes, og Afgift kunde kræves af de forbifarende; Nutidens Jorddrotter lever i fredelig og god

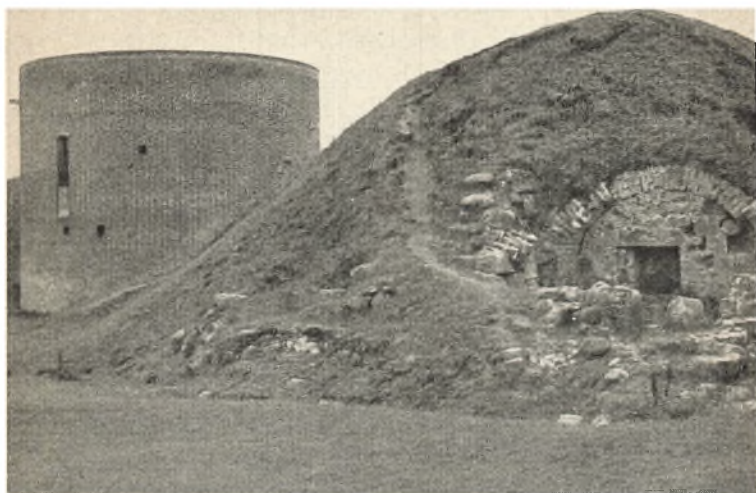
Forstaaelse med Egnens Folk og gør Forsøg paa at fralokke de sandede Marker et Udbytte, hvoraf de og deres kan leve.

Sagnet fortæller om et Hald, hvor Aage og Ebbe boede; de levede under Vikingehøvdingen Kong Snie før Gorm den Gamles Tid, og da Landet paa Grund af stadige Krige var udpint, og Hungersnød stod for Døren, rejste de sammen med mange andre ud af Riget; de kaldte sig, eller de blev af andre kaldt Longobarderne eller de langskæggede, de drog hærgende og plyndrende imod Syd, og de kom til Norditalien, hvor de i det nuværende Lombardiet fandt et blivende Hjem. Ingen ved imidlertid, hvor dette Hald laa, ethvert Spor af det er forlængst forsvundet.

I Valdemar Atterdags Aarhundrede træder Hald for første Gang ind i Historien. Da laa der paa Pladsen ud for den nuværende Bækkelund Pavillon en Borg, der efter al Rimelighed var bygget en Gang i Valdemar den Stores eller Valdemar Sejrs Dage. Stormændene havde tidligere bygget deres Borge — oftest i Form af Taarne — paa høje Bakketoppe og omgivet dem med tørre Grave, men nu var denne Skik ændret, man brugte Vandet som Hindring for Adgangen, og man valgte sig Steder, hvor dette let kunde skaffes til Veje, paa smaa Holme i Søer eller paa kunstige Opfyldninger i Enge og side Strækninger.

Gammel Hald, som det nu kaldes, er en flad Borgbanke med en Diameter paa omtrent 50 m; ind imod Land skærmes den af en Vold, en vaad Grav og endnu en Vold, ud imod Søen er der intet særligt Værn. For en Del Aar siden blev der gravet paa Borgpladsen, og man fandt da Rester af en Murstensbygning.

Her boede Niels Bugge, en af Jyllands Stormænd; han hørte hjemme paa Nørre Vosborg ved Storaas Udløb i Nisum Fjord, og i 1346 fik han Skøde paa Hald. Borgen var ham imidlertid ikke til pas; maaske var Huset en falde-

Det gamle Hald er ikke helt forsvundet.

FOT.: N. LAUGESSEN

færdig Rønne, maaske var Vandet løbet bort fra Gravene, saa disse ikke mere ydede den nødvendige Beskyttelse, maaske var Pladsen for kneben, vi ved det ikke, men han flyttede, og paa en Ø i Søen, et Tusind Meter Øst for den gamle Borg, rejste han et nyt Hald, helt omgivet af Søens blanke Vande.

Niels Bugge var en myndig Fører for den jyske Adel i dens Strid med Kong Valdemar Atterdag, og Sagnet fortæller, at denne forgæves belejrede Hald; hans Angreb udgik fra det gamle Værk, der ligger paa Marken Øst for den nuværende Hovedbygning, og som bærer Navnet Valdemars Skanse.

I ældre Tider mente man, at dette Jordværk, der alene ved det Navn, som Sagnet har bevaret, peger tilbage til Niels Bugges Dage, var Borgpladsen for det ældste Hald, Vikingetidens Herresæde, men dets Beliggenhed i Forhold til Niels Bugges Borg og dets Lighed med andre Belejrings-

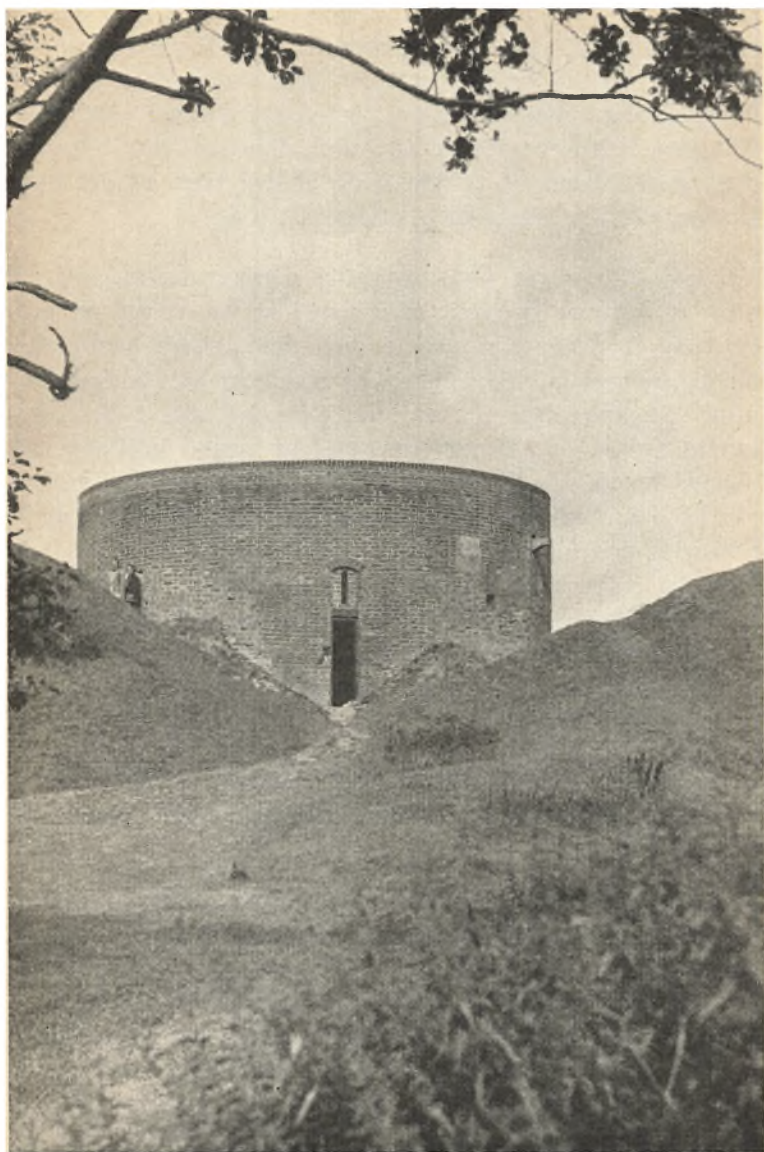
værker fra samme Tidsrum godtgør den fremsatte Paa-stands Rigtighed.

Efterhaanden som Aarene gik, syntes en Udsoning imellem Kongen og den jyske Herremand at være forestaaende, og forsynet med et sikkert Løjde drog Niels Bugge til Slagelse, hvor Forliget skulde sluttes. De Betingelser, som Kongen stillede, var imidlertid for haarde, og gram i Hu forlod Niels Bugge sammen med to andre Adelsmænd Mødet; de rejste hjem over Middelfart, men ved Stranden her blev de overfaldet af nogle Fiskere og dræbt; man mente, at Kongen stod bag ved Udaaden, men ved tolv Mænds Ed fraglode han sig ethvert Ansvar, og paa de Huse i Byens Vestergade, i hvilke de omtalte Fiskere havde boet, blev der lagt en særlig Skat, en aarlig Blodskyld, der tilfaldt Hald; den blev først ophævet i 1874. Paa Stedet, hvor de tre Rid-dere havde maattet lade deres Liv, voxer der nu en Mængde Skræpper, der er røde af det Blod, Jorden har drukket.

Niels Bugges Svigersøn, Gotskalk Skarpenberg, arvede Hald, men solgte det til Kongen, og i 1393 skænkede Dron-ning Margrethe Borg og Gods til Viborg Bispestol, som det hedder i Brevet „med det Skel, at Bygningen baade Træ og Sten, som nu er paa fornævnte Hald, skal genist nedbrydes og skal komme til Vor Frue Kirkes Bygning (Domkirken) i Viborg og ingen andet Sted“. Desuden skulde der til evige Tider læses Sjælemesser for hende og hendes Forældre.

Borgen Hald forsvandt; tilbage blev kun lidt af Murværket i Portbygningen og nogle Rester af Ringmuren og de langs den liggende Huse; de skjuler sig nu under Voldene. Godset og med det Ladebygningerne vedblev imidlertid at bestaa, og her holdt Viborg-Bispen til Stadighed en Foged.

Da Reformationen nærmede sig, stod der et nyt og stærkere Hald ude paa Øen. En af Viborg-Bisperne havde opført en ny Borg paa den af Niels Bugge udvalgte Plads. Høje og stærke Volde — de staar endnu — skærmede det, og paa den Side, der vendte ind imod Land, byggede den sidste

Taarnbygningen paa Niels Bugges Hald.

FOT.: N. LAUGESEN

katolske Biskop, Jørgen Friis, i 1520erne et Taarn med tykke Mure — almindeligvis siger man, at han havde til Hensigt heri at sætte den oprørske Munk Hans Tavsén og en Del af de Viborg-Borgere, der dannede en Beskyttelsesvagt om ham, men det blev anderledes; i August 1536 drog Kongens Feltherre Johan Rantzau i Spidsen for Stiftsstadens gode Mænd ud til Hald, og Enden blev, at det blev Bispen, der blev fængslet i sit eget Taarn.

Vi ved ikke noget om, hvorledes Borgerne bar sig ad med at indtage Borgen, men der har vel været en god Portion af øvede Krigskarle med dem, ellers havde det næppe kunnet lade sig gøre; thi Hald var en stærk Fæstning, Adgangen til den var vanskelig, en enkelt Bro, der kunde hejses op, og som næppe var nede, da Borgerne naaede derud, var den eneste Vej, der var brugelig, Voldene var høje og Skraaningerne stejle, Siden imod Land kunde beskydes paa langs fra Taarnet, og Kanoner — en enkelt stor ved Navn Silkeborg, mange mellemstore: støbte Bøsser, Skibsstykker og Stenbøsser og en stor Del Smaaskyts: Slinger, Skerpentiner, Falkonetter og Falkoner — havde Plads rundt paa Voldene og var rede til at byde en angribende Fjende Trods.

Ved Reformationen overgik Bispegodset til Kronen, og Hald blev Sæde for Lensmanden; denne Periode varede til Aaret 1664.

Omkring Aar 1600 saa Hald saaledes ud: Over en Vindbro og gennem et Porthus af Bindingsværk, liggende over den nuværende Indgang, kom man ind i Borggaarden og stod da i dennes vestlige Hjørne. Strax til højre, d. v. s. langs den sydvestlige Vold, laa Hovedfløjen, et toetages grundmuret Hus, i hvilket der var indrettet Værelser til Brug for Kongen; der var Dagligstuer, „omdragne med rødt Engelsk“ (Klæde), Soveværelser og Baderum; ligeoverfor Indgangen, langs den sydøstre lange Vold laa der to Økonomibygninger af Bindingsværk, den ene enetages,

Voldstedet fra det ældste Hald — vis-à-vis Bækkelund.

FOT.: N. LAUGSEN

den anden i to Stokværk; her var der Stegers, Bryggers, Skriverstue, Borgerstue og nogle Soveværelser; til venstre, langs den nordøstlige, korte Vold, men vist et Stykke fra den, laa et ældre Bindingsværkshus, to Etager højt og med Tegltag; det hed den gamle Borgegaard og var meget brøstfældigt — det betegnes som ugavnligt og blev nogle Aar senere revet ned; i Volden ind imod Land stod Jørgen Friis's Taarn. Udenfor selve Borgpladsen et Stykke oppe paa det faste Land laa Lensmandens Stald sammen med et Par andre Huse, deriblandt Smedien, og omtrent hvor Hovedbygningen nu staar, havde Ladegaarden med Øxnehus og Fæhus sin Plads.

Under Frederik III blev Hald solgt til Jøderne. Kongen var kommet i Gæld til den portugisiske Slægt de Limma, og som Aarene var gaaet, var Skyldet blevet øget; tilsidst saa Majestæten ingen anden Udvej end at give Kreditorerne Jordegods, og i 1664 fik Jacob og Samuel de Limma Skøde paa Hald. Det blev ikke til Glæde, hverken for de jødiske

Godsejere eller for Egnens Befolkning; Jøderne, der var vante til at tilbringe Dagen paa Kontorstole, havde sikkert intet Kendskab til praktisk Landbrug, og de har vel næppe haft fast Bopæl paa Hald; de er maaske kommet her af og til, men iøvrigt har de maattet overlade Styret til mere eller mindre duelige Fogder, og disse har maaske — saaledes var det mange andre Steder — forvaltet Godset mere til egen Fordel og mindre til Baade for Herremænd og Bønder. Da 39 Aar var gaaet, var Godset blevet formindsket til omtrent $\frac{1}{5}$ af sin tidligere Størrelse, og Samuel de Limmas Enke solgte da Resten for en i Forhold til Købesummen meget lav Pris. Da hun var borte, digtede en eller anden lokal Versmager „Halds Fryden-Skrig, da den blef befriet fra det jødiske Slaveri ved den højædle og velbaarne Herre, Hr. Gregers Daa“. I dette fortæller Borgen selv sin Skæbne fra de tidligste Tider:

Om du min Spæde-Vext fra Barne-Been vil viide,
og det hedder videre

For nie og tredif Aar mit største Fald mig mødte;
da Konning Friderich den Tredie mig skiødte
fra sig til Jøderne, som vare Brødre tre
enddog jeg kommen var tilforn lit paa Knee.
Omskaaren jeg ey blef, men saa de lod mig rage,
at jeg stod bar igien, som fedderpluchet Krage.

Nu er der tilbage af Jøderne paa Hald kun Blichers Novelle, hvortil det historiske Grundlag er yderst spinkelt, og to gamle Familiebilleder, der er tinglæst paa Gaarden.

De gamle Huse paa Borgpladsen ude i Søen var nu ikke mere brugelige som Boliger for Mennesker, og den nye Ejer, Gregers Daa — han var General og faldt i Slaget ved Gadebusch i 1712 — byggede derfor et nyt Hald i Nærheden af den gamle Ladegaard og midt imellem den nuværende Hovedbygning og Søen. Efter hans Død kom det gamle Herresæde til at føre en omtumlet Tilværelse; det gik fra Ejer til Ejer, indtil det i 1750 købtes af Landsdommer, Kammerherre, Frederik Schinkel.

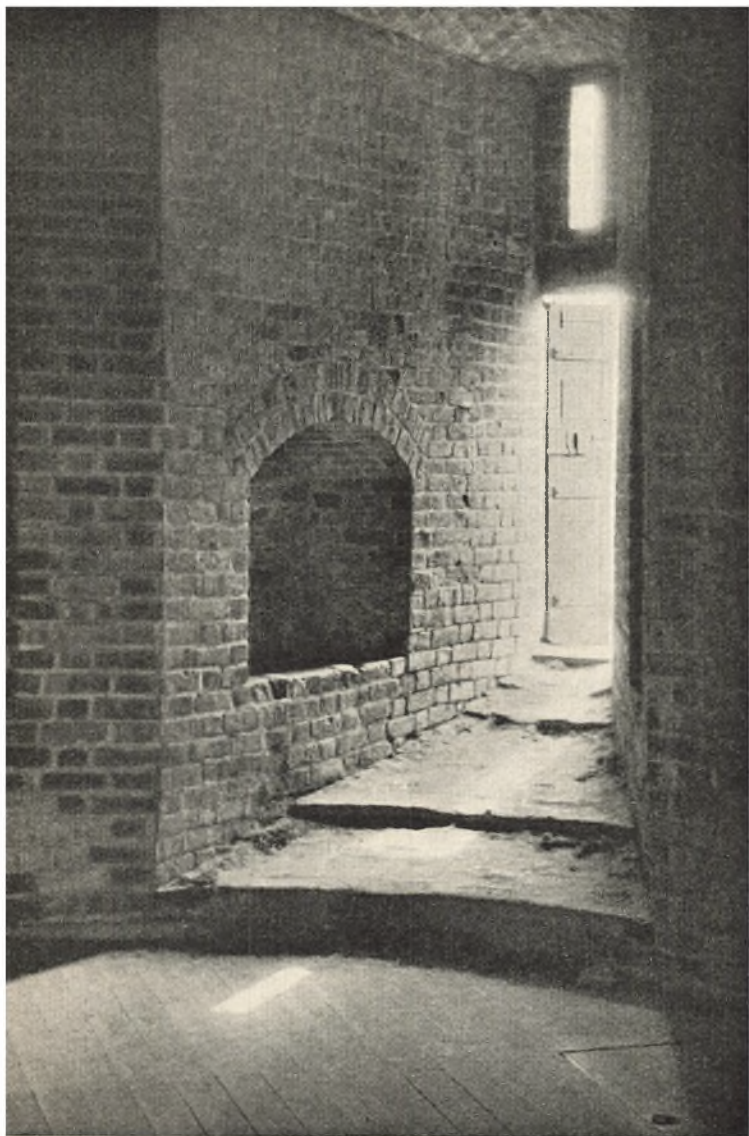
Døraabning i det bevarede Taarn fra Niels Bugges Hald.

FOT.: N. LAUGESEN

Til mange af de jyske Herregaarde hører der en Ejer, der af Samtiden eller Eftertiden er blevet kaldt „den onde Herremand“; paa Hald knytttes dette Navn til Frederik Schinkel. „Gud er Gud, og Kongen er Kongen, men jeg er den onde gale mig den tredje Mand i Landet,“ paastaar Omegnens Bønder, at han har sagt om sig selv.

Han var en Bondeplager af første Klasse, og han havde en sjælden Evne til at komme i Klammeri med sine Medmennesker; han førte den ene Retssag efter den anden, snart var det Forpagteren paa Hald, hvis Kontrakt han ikke vilde overholde, snart var det en Bonde i Dollerup, der var løbet fra sin Gaard; saa kom Turen til nogle Borgere i Viborg, der havde fisket Aborrer i Søen, og end ikke hans Embedsbrødre ved det nørrejyske Landsting kunde gaa fri. Side op og Side ned baade i Herredstingbogen, i Viborg Landstings Protokoller og i Højesterets Justitsbøger fyldes af hans Kævlerier og af Klager over ham; i de fleste Tilfælde vandt Schinkel sine Sager, han havde Raad til at betale en Sagfører for at trække Sagen saaledes i Langdrag, at Vejret gik fra den fattige Modpart, og han var nødt til at give op; men naar Talen drejede sig om hans Optræden i Retssalen, om de Ukvemsord, han havde brugt her, og om den Maade, hvorpaa han havde behandlet sine Kolleger, blev Schinkel ofte den lille; Gang paa Gang fratog Kongen ham hans Embede eller idømte ham store Bøder, men han vidste dog stedse at svømme ovenpaa, og han bevarede til det sidste sin Konges Gunst.

Schinkel havde en Datter, om hvem Blicher har fortalt i sin Novelle „Eneste Barn“. Charlotte Amalie Schinkel var af sin Fader tiltænkt Baron Rosenkrantz til Frisenvold, men Partiet var ordnet uden hendes Vilje, og hun havde fattet Kærlighed til en ung Søofficer, den senere Oberst Martinus Bræm. I den gamle Egeskov Nord for Hald findes der en Vej, der bærer Navnet Frøken Schinkels Allé; den gaar fra det sydvestlige Hjørne af Kuranstaltens Afdeling B lige imod Vest; her mødtes de elskende, men Kam-

Interiør fra Taarnet fra Niels Bugges Hald.

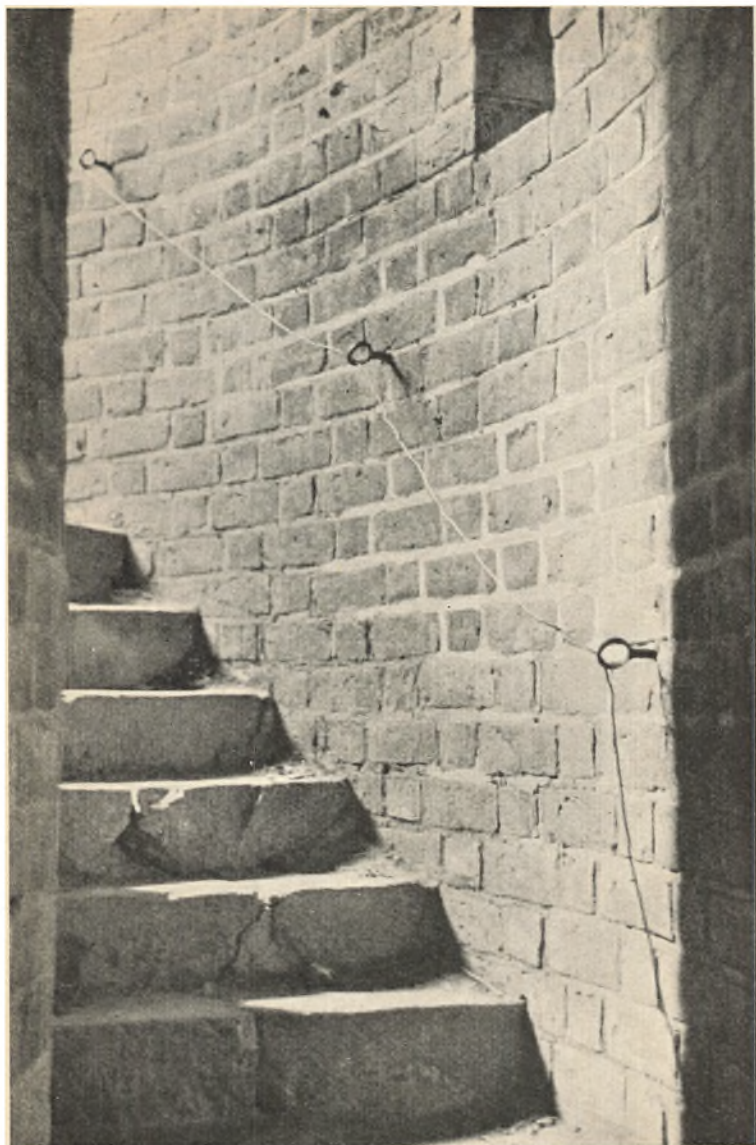
FOT.: N. LAUGESSEN

merherren fik Nys om deres Planer, og medens Løjtnanten var i København, spærrede han Datteren inde. Der gik imidlertid Bud til Viborg, hvor de unge havde Venner, Kammerraad Gjørup skrev til Løjtnanten og forklarede ham Tingenes Tilstand, og han forstod, at der skulde handles hurtigt. Den unge Søofficer henvendte sig til Kongen, der lod Sagen gaa videre til Stiftamtmanden i Viborg, Kammerherre Sehested, en Mand der ikke hørte til Vennekredsen paa Hald; han fik kongelig Befaling, og tretten Dage efter, at Kammerraaden havde skrevet til Løjtnanten, mødte Stiftamtmanden op paa Hald, erklærede den unge Pige for myndig og tog hende med sig til Viborg; kort efter blev Parret viet paa Sehesteds Gaard Rydhave.

I en af Stuerne paa Hald hænger der et Billede, om hvilket Sagnet har berettet, at det skulde forestille Niels Bugge; det er imidlertid forkert, men Billedet har spillet en Rolle i Charlotte Amalie Schinkels Kærlighedshistorie, thi i Bagklædningen paa dette Maleri skjulte den unge Frøken de Breve, som Løbereren paa Godset skulde bringe til Løjtnanten.

Sagnet har beskæftiget sig med Frederik Schinkel, og gamle Folk har kunnet fortælle om hans Død. Da han en Aften var paa Vej til Viborg, og han som sædvanlig lod Hestene fare af Sted som Lyn og Torden, kom pludselig oppe i Skoven en stor, sort Mand frem af Tykningen og spærrede ham Vejen; det var den Onde selv, og han krævede nu Naadigherrens Sjæl; han trak ham med sig ind i Skoven, men noget efter kom Kammerherren ynkeligt stavrende tilbage til Vognen; han forlangte at blive kørt hjem, og her lagde han sig hivende og stønnende til Sengs for ikke mere at rejse sig. Ved den Vej, der bærer Datterens Navn, kan man i Timerne umiddelbart før Hanegal møde Herren til Hald i Skikkelse af en hvid Hjort.

Da Schinkel var død, overtog Svigersønnen Hald, men da hverken han eller Fruen brød sig om det gamle Herresæde,

Interiør fra Taarnet fra Niels Bugges Hald.

FOT.: N. LAUGESEN

solgtes det til den fra Struensees Fald bekendte Statsmand
Ove Høegh-Guldberg. —

I Nutiden virker Hald stærkt betagende paa den besøgende; det ligger midt imellem bugnende Kornmarker, og uden om dem finder man oppe paa Bakkerne den golde Lynghede. Fra Viborg-Karup Vejen drejer man imod Syd og følger den lange mærkelige Allé, der er dannet af „Niels Bugges Tænder“, gamle Skelsten fra den kongelige Vildtbane, og man kommer saa til den moderne Hovedgaard; nede ved Søen ligger Resterne af de gamle Borge, og ude i Heden har man i al Slags Vejr et herligt Udsyn over et ægte jysk Landskab.

Viborg Domkirkes Taarne knejser over Nørresø.

FOT.: GEORG PE

VIBORG, I TAKT MED TIDEN – OG MED TIDERNE

Af EINAR BOESGAARD

HVAD skal man til Viborg efter? Det ved alle. Man skal se Domkirken. Det er den, maaske aller mest dens Malerier, der kalder Folk til, saa kraftigt, at enhver Skoledreng, der skal paa Langfart med sin Cykle i det store, lille Danmark, nødvendigvis ogsaa maa se Viborg.

Men hvad saa, naar man *har* set Kirken og Billederne? Er der saa mere? Aah jo! Det er nok rigtigt, at det er Domkirken, der helt præger Byen, men det er paa en anden Vis, end Folk, der ikke kender, eller slet ikke kender Viborg, kan sætte sig ind i. For det er ikke bare det, at man

har været heldig med at efterligne de romanske Kirker og har faaet et godt Hus ud af Arbejdet, heller ikke det, at en stor Kunstner har smykket det gode Hus. Det er ikke det, der betyder, at Viborg er Domkirkens lige saa meget, som Domkirkens er Viborgs.

Nej, Sammenhængen mellem de to er af en anden Art. Den bestaar i noget paa een Gang dybere og mere alment: al den Historie, Kirken taler om, skønt den saadan set selv er noget af en Nybygning, den *lever* i Viborg. Ikke Historie paa nogen kedelig Maade, nej en besynderlig, levende Historieskrivning, som de Mennesker, der idag er Viborggensere, skriver videre paa, lever med i. Det kan ogsaa den tilrejsende fornemme, hvis ikke han er helt blotet for Evnen til at sanse det, der er omkring ham; og det maa man ikke haabe for en Turist.

Lørdag Eftermiddag i Viborg, eller en Markedsformiddag det er lyslevende Vækst ud af den Historie, der er Byens. Der er Liv og Sjov paa Markedet. Der er saa jysk, saa jysk, at en Sjællænder synes, at han er kommet langt, langt hjemmefra. Men der er dejligt. Og der er ingen Forskel paa de Jyder, der pranger og prutter paa Markedet igaar og idag, og saa paa dem, der gjorde det, da Stygge Krumpen „regerede“.

Byen ligger dør saa tryk med sine skæve Gader, sine Bakker op og Bakker ned, og man gaar og læser Navneskiltene, Mageløs og Navneløs og Dumpen og hellige Navne. Middelalderen lyslevende, Middelalderen og det latinske eller dog latinskoledede Danmark. Rigtignok tripper der yndige, solbrændte Piger med det blondeste blonde Haar og unge Fruer i københavnske Parisermødder paa Asfalten i den hellige Mathiases Gade, men det gjorde der saasandt ogsaa for et Hundrede, ja vel endnu mere for tre eller fire Hundrede Aar siden.

Viborg er ingen lille By, den har saagar været Hovedstad, og naar man kommer cyklende eller bilende til den for slet

ikke at tale om, hvis man kommer travende, saa kan den ses langt væk, som det sømmer sig en Stiftsby med knejsende Taarne, og saa kan man løbe sur i dens Gader, som kun i Udkanten har faaet den ny Tids Færdselslinier og Kedsommelighed. Inde i Byen vrider og vender de sig som Vimmelskafter, og Husene langs dem er røde Munkestens eller hvide Bindingsværks eller pudsede Palæer mellem hinanden. Jeg ved faa danske Byer, der har saadan en Intimitet som Viborg — og en saa fortryllende Blanding af Alvor og Skælmeri. Militæret har altid præget Viborg. Velsagtens saalænge der har været Militær i Danmark. Sloges ikke Danmarks Tronprætendenter af Hjertens Lyst om Byen? Det danske Militær har præget Viborg lige til dette Vredens Aar og kommer til det igen, naar vi paany har faaet lært at staa paa egne Ben. Præster, Soldater, Borgere har slidt Viborgs Brosten, saalænge Danmark har bestaaet, og lige saa længe har Bønderne søgt til Byen med deres Varer. Samlivet mellem By og Land, mellem „Hovedstaden“ Viborg og den Omegn, der een Gang var en Skovegn, siden Hede og nu Agerland, det er uforandret.

Ja, det er just det, som betager En ved Viborg, Følelsen af, at Tiden naturligvis nok gaar, og at den flytter lidt paa Detaillerne i den daglige Tilværelse, men at der er en Rytme i Tingene, som ikke saadan lader sig løbe om Hjørner med. Alene for disse lange Bølgelængders Skyld har man godt af at komme til Viborg, godt af at føle sig i Slægt med andre Tider, saadan som man ikke kan undgaa det, naar man giver sig en Smule Tid til at vanke omkring ved Domkirken eller ved Skt. Peders.

Det er ogsaa dette „Samfund“ med Danmarks Historie, der faar Folk i Viborg til at forelske sig i deres By og at føle sig som noget særligt. Det har i det mindste de Viborgensere gjort, jeg har mødt paa min Vej. Det er ikke nogen Slags Hoffærdighed, det er bare en Samhørighed med Byen, som *den* har det med Fortiden. Der er fine Butikker og Asfalt og Buelys og Gud ved hvad, naar der da

ikke er Mørklægning og anden Viderværdighed — men der er ogsaa Tørverøg, som der *skal* være det i en Provinsby, der er Skramlen af Jernhjul paa Gaardenes Brosten, galende Haner — og blanke Vinduer. Det sidste siger saa meget om en By. Hvor Ruderne er fint pudsede, der er der heller ingen fedtede Fingre paa Christian VIII's Møblerne indendøre. Dèr gaar det godt, ikke bare i Tidens Tempo, men i Tidernes, og det er meget vigtigere.

Der kommer igen Dage, hvor Bilernes Træk vil gaa tæt over de Viborg Veje, hvor Domkirkens Spejlbillede i de klare Søer vil blive mødt med Glæde som en Velkomsthilsen af de bilende Turister. Men selv nu, da Færdselen er „skaaret ned“ til det, Benmusklerne kan præstere, er Viborg Rejsen Ulejligheden værd. Man skal bare huske paa een Ting: Man faar ikke ret meget ud af at være i Viborg nogle Timer eller en enkelt Dag. Der maa en lille Smule Tid til, før man helt fornemmer, hvor særpræget denne By er, hvor fuldt og helt den er sig selv, som den har været det Aarhundrederne igennem.

Saa skønt og hyggeligt er der ved Vintertid i Viborg. ILFORD-SELO FOTO 4/5

BLADE AF DEN GAMLE HOVEDSTAD VIBORGS HISTORIE

Af OTTO V. SPRECKELSEN

PAA en Højslette midt i Jyllands Hjerter ligger Viborg. Navnet afledes af det oldnordiske Vi (Helligdom) og Bjerg, og Byens Oprindelse ligger saaledes forud for al Historie. Den sandsynligste Forklaring paa, at en Helligdom netop kom til at ligge her, maa sikkert søges i Stedets centrale og høje Beliggenhed, og at det var Skæringspunktet for de gamle Veje gennem Jylland fra Nord til Syd og fra Øst til Vest. Helligdommen blev et Kulturcentrum for hele Halvøen, og naar religiøse Handlinger fandt Sted, og mange Mennesker i den Anledning stævnedes til „Bjer-

get“, opstod der ret naturligt her et Handelssted, hvor ogsaa politiske og retslige Spørgsmaal drøftedes. Inden længe blev Byen Jyllands Hovedstad, hvor Kongehyldinger fandt Sted, hvor Landstinget fik sit Sæde, og hvor Jyllands Hovedmønt prægedes, og Byens første Historie er derfor nøje knyttet til de vigtigste Begivenheder i vort Lands Historie.

Allerede paa Harald Blaatands Tid var Viborg kendt som en vigtig Handelsby; Islænderen Gisle Surrsson opholdt sig da i Byen i Forretningsøjemed og blev ved samme Lejlighed omvendt til den kristne Tro. Fra Knud den Stores Regeringstid kendes de første Viborg-Mønter, og i Aaret 1027 skal Hardeknud her være blevet udraabt til Konge af Ulf Jarl. Den katolske Tid var Viborgs Blomstringstid; i 1065 blev Byen Bispesæde, og det stærkt kirkelige Liv, der da udfoldede sig, gav sig Udslag i Bygningen af mange Kirker og Klosterbygninger. Den første Domkirke var sikkert af Træ og laa antagelig paa det gamle Gudehavs Plads, men i Aarene 1130—1169 byggedes en ny af Granit, som indviedes til Vor Frue. Omkring Hovedkirken rejstes der da yderligere i Middelalderen tolv Sognekirker, to Kapeller og seks Klostre. Domkirken og den latinske Skole, der var en Gren af Kirkens Virksomhed, blev gennem Tiderne af stor Betydning for Byen.

Magnus den Gode og de efterfølgende Konger blev alle hyldede paa Viborg Ting, og omkring Midten af det 12. Aarhundrede, da Borgerkrigen hærgede i Danmark, og de tre Fyrstesønner, Svend, Knud og Valdemar stredes om Magten i Landet, kom det i Aaret 1150 og det følgende Aar til Kampe i Viborgs Omegn, hvor Knud Magnussen begge Gange trak det korteste Straa. Svend Grathe lod Byen befæste og gav den flere Privilegier, og seks Aar senere, da Knud var blevet myrdet i Roskilde, udspilledes ved Viborg den sidste Akt af det store Drama, hvor Danmarks Skæbne for lange Tider blev afgjort ved Valdemars Sejr. Det var Herredømmet i Byen, Valdemar og Svend

kæmpede om, og paa Grathe Hede led Svend sit store Nederlag.

Ved Udarbejdelsen af jyske Lov i 1242 var Biskop Gunner, der boede paa Asmild, en af de ivrigst medvirkende, ja man tillægger ham endog Æren for dette berømte Værks Forord.

Ogsaa efter, at Valdemar I havde fastsat Tronfølgen, var det Skik, at Kongerne for Nørrejylland's Vedkommende lod sig hylde paa Viborg Landsting; Kristoffer I hyldedes her, og Juledag 1259 kronedes Erik Glipping i Domkirken. 1286 fik samme Kirke sin første og sidste Kongegrav, efter at Stridighederne mellem Stormænd og Konge havde fundet sin foreløbige Afslutning ved Mordet paa Kong Erik i Finderup Lade Sct. Cæcilie Nat. Kongens Lig førtes til Viborg og begravedes midt under Krydshvælvingen i Domkirkens Kor, hvor Vaadesangen i mange Aar derefter kom til at tone gennem Kirkerummet. Sønnen, Erik Menved, der hyppigt opholdt sig i Byen, ombyggede det befæstede Slot paa Borgvold og knuste i 1313 Almuens Oprør.

I 1334 blev Viborg og nærmeste Omegn atter Centrum for store historiske Begivenheder. Danmarks ulykkelige Forneðrelsesaar under Grev Gerts tyske Aag indleðedes her med det blodige Slag paa Taphede Øst for Byen, hvor Prins Otto blev slaaet og taget til Fange, og næppe var Grev Gert fæðdet i Randers, før Valdemar Atterdag hyldeðes paa Viborg Ting, og Konge og Folk takkede i Domkirken Gud for Landets Frelse. Glemmes maa heller ikke, at Viborg i Midten af det 14. Aarhundrede var Nabo til den væðdige Godsejer Niels Bugge til Hald.

Med Ugangen af Aarhundreðet var Viborgs største Glansperiode forbi; dens Magtstilling blev rokket, idet det politiske Tyngdepunkt lidt efter lidt flyttedes fra Jylland mod Øst, og i det følgende Aarhundrede spillede Byen ikke direkte nogen Rolle i de historiske Begivenheder. Kristoffer af Bayern stadfæstede 1440 ved sin Hylding Byens gamle

Privilegier, de første, som kendes, ligesom han begunstige Byen ved at give den Toldfrihed, men i 1522 forsøgte Jyderne for sidste Gang fra Viborg at gribe ind i Landets Skæbne. Sammensværgelsen mod Kristian II stiftedes i Viborg, og det var her, Undsigelsesbrevet blev opsat og underskrevet, ligesom Opbrændingen af Kristian II's Love og Frederik I's Hylding naturligt fandt Sted paa Viborg Landsting.

Størst Interesse maa dog knyttes til Byens Andel i de følgende Aars Reformationsbevægelse. Hans Tavsens Forkyndelse, der blev Indledningen til Katolicismens Fald, forårsagede, at Byen blev Vidne til store Omvæltninger, ligesom den selv blev Genstand for store Forandringer, idet de fleste af de gamle Kirker og Klostre blev nedrevet, saa nu kun Gadenavnene vidner om den svundne katolske Storhed. Det var ogsaa Reformationen, der tidligt fremkaldte et Bogtrykkeri i Byen; to af Hans Tavsens Bøger er trykt i Viborg 1528 af Hans Vingaard.

Ogsaa under Grevens Fejde fik Byen de urolige Tider at mærke; Skipper Clement havde i længere Tid Hovedkvarter i Viborg, men til alt Held for Byen kom det dog ikke til større krigerske Sammenstød. Det blev Aalborg, det kom til at gaa ud over, men to Aar efter, den 9. September 1536, blev Clement henrettet paa Viborg Landsting.

Alt i alt var Forholdene i Viborg i det 16. Aarhundrede ganske gode, thi selv om den katolske Kirkes Sammenbrud havde ramt Byen føleligt, kunde den dog i over et Hundredaar endnu betragtes som Nørrejylland's vigtigste By, navnlig fordi den var Samlingsstedet for den jyske Adel, der af Frederik II i 1586 havde faaet overladt den gamle Bispegaard til Ridderhus og Domhus. Mange Adelsfamilier byggede sig Privatgaarde i Byen, men af størst Betydning var Aarets første Landsting, det saakaldte Snapsting, hvortil fremmede strømmede i stort Omfang, idet det var Marked

og Omslagstermin for hele Jylland, og derved kom til at spille en stor økonomisk Rolle for Byen.

Storhedstiden holdt sig op til Enevældens Indførelse. Naar Kongerne ligetil Kristian V lod sig hylde her, var det en Anerkendelse af Landstingets og Stedets gamle Traditioner, men reel politisk Betydning havde disse Hyldinger ikke mere. De fandt ofte Sted under store Festligheder; saaledes opførtes i 1584, da Frederik II lod Kristian IV hylde, et storslaaet Festskaespil, skrevet af Præsten ved Graabrødre Kirke, Hieronymus Justesen Ranch; „Kong Salomons Hylding“ hed det, men til Kongehusets Ære var det forfattet. Hverken de store Ildebrande i 1567 og 1615 eller „den store Pestilense“ i 1602 formaaede at hæmme Byens Trivsel, men med 30 Aarskrigen begyndte Ulykkerne at vælte ind over Viborg.

Ikke mindre end tre Gange i Løbet af Krigen var Byen besat af fjendtlige Tropper. Først af Wallenstein i 1627, hvor Viborg en Tid lang var Kejsertroppernes Hovedkvarter, og hvor selve Tilly opholdt sig i Byen; dernæst i Aarene 1644 og 1645 af de svenske Tropper under Horn, Wrangel og Torstenson og endelig i 1657—58 atter af Svenskerne under Generalmajor Beddekers Kommando. Til sidst kom vore allierede, Brandenburgere og Polakker, som synes at have været lige saa slemme som Fjenderne, og Kurfyrsten af Brandenburg havde i længere Tid sit Hovedkvarter paa Hjørnet af Mogensgade og Nytorvgade. Byen led meget under alle disse Indkvarteringer, og Magistraten maatte for at klare Gælden optage Laan og sælge adskillige af sine Gaarde. Kristian IV havde gjort Viborg til Midtpunktet for hele det jyske Postvæsen, idet han paa lagde Landstingsskriveren at ekspedere de jyske Poster.

Da Krigen var afsluttet i 1660, og Enevælden indførtes, tog Byen yderligere af i Velstand. Landstinget reduceredes til en almindelig Overdomstol, og fremtidig skulde de danske Konger ikke mere hylde paa Tinget; værst for Byen

var det dog, at Adelsmøderne indstilledes, hvorved Snaps-tinget mistede sin Glans. Viborg var ikke mere Jyllands Hovedstad. Aar for Aar gik Byen tilbage i Velstand, og medvirkende hertil var de store Ildebrande i 1667 og 1726.

Ved den sidste Brand, den 25. Juni, fik Viborg et Knæk, som den sent forvandt. Ilden lagde mere end Halvdelen af Byen i Aske, deriblandt Domkirken, Søndresognskirke, Raadhuset og Bispegaarden; 215 Familier, deriblandt næsten alle Byens Embedsmænd og mest ansete Borgere, blev husvilde, og selv om Byen fik Konsumtionsfrihed for tolv Aar, og hele Riget gennem Skat forsøgte at hjælpe Byen, blev Viborg dog kun en Skygge af sig selv. Næringslivet var ødelagt, og Byens Storhed vendte aldrig tilbage. Der gik Aartier, inden Sporene af den ulykkelige Brand blev udsløttet, og Byens Folketal, der i 1672 havde været 2700, blev stadig mindre og mindre. En kirkelig Bevægelse paa Pietismens Tid, fremkaldt af fire Brødre Støttrup, var kun lidet dybtgaaende og ophørte, efter at Brødrene i 1737 var blevet landsforvist. I Aarene 1740, 1774 og 1782 hjem-søgte Byen atter af Brande, men Viborg indtog dog endnu trods Tilbagegangen en Særstilling i Jylland, idet den husede Centraladministrationerne, ja der var endog For-slag fremme om at gøre Byen til Universitetsby. Dette skete ikke, men i 1743 indrettedes der her Jyllands Tugt-hus, det saakaldte „Viborghus“. Det gik dog fortsat ned ad Bakke med den gamle Stiftsby, og i 1769 havde den kun 1990 Indbyggere. I 1773 begyndte den Viborg Samler at udkomme, Jyllands næstældste Avis, og faa Aar senere kom Byen ogsaa paa anden Maade i lettere Forbindelse med Omverdenen, idet en Storm bevirkede, at Sejlløbet ved Hjarbæk Fjord uddybedes saa meget, at større Skibe kunde anløbe Byens Ladeplads.

Viborg, der ofte havde lidt under mindre militære Ind-kvarteringer, fik sin egentlige Garnison i 1765, da Stam-men af det langelandske Regiment forflyttedes til Byen. Det var her kun et Par Aar og afløstes i 1774 af det

delmenhorstske Regiment, der i 1779 efterfulgtes af det holstenske, det senere viborgske, Regiment, der efter at have været her i ti Aar til Borgernes uhyre Lettelse blev forlagt til Rendsborg. Forholdet mellem Borgerne og Militæret havde været daarligt, og Garnisoneringen havde kostet Byen mange Penge, selv om den gennem Indkvarteringshjælpsskatten fik en Del af Udgifterne godtgjort af de omliggende militærfri Kjøbstæder.

Det 19. Aarhundrede bragte straks Viborg en stor Skuffelse, idet Landstinget i 1805 ophævedes, hvorved Byens Betydning for Pengeomsætningen ganske ophørte, og Snaps-tinget sank ned til at blive et almindeligt Marked. Til Gengæld fik Landsoverretten for Nørrejylland sit Sæde i Byen. Under Napoleonskrigene, hvor Viborg var Forvisningssted for engelske Krigsfanger, kneb det for Magistraten at klare Byens Pengesager, ja, Viborg befandt sig i nogle Aar paa Fallittens Rand. I 1836 modtog Byen en ny Anerkendelse af sin førende Stilling som gammel Provinshovedstad, idet den nørrejydske Stænderforsamling fik sit Sæde der. Møderne fandt Sted i det gamle Domhus, Nordøst for Domkirken, og her drøftedes indtil 1848 Rigets Anliggender, hvorved den politiske Interesse blandt Borgerne blev vakt, og Viborg atter ubestridt blev Jyllands politiske Centrum. Ligesom København havde sine bevægede Martsdage i 1848, havde Viborg sine, hvor man uden at kende noget til Kasinomødets Resolution vedtog omtrent lige-lydende Beslutninger.

De sønderjydske Krige 1848—1850 berørte ikke Byen direkte, udover Borgernes naturlige Indleven i Begivenhederne, thi for fjendtlig Besættelse forskaanedes Byen. Viborg havde i 1841 faaet eget Toldsted, og i 1851 oprettedes her den første Kreditforening i Danmark; at den kom til at ligge i Viborg skyldtes den Omstændighed, at det var Byens Folketingsmand, Assessor Bregendahl, der havde taget Initiativet til Kreditforeningslovgivningen herhjemme. I 1863 aabnedes Baneforbindelsen med Langaa

og Aaret efter med Skive, men da Banerne ikke var Hovedruter i Jyllands Jernbanenet, fik de ingen større Betydning for Byens Handelsliv. Under den sidste Kamp om Sønderjylland var Viborg i syv Maaneder besat af tysk Militær, og ved Krigens Afslutning blev Byen atter Garnisonsby, og siden da har der til Stadighed ligget Soldater i Byen. Selvom Magistraten i de følgende Aar maatte besto Opførelsen af Depotbygning, Eksercerhus og Garnisonssygehus, betød Garnisoneringen dog et stort Gode for Byen. Smaaborgerne var glade ved den private Indkvartering, og Købmændene for den forøgede Handel, og en yderligere Tilvækst fik Næringslivet, da de store Lejrøvelser ved Hald afholdtes i Aarene 1868—1880. I 1874 nedlagdes Tugthuset, men til Erstatning fik Byen i 1877 det ny Sindssygehospital, der indrettedes i de gamle Tugthusbygninger.

Byen fik Vandværk og Elektricitetsværk i Begyndelsen af det 20. Aarhundrede, og i 1906 forlængedes Aalestrupbanen mod Syd over Alheden til Herning. Aaret efter flyttedes Hedeselskabets Administration meget naturligt til Viborg, hvor Grundideen til Selskabets Stiftelse i 1866 var blevet til ved Samtaler mellem Dalgas og en af Hedesagens Pionerer, Viborgenser, Overretsprokurator Morville.

Under Verdenskrigen, hvor Viborg var Sædet for 2. Generalkommandos Stab, var Byen Jyllands vigtigste og største Garnisonsby. Fra den nyopførte Generalkommandobygning lededes alle de jyske Afdelingers Bevægelser, og der udfoldedes i den forhen ret stille By et rigt militært Liv. Selve Verdenskrigen kom ogsaa Viborgenserne paa nærmere Hold, da der i 1917 paa det samme Areal ved Hald, hvor tidligere de store danske Lejrøvelser havde været afholdt, blev oprettet en Lazaretlejr med Plads til 1200 fremmede Krigsfanger, saavel fra tyske og østrigske som fra de allierede Hære. Efter at Verdenskrigen var ophørt, og Lejrens Mission endt, indrettedes Bygningerne i 1922 til Dansk Røde Kors Folkekuranstalt.

Ved Retsreformens Ikrafttræden i 1919 blev Overretterne ophævede og erstattet af Landsretterne, for Jyllands Vedkommende Vestre Landsret i Viborg, der fra 1926 omfatter hele Jylland, og som fik Lokaler i en stor nyopført Retsbygning.

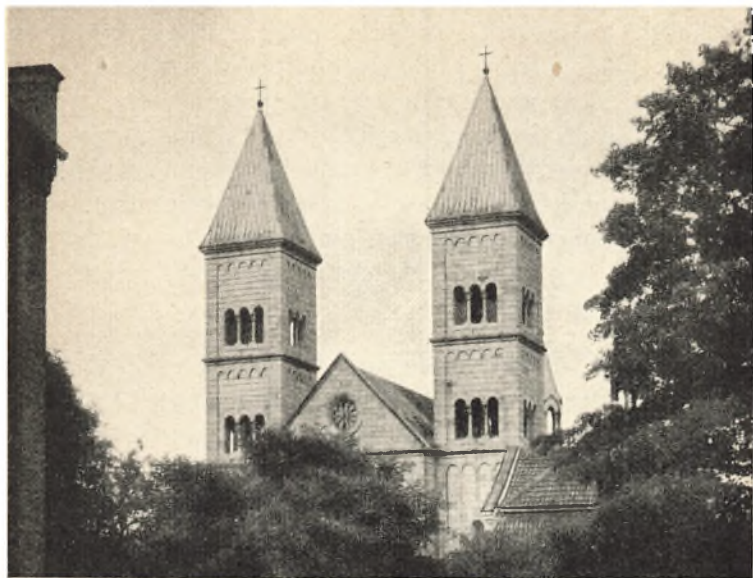
I 1913—14 og i 1920 udvidedes Sindssygehospitalet betydeligt og udgør nu med sine ca. 1000 Indbyggere en hel lille By for sig. Endnu en Jernbane fik Viborg, da Forbindelsen over Faarup til Mariager i 1927 indviedes. I de sidste Aartier er nye store Skolebygninger blevet opført, ligesom man nu helt er kommet bort fra Soldaternes Indkvartering hos Byens Borgere, idet det store Kasernebyggeri er afsluttet. Byens centrale Beliggenhed har været et stort Gode for Byen nu i Rutebilernes Tid, og en nylig opført Rutebilstation ved Jernbanestationen vidner bedst om Bilfartens store Betydning for Viborg.

Fra Aarhundredeskiftet har Viborg været i stadig Fremgang og Udvikling, hvilket bedst belyses gennem Folketallets Stigning fra 8.600 til ca. 18.000 i 1940. Byen har sprængt sine gamle Grænser, og nye Bydele er vokset op udenfor det Omraade, der i gamle Dage var omhegnet af Volde og Grave. Trods de mange Brande minder flere gamle, smukke Bygninger endnu om svundne Tiders Størhed, og det stærke Byggeri i den nyeste Tid har vist, at Byen fornyer sig paa en smuk og heldig Maade, hvor gammelt og nyt i det store og hele harmonerer godt. Af den for faa Aarhundreder siden næsten til Undergang viede Købstad er genopstaaet en blomstrende By, der stadig er i Fremgang.

Asmild gamle Klosterkirke.

FOT.: GEORG PE

VOR FRUE AF VIBORG – KIRKEN PAA HELLIGDOMSBJÆRGET

Af GEORG SAXILD

DET er domkirken som giver Viborg den karakter, der præger denne skønne by. Dær ligger den, denne granitkolos, støt og rolig, stolt og fast — ikke ulig en hvilende løve eller sfinx — på helligdomsbjergets stærke skulder. Den giver byen profil, og i denne profil danner dens vestlige tvillingtårne centret. De ses langt borte fra, og om dem samler bybilledet sig: de røde tage mellem grønne træer ned ad skrænterne mod øst og mod syd.

Dær hvor denne stenkolos nu har ligget i 800 år, stod vel tidligere en midlertidig kirke, muligvis af træ; ti en stifts-

hovedstad, som Viborg var blevet allerede under Svend Estridsen, har naturligvis ikke kunnet undvære kirke; og denne er rimeligvis i sin tid blevet opført på den plads, hvor fra arilds tid af gudehovet stod, det gudehov som var hovedoffersted for Nørre Jylland. Det var nemlig ganske almindeligt — og måske også selvfølgerigt (når hensyn tages til den menneskelige natur) — at den sejrrikt fremtrægende kristendom kundgjorde sin overtagelse af magten ved at rejse sine kirker just dær, hvor de gamle gudebilleder var styrtet i grus.

Midt i det 12. århundrede var det da at „Vor frue af Viborg“ opførtes. Af kampesten blev bygværket rejst — et hårdt og stridigt materiale; men det var det, som det faldt midtjyderne naturligst at benytte. Rundt omkring på det, der senere blev de jydsk heder, lå der jo masser af vandreblokke fra istiden, mest norsk granit. Når disse tilhuggedes som kvadre, afgav de et ypperligt byggeemne — på een gang solidt og farveprægtigt. Domkirken i Lund, som blev forbilledet for det ydre Vor frue af Viborg fik, var af sandsten; til Ribe domkirke, der opførtes omtrent samtidig med den i Viborg, brugtes der rhinsk tuf.

Byggearbejdet strakte sig naturligvis over mange år og var vel også, på grund af materialets art og foretagendets størrelse, overordentlig besværligt. Men jyden han er stærk og sej, og i løbet af en 40 år eller så blev værket fuldført. Kirken byggedes, som sine søsterkirker i Lund og Ribe, i datidens stil, den romanske — rundbuestilen, som den også kaldes. Den fik krypt under højkoret, ikke som sin søster i Lund under tværskibet med. Til gengæld fik Vor frue af Viborg to østtårne, hvad store søster ikke havde. Desuden fik den, som domkirken i Ribe, indvendig triforiegalerier i midtskibet.

Omtrent år 1170 stod Viborg domkirke færdig. En mægtig bedrift midt i et splidagtigt århundrede — med kampe mellem tronarvinger, kampe som tilmed for en stor del

stod om og i nærheden af Viborg, Jyllands hovedstad, på hvis ting kongehyldningerne fandt sted.

Fint arbejde var det hvad de gamle håndværkere her havde leveret — måske ikke helt lydefrit: grundplanen var der således en ganske lille uregelmæssighed i, en skævhed der endnu kan skimtes i kirkens inderrum. Men den slags småting brød middelalderen sig ikke om, når blot håndværket i alle enkeltheder var godt og ærligt. Og det var det her.

Længe skulde bygningen imidlertid ikke få lov til at stå uændret. Byen havde, just mens kirken blev opført, huset en mand — å så from, så from at han både før og efter sin død gjorde mirakler. Han døde i selve domkirken 1150, og omtrent 40 år efter blev han, da hans mirakler var befundet vadskegte, af paven erklæret for helgen (dog visstnok kun af anden klasse, som en slags lokal-helgen). Det var St. Keld, forhen stiftsprovst i Viborg. Ham måtte der naturligvis bygges et særligt kapel for; og det blev også foretaget, men af en kludremads, der kilede det ind på nord-siden af kirken, mellem nordre korsarm og langhuset, hvorved han spolerede to fag af sideskibet på denne side.

Lidt senere byggedes der for den hellige jomfrus moder, St. Anna, et kapel på kirkens sydside; og endelig stiftedes der 1393 af dronning Margrete endnu et kapel, jævnsides den hellige Annas, et stort ét, af røde mursten og opført i gotisk stil, med spidsbuede vinduer. — Et middelalderligt kapitelhus, øst for søndre korsarm, har der også været; men det ved man ingen besked om. Det blev nedrevet 1828.

Flere udvidelser fik kirken aldrig. Men i tidens løb undergik den forskellige forandringer, de ulykkeligste foranledigede af ildebrande. Både 1501 og 1567 og 1726 brændte den.

Domkirken var oprindelig opført uden hvælvinger i langskibet, altså med fladt træloft (som i den nuværende kirke). Det var derfor en katastrofe, da lynet i 1501 slog ned og tændte ild i kirken. Ilden rasede fra vest til øst;

tårnene faldt, ovret kom i brand, inventariet også, og korets apsis med sit søjlegaleri blev ødelagt i sine øverste partier. Kun krypten var urørt.

Alt dette måtte nu repareres! Men billigt skulde det gøres, og ingen brød sig om at bevare kirkens stil. Man byggede gotisk nu, og man brugte teglsten i stedet for granit. Vesttårnene genopførtes således af tegl og fik høje spir; langhusets oprindelige fremspring imellem dem fjærnedes, og fasaden rykkedes tilbage og forsynedes med et stort spidsbuet vindue. Østtårnene genopførtes ikke; koret fik i stedet for sit søjlegaleri en murstensvæg; korsarmenes vinduer blev spidsbuede, og langhusets sidemure kronedes med en løbekrans af teglsten.

Det var domkirkens første forklædning — à la gothique!

Indvendig forsynedes den nu med hvælvinger — mod fremtidig brandfare. Deres gjordbuer måtte opmures på kragsten, der ubarmhjærtigt anbragtes i kirkens indvendige granitmurværk. Til styrkelse af muren opførtes der bag triforierne en støttemur, lige som der her og dær udvendig anbragtes stræbepiller til sikring af hvælvingssystemet. — Stakkels Vor frue!

Branden i 1567 var ikke nær så ødelæggende som den i 1501. Det var væsentlig ovret og spirene det gik ud over; hvælvingerne frelste det indre af kirken.

Meget værre var den ulykke som var ramt kirkebygningen i mellemtiden — ved reformationen. Denne omvæltning havde ikke blot fejlet alt det katolske stads: altre og helgenben og relikvier, til side. Den havde gjort det der var meget værre: berøvet kirken dens gods og gjort den ynkelig fattig. For i det hele taget at bestå måtte den stakkels kirke ty til den udvej: at sælge begravelsessteder til folk der kunde betale for dem. I tidens løb fyldtes kirken med lig af højadelige personer — i den grad at kirkerummet, den egentlige plads for menigheden, måtte indskrænkes.

Domkirken i Viborg er som en Høne med Kyllinger, men graa som en majestætisk Konge blandt borgerlige Smaahuse.

Koret rykkedes ned i korsskæringen; det oprindelige korrum tilligemed de to korsarme afskildredes derfra, og menigheden måtte nøjes med den plads der således blev til overs.

Alt imens forfaldt kirkebygningen mere og mere, både udvendig og indvendig. Og så kom den store brand 1726, der ødelagde hele den østlige del af Viborg by, domkirken indbefattet. Vesttårnenes spir styrtede ned over langhusets tag, gennembrød hvælvingerne, og ilden antændte alt brændbart inde i kirken, sprængte granitten i vægbeklædningen og skørnede murværket.

Kirken var nu en ruin, og penge var der kun grumme få af til at bøde på skaden. Seks og tredive tusind rigsdaler var alt hvad der kunde skaffes til veje til genopførelsen af *alle* byens offentlige bygninger, deriblandt domkirken. Kammerråd Claus Stallknecht fra Altona påtog sig arbejdet, og det blev, som man kunde vente sig, „billig aber schlecht“. Sandt at sige, det var en samvittighedsløs slyngelstreg den gode kammerråd her foretog sig med domkirken. De ildskørnede mure lod han blive stående; huller i dem udfyldte han med mursand, rullesten o. l. Inde i kirken opførte han, til støtte for hvælvingerne, svære murstenspiller, men uden fortanding med arkadepillerne. Triforierne tilmurede han; i fugerne mellem granitkvadrene inddrev han jærnstifter, pånaglede træbånd, belagde dem med rør, og gav så det hele et stukovertræk. Gesimserne forhuggede han, og de ødelagte ledføjninger på pillefødderne skjulte han under det forhøjede murstensgulv. Og udvendig — dær genopførte han tårnene, gav dem kalotter på i stedet for spir. Tagrytteren over korsskæringen borttog han, og ligeså løbekransen. Gavlene udsvejfedes efter tidens smag; tagene belagdes delvis med teglsten i stedet for med bly.

Det var domkirkens anden forklædning. Dens lig præsenterede sig nu i barokdragt.

Herefter er der kun om forfald at melde. Domkirkens smin-

kede kadaver var i ustandselig opløsning. Endelig slog i 1862 kirkens hvælvinger revner, og det blev livsfarligt at bruge den til gudstjeneste. Den lukkedes — og hvad så?

Tilfældet var forudset, og spørgsmålet om kirkens fremtidige skæbne havde allerede været under overvejelse. Kunsthistorikeren professor Høyen holdt på at den skulde restavreres, og at restavreringen skulde gå ud på, såvidt som muligt, at føre den tilbage til dens oprindelige skikkelse. — Ganske vist skrællede man derved syv hundrede år af kirkens historie af den; men til gengæld kunde man så frembringe et kunsthistorisk vidunder: en romansk basilika lige ud af lærebøgerne. I forståelse med ham udarbejdede arkitekt Nebelong — også han var professor — planer til en restavrering af Viborg domkirke, den restavrering som senere skulde vise sig at blive en fuldstændig ombygning; og hurtigere end man i grunden turde have ventet det, skaffedes der penge til dette uhyre foretagende, dels ved indsamling, dels ved bevillinger på finansloven.

Nedbrydningsarbejdet påbegyndtes i et for land og rige uhyggeligt truende år, 1863, og i det følgende år, krigsåret, et jammerens og fortvivlelsens år med nederlag på nederlag, med fattigdom og elendighed i sit følge, arbejdedes der troligt løs på genopførelsen af katedralen, og i mere end en halv snes år fortsattes dette kæmpearbejde, der lededes af professor Nebelong med arkitekt Tholle som konduktør og, efter begge disses død (i samme år 1871), af arkitekt Storck, den senere professor.

Arbejdet begyndte i øst, med restavrering af koret, og fortsattes vestover — mere og mere radikalt: som en fuldstændig nedbrydning og genopbygning. Fra først af brugte man som byggemateriale granitblokke fra Uddevalla; men de virkede kedelig ensformigt (som man kan se i østdele af kirken, dog ikke i apsis), og man gik derfor over til at bruge flerfarvet granit fra hederne omkring Viborg, altså samme materiale som i den oprindelige kirke.

1876 10. september indviedes Viborg nye domkirke. Det var en af den gamle stiftsbys store dage. To konger, to dronninger, to prinser og to prinsesser deltog i højtideligheden. Men manden for det hele, professor Høyen, kunde ikke være med; han var død allerede 1870, året før Nebelong og Tholle.

Så stod den da for så vidt færdig, den nye kirke. Men den manglede unægtelig patina, — hvad der jo ikke var noget at gøre ved! Og navnlig indvendig virkede kirken kold og ubeboet — med de store, tomme vægflader, hvor de ikke var dækket med granit. Her trængtes der mægtigt til dekoration; men murværket var endnu for lidt gennemtørret til at muliggøre en sådan. Kun i apsidens halvkuppel og over korsskæringen havde man vovet sig til at dekorere murfladerne; og så havde det flade træloft i højkirken fået bemaling. Mesteren for denne foreløbige dekoration var historiemaleren F. C. Lund.

Han havde som medhjælper ved arbejdet en lille grøn malerspire, der senere skulde komme til at udslette hans værk i kirken og give denne en helt ny og sammenhængende dekoration, der mere end noget andet påtrykte kirkerummets indre en særegen karakter, og derved hævede hele kirken ud af den abstrakthedens sfære, som det nebelongske bygværk unægtelig til da havde hvilet i.

Det var Joakim Skovgaard, søn af landskabsmaleren P. Chr. Skovgaard og broder til maleren og billedhuggeren Niels Skovgaard, altså en mand med det ædleste kunstnerblod i årerne.

Lunds murdekorationer, som i sig selv ikke var synderlig tiltalende, havde i tidens løb lidt betydelig ved salpeterudslæt og trængte i høj grad til afløsning. Kirken havde fået varmeapparat, og murværket måtte nu anses for tilstrækkelig tørt til at man turde inlde sig på at benytte det til malegrund. Da var det at kultusminister Vilhelm Bardenfleth i 1895 henvendte sig til Joakim Skovgaard

med opfordring til at levere udkast til kirkens fuldstændige maleriske udsmykning på vægflader, kupler og hvælvinger (loftet var der foreløbig ikke tale om). Og allerede 1897 havde kunstneren sit udkast færdigt og fik det antaget.

Da der på finansloven var bevilget penge til påbegyndelsen af dette store værk, kunde Skovgaard i 1899 tage fat i selve domkirken. Yderst forsigtigt og prøvende gik han frem. Han var nemlig ingenlunde enig med sig selv om hvilken teknik han skulde anvende til sin dekoration. Oprindeligt havde han tænkt sig at bruge kaseinfarver, der formentlig lod sig anvende på den siddende puds, og hans første prøvearbejder (Johannes- og Abrahamsfelterne i søndre sideskib) blev også udført på den måde. Men mere og mere fik han lyst til at male *al fresco*, d. v. s. med kalkslæmmede farver på frisk, våd puds. Han prøvede hvordan denne teknik lå for ham — og se, det var som om hans pensel fik dobbelt liv på denne malegrund.

Ikke desto mindre udførte han det følgende år sine næste prøvearbejder i kirken med kaseinfarver. Det var først og fremmest det store billede på nordre korsfløjs vestvæg af Kristi indtog i Jerusalem. *Det* agtede han nemlig at forlænge ned over fire skifter granit, da han gik ud fra at en slankere komposition vilde virke bedre i kirkerummet end en kortere. Med kaseinfarver kunde han dække granitten og derved få et begreb om hvorledes en forlænget komposition kom til at tage sig ud. — Også i samme korsarms kryshvælving og i kuplen over korsskæringen foretog han prøvearbejder; og her forsøgte han sig til dels med fresko. Denne teknik blev han dag for dag mere opsat på at bruge. Men freskoen vilde fordyre arbejdet, idet den gamle puds hele kirken over måtte ned for at der kunde arbejdes på daglig påsat frisk malegrund af finpuds.

Til brug ved arbejdet i korsarme og midtkuppel havde han måttet konstruere et flytteligt stillads, som på jernbaneskiner kunde rulles fra nord til syd eller omvendt — hvor

han til enhver tid havde brug for det under sit arbejde i denne del af kirken. Både korsarmenes sidevægge og hvælvingerne samt kuplen i midten kunde nåes fra dette stillads.

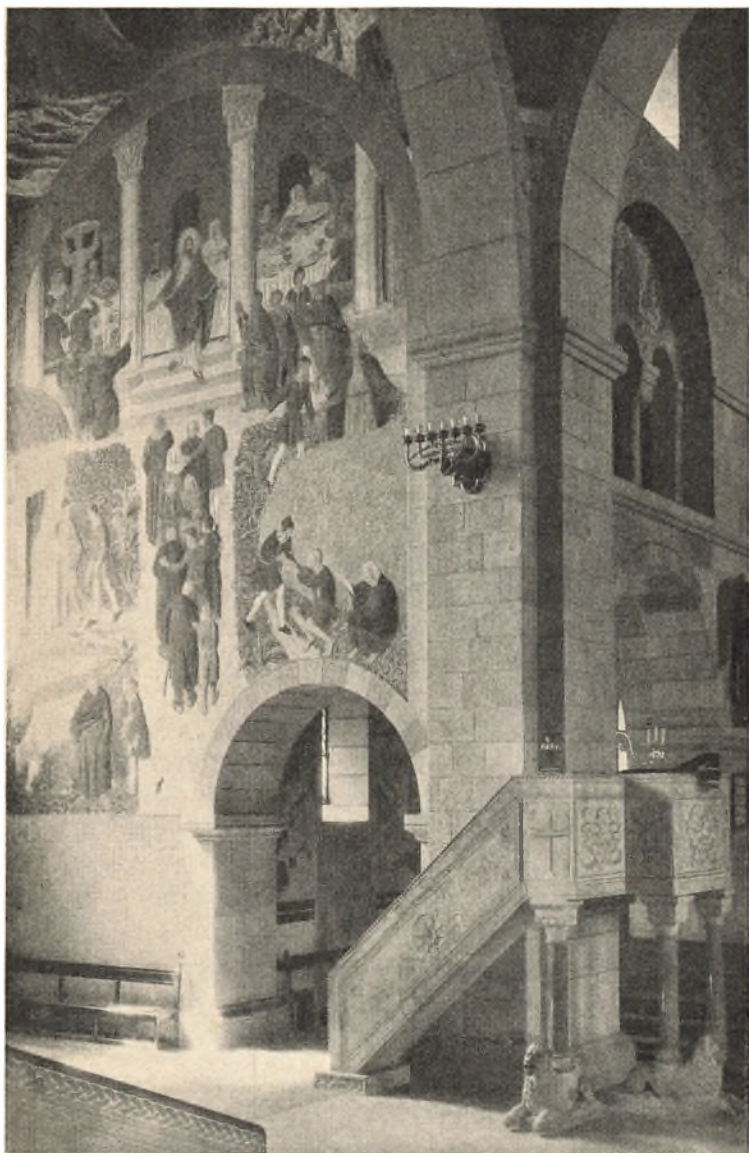
Resultatet af de to års prøvearbejder blev da det: 1) at decorationen skulde udføres al fresco, og 2) at der i korsarmene måtte nedtages fire skifter granit for at give plads til forlængede kompositioner.

Herefter kunde der altså det følgende år, 1901, for alvor tages fat på kirkens endelige udmaling, der kom til at strække sig over sex somre.

Om de praktiske vanskeligheder ved arbejdets udførelse skal der her ikke tales. De kunstneriske var dog i enhver henseende de vigtigste. Hovedvanskeligheden her bestod i at få den rette farve- og linjeharmoni i partiet omkring korsskæringen. Herfra udstrålede mod nord, øst og syd tværskibenes og korfløjens kryshvælvinger og, aller længst mod øst, apsidens halvkuppel.

Da hele dette parti af kirken ses under ét nede fra langskibet, måtte hovedvægten lægges på at få decorationen i korset til at virke stærkt og rigt og smukt; og Skovgaard sparede ingen umag for at nå sin kunstneriske hensigt. Hvor mange gange der her blev malet, hugget ned og malet igen, er slet ikke til at opgøre. Hvad der var malet det ene år, blev slået ned det næste. Rædslerne nåede deres højdepunkt i det herrens år 1903, da det så ud til at alt det der var malet færdig skulde gøres om, d. v. s. alt sammen hugges ned, pudses op og bemales igen. Freskoteknikken er nemlig fordringsfuld: der kan ikke ved overmaling rettes på det der en gang er malet — nej, pudsen må slås ned og ny puds sættes op som malegrund for et helt nyt billede.

Men sej og tålmodig var Skovgaard; og han og hans trofaste hjælpere fik da også til slut alle vanskeligheder overvundet. Allerede 1904 var det værste overstået, og i løbet af de to følgende somre lykkedes det den lille kække kunst-

Karakteristisk Eksempel
paa Udsmykningens intime Forhold til Kirkens Arkitektur.

FOT.: JØRGEN CHRISTJANSEN

nerskare at føre det store dekorationsarbejde til en lykkelig afslutning. — Skovgaards vigtigste hjælpere var i disse år Niels Larsen Stevns, Johan Mielche, Arne Lofthus og Viggo Madsen. Alle har de ære og fortjeneste af deres andel i dette værk — mest fordi de så forstående og villigt underkastede sig deres mesters ledelse, så at enhver kvadratomme af den 4000 kvadratalen store dekoration kom til at bære præg af hans ånd.

Når det lykkedes Skovgaard at frembringe en helhedsvirkning som den der udmærker hans dekoration af Viborg domkirke, beroede det på at han med usvigelig sikkert kunstnerinstinkt indrettede den efter det rum, hvortil den var bestemt. Han forstod til bunds den romanske stil og de krav den stiller til dekoratøren i nutiden: stor, bred — om man vil: grov — behandling, i hvert fald ingen nysselighed; en komposition som understreger arkitekturens massivitet — derfor billeder der virker som tæpper, spændte hen over fladerne; en simpel og klar linievirkning i samklang med bygværkets hele natur; stærke farver, men ingen koloristiske narrestreger; klar, naiv fortælling; folkeligt foredrag.

Men det der selvfølgelig betød mest af alt for dette kirkelige værk, det var kunstnerens kristelige sind, hans dybe sjælelige overensstemmelse med den opgave der var stillet ham. Opfødt i et grundtvigsk hjem, konfirmeret af selve den gamle N. F. S. Grundtvig, opvoxet med hans salmer og åndelige sange på læben og i hjertet, var netop Joakim Skovgaard som skabt for at levendegøre de bibelske fortællinger i dansk, folkelig ånd — barn nok til at gøre dem fattelige selv for de fattige i ånden, kunstnerisk stærk nok til at tvinge selv de genstridige ind under sin fortryllelse.

Den virkning Skovgaards dekoration havde på kirkens inderarkitektur var aldeles forbavsende. Ikke alene havde den gjort et koldt og næsten magasinagtigt virkende rum hyggeligt og beboeligt, indbydende og muntert; men den

havde på en vidunderlig måde bødet på arkitekturens kunstneriske mangler. Den havde gjort de høje hvælvinger endnu højere og slanket væggene i tværskibene; den havde givet korrullet glans og festlighed. Den havde tilsløret hårdheder og kejtetheder i adskillige arkitektoniske konstruktioner, og den havde samlet hele det store rum til en enhed og fået alle mure og vægge til at tale og synge.

Det var vel nok en bedrift som var tak værd! Og byen viste da også Skovgaard sin taknemmelighed ved at overrække ham to sølvkandelabre, tegnede af hans nære ven og trofaste rådgiver under hele Arbejdet, arkitekt Thorvald Bindsbøll. — Men „mér vil ha' mér“. Endnu var Skovgaard og Viborg domkirke ikke færdige med hinanden. Under arbejdet på dekorationen var der i apsidens tre langvinduer indsat glasmosaikker til dæmpning af lyset derfra. De var konstrueret af Skovgaard og Bindsbøll i forening. — Men også i kirkens vestende, bag ved orglet, var der et vindue som det var i høj grad ønskeligt at få inddraget i dekorationen; men det var endnu ikke gjort i 1906, da arbejdet i øvrigt var tilendebragt. Dette vindue, som de samme to kunstnere havde givet tegning til, og hvor det var lykkedes Skovgaard at få anbragt to af sine aller mest bedårende engleskikkelser, blev først opsat året efter. Men da var der allerede forhandlinger i gang om nye arbejder i kirken.

Det var belysningsspørgsmålet der nu var kommet op. Kirken havde gasindlæg; men gas virker desværre ødelæggende på freskobilleder. Lykkeligvis havde byen fået elektricitetsværk 1906, og det var da naturligt at kirken fik elektrisk belysning. Men hvorledes skulde den bedst ordnes? Skovgaard fik det hverv, sammen med domkirkens nylig ansatte arkitekt Ulrik Plesner, at løse dette problem; og de enedes om at lysgiverne skulde anbringes således at de udsendte lyset bundtvis, hvilket kunde opnås når lamperne i stedet for at fordeles regelmæssigt over hele kirken, samledes i hænderne på lampebærende engle. Dette

forslag vedtoges, og Skovgaard modelerede så de festligt virkende engle, som, støbte i bronze, kom til at dekorere domkirkens lidt tomme vægge, samtidig med at de fyldstgjorde deres praktiske formål. Disse engle opsattes 1911 og gjorde en ypperlig virkning på de granitklædte mure.

Endnu en opgave fik Skovgaard tildelt, og dermed afsluttedes hans virksomhed i domkirken. Det var ommalingen af loftet i langskibet. Under hans dekorationsarbejde på kirkens vægge havde F. C. Lunds loft været det faste udgangspunkt. Efter dets farveholdning afstemtes hele decorationen. Men nu tilfredsstillede dette loft ikke længer, og Skovgaard havde gjort udkast til et nyt, til dels med samme emnekres som det gamle. På Lunds loft ønskede han dog ikke at male — måske af pietet over for sin gamle mester, måske af praktiske grunde. Der blev derfor under det oprindelige loft anbragt et nyt af en lidt anden arkitektonisk karakter end dette; og samtidig omdannedes de konsoller som loftsbjælkerne hidtil havde hvilet på — en overordentlig heldig forandring, der gjorde kirkerummet endnu mere romansk i stilen end dets bygmester havde formået at gøre det.

På dette nye loft maledes der da (med oliefarver selvfølgelig) i årene 1912 og 1913 en Skovgaard-dekoration, holdt i dunkle farver, men oplivet af strålende guldglorier. Midtpunktet er billedet af julenat. Øst og vest for det kommer fremstillinger med stående figurer (henholdsvis: Simeon og Anna, og: Maria og Elisabet). De leder blikket i retning af de to tilstødende gloriebilleder; mod øst Jesu dåb, mod vest Marias bebudelse. Uden om disse fem midtbilleder dannes så dekorationens ramme af atten stående skikkelser: de store og små profeter samt Moses og David. Alle figurer har hovederne mod vest og ses derfor retvendt af menigheden. På Lunds loft vendte de den anden vej og sås derfor nede i kirken på hovedet.

Imens dette arbejde foretoges i højkirken — i alt væsent-

ligt af Viggo Madsen —, ommalede Skovgaard, næsten egenhændig, hele den vestlige væg i søndre tværskib (kongesønnens bryllup). Dette billede, der var det første han havde udført al fresco i 1901, var blevet angrebet af salpeter-udslæt; det var nemlig malet før man lærte at sikre sig mod den slags ulykker ved påsmøring af adiodon under pudslaget. Det oprindelige billede kunde heldigvis lade sig nedtage, og overflyttedes til statens musæum for kunst, hvor det kan ses den dag i dag. Det nye billede, som blev Skovgaards sidste i domkirken, kom til at bære årstallet 1913.

Når Viborg by senere hen hædrede Joakim Skovgaard ved at gøre ham til sin æresborger, var det ikke en smule mere end denne sjældne mand fortjente. Han havde ved sin kunst hævet domkirken, og dermed også byen, op i et højere plan. Kunsten forædler nemlig — det bør man mindes i en kunsthadende tid som vor. Kirken havde fået personlighed, karakter, værdighed og skønhed — egenskaber som hverken Nebelong eller Tholle eller Storck havde formået at give den. Og byen havde fået en kunstskat af stort omfang og uberegnelig værdi. Helligdomsbjærget bar atter på sin skulder en virkelig helligdom, som lokkede folk til sig fra fjærn og nær, et sted hvor det var godt at være for trætte, bekymrede sind, og hvor stenene talte, selv om menneskene tav.

Ulstrup Østfløj med Porttaarn og Portal, set fra Syd
(se Side 178).

FOT.: N. LAUSEN

GAMLE HERREGAARDE MELLEM SKANDERBORG, SILKEBORG, VIBORG OG RANDERS

Af EJLER HAUGSTED

INDENFOR det Omraade, der skildres i denne Aarbog, ligger der forholdsvis faa gamle Herregaarde, og ingen af dem kan stilles ved Siden af Besiddelser som Benzon, Gammel Estrup eller Rosenholm i Randers Amt. Jordens gennemgaaende Magerhed, Hjælpeløsheden i Kampen mod Lyngen og Vestenvinden og Agerbrugets primitive Standpunkt gjorde det umuligt at fravriste Jordbunden et Udbytte, der kunde skabe Velstand. Tværtimod, mange

Formuer er fortærede af Sandjorden og mange gamle Herregaarde er forsvundne eller stærkt udparcellerede. I Ly af Majoratsretten har der paa de tre Stamhuse været stabile Forhold i det sidste Par hundrede Aar; men de andres Historie taler højt om økonomiske Vanskeligheder. Naar der spores Velstand, er den bragt udefra og strømmer i alt Fald fra andre Kilder end fra Gaardens Landbrug.

Naar der saa at sige ingen Herregaarde ligger mod *Syd* og faa mod *Øst*, har det sin naturlige Forklaring. De gamle Adelsgaarde, der laa paa disse Kanter, blev næsten alle opslugt af to Storgodser. Omkring det gamle Kongeslot Skanderborg samlede Kong Frederik IV den store Domæne, der officielt hed Det Skanderborgske Distrikts Ryttergods. Regimentsskriveren administrerede et Gods, der var større end to komplette Grevskaber (c. 6000 Tdr. H.). Det gamle Bispeslot Silkeborgs vidtløftige Gods, Tvillumgaard og Søbygaard saavel som Øm og Vor Klosters Gods hørte til Distriktet, indtil det blev bortsolgt ved Auktion 1768. Den store Godssamler, Mogens Friis, købte Østergaard, Hagsholm og Ormstrup i Hovlbjerg Herred, og Palstrup i Lysgaard Herred. Disse Gaarde med Undtagelse af Ormstrup og Palstrup blev optagne i Grevskabet Frijsenborg, der er omtalt i Aarbogen 1937.

Palstrup blev 1697 af Baron Constantin Marselis til Marselisborg solgt til Apoteker Daniel Friedenreich, hvis Søn Major Janus Friedenreich, der blev adlet, opførte den statelige Hovedbygning, hvoraf den østre Fløj er bevaret, et smukt toetaget Barokhus med Frontspice. Efter at Gaarden 1780 var gaaet ud af Familien Friedenreichs Besiddelse, har den ofte skiftet Ejer. I Slutningen af det 19. Aarhundrede tilhørte den Hofjægermester J. Ræder; Grosserer Chr. I. Kampmann, der overtog den 1918, har ladet Hovedbygningen restaurere.

Vi vender os nu mod Omraadets Østrand og begynder mod Nord.

Fusingø.

Midt i Højlandet Vest for Randers mellem Nørreaas og Skalsaas Dale, ligger den store bugtede Fusing Sø; Vest for den i Nordranden af et stort Skovdrag breder der sig et langt hvidkalket Hus og store moderne Avlsbygninger. Disse meget prosaiske Huse, omgivne af et skønt bølgende Landskab, er Nutidens Fusingø, Hovedgaarden i Scheel-Plessenernes jydsk Gods.

Spiren til dette Gods blev lagt langt tilbage i Middelalderen i Gjandrup — halvvejs mellem Aalum og Taanum. Denne Gaard, der længe havde tilhørt Slægten Sommer, og som blev afbrændt i Grevefejden, tilfaldt 1540 ved Ægteskab Albert Skeel til Hegnet i Salling. Den nye Ejer fandt et nyt Byggested, en Holm i Fusing Sø's Vestende (den nuværende Halvø Gammelhave) og kaldte det højt rejste Enkelthus med Hjørnetaarne ud mod Sydgavlen Fusingø, en Gaard, der aldrig har været i Handelen; den gik fra Fader til Søn i Slægten Skeel, indtil den ved Mogens Skeels Død 1694 tilfaldt hans eneste Barn, Datteren Charlotte Amalie, der giftede sig med Christian Ludvig von Plessen. Dette Pars Efterkommere, der antog Navnet Scheel v. Plessen (senere Scheel-Plessen), har siden da været Herskab paa Fusingø.

Skeelerne af Fusingø-Linien var fremragende Repræsentanter for den gamle danske Adel og udpræget nationalt sindede; de løste Opgaver i Rigets Tjeneste, men forsømte ikke deres eget; der var jydsk Handelsblod i deres Aarer, ikke blot samlede de Gods om Fusingø, der 1688 blev oprettet til et Stamhus, men de erhvervede ogsaa andre Herregaarde. Albert Skeels Søn Christen oprettede saaledes Ulstrup; denne Søn Albert, der var Rigsadmiral paa Christian IV's Tid og Lensmand paa Riberhus, erhvervede Katholm, Hessel og Holbækgaard ved Køb. Christen Skeel forøgede sit arvede Gods med Vallø og Gammel Køgegaard; i Rigsraadet søgte han forgæves at hindre den

Fra oven : Palstrup, Fusingø, Bidstrup.

letsindige Krig med Karl Gustav; da Katastrofen kom, blev det hans tunge Pligt at forhandle om Fred med Svenskekongen, og han maatte sætte sit Navn under Roskildefreden. Kort efter døde han og med ham forsvandt den mest tiltalende Repræsentant for det gamle Styre. Mogens Skeel voksede op under det nye Regime og blev Diplomat og Embedsmand, men at han ikke var blind for Skyggesiderne ved det nye, viste han i „Grevens og Friherrens Komædie“. Da han var død 44 Aar gammel 1694 som den sidste Skeel af Fusingølinien, tilfaldt det Stamhus, han havde oprettet, Datteren Charlotte Amalie, der 1702 giftede sig med Christian Ludvig von Plessen, den ældste af de to tyskfødte Brødre Plessen, som indtog ledende Stillinger i Statsstyrelsen navnlig i Christian VI's første Regeringsaar. Han var en fremragende Administrator af sine mange Godser og blev meget rig; to kostbare Sarkofager i Aulum Kirke bevarer Mindet om dette Ægtepar, som en talrig Efterslægt nedstammer fra.

Deres Sønnesøn Christian Ludvig Scheel von Plessen hørte til den Kreds af humant tænkende Godsejere, der ivrigt arbejdede for Forbedring af Fæsternes Kaar; men desværre nedrev han Christen Skeels Hus, der laa saa smukt paa Halvøen i Søen og byggede i Stedet det kedsommelige lange Hus, om hvilket Blicher i „Eneboeren paa Bolbjerg“ siger, at „ukendte Rejsende snarest vilde antage den for en pæn Kro.“ Paa Halvøen ses endnu delvis udgravede Fundamenter foran Gammelhaves Lindealléer, der stammer fra Christen Ludvig Plessens Tid.

Af de senere Besiddere, der mest opholdt sig paa Sjælland eller i Holsten, kan vi nævne Grev Wulf v. Scheel-Plessen, der efter 1864 vedblev at virke i den danske Stats Tjeneste som Gesandt i Modsætning til Broderen Grev Carl Theodor, der blev Regeringspræsident i Provinz Schleswig-Holstein, og den gamle Grevinde, Louise v. Scheel-Plessen, der i sin lange Besiddertid ofte har boet paa Fusingø og interesserede sig levende for Godsets Forhold. I hendes Tid er

Den pompøse Portal paa Ulstrup.

FOT. N. LAURSEN

bl. a. den nye Ladegaard bygget 1910, og i 1921 gik Stamhuset over til fri Ejendom.

Ulstrup.

I Gudenaadalen tæt ved den første Station paa Langaa-Viborg Banen ligger et af de mest storslaaede jyske Herregaardsanlæg fra Christian IV's Tid, Jørgen Skeels Ulstrup. Beliggenheden er typisk for den danske Adelsgaard. Voldstedet er indgravet tæt ved Randen af det faste Land lige ovenfor Gudenaadalens brede Engdrag.

Den er grundlagt af Rigsraaden Christen Skeel, Tyge Brahes Svoger, der ved Mageskifte med Frederik II blev Ejer af en lille Bondeby Ulstrup, der bestod af 3 Gaarde og nogle Huse, og en Del Gods i Middelsom Herred. Da han havde ordnet dette Gods som en Hovedgaard Ulstrup omgivet af Fæstegaarde, begyndte han at grave og bygge (c. 1590). Den lave Nordfløj i det nuværende Ulstrup er en Rest af Christen Skeels Gaard; den har sin egen Port og har et ældre Præg end de øvrige Bygninger. Hans yngste Søn Jørgen Skeel, der senere blev en meget godsrig Mand, idet han købte Sostrup (Benzon), og med sin anden Hustru Jytte Brok fik Gammel Estrup og blev Rigmarsk, tog straks fat paa et stort Byggeforetagende; han vilde opføre en firelænget Gaard, der — ligesom Christian IV's Frederiksborg — skulde bestaa af en lavere Portfløj mod Øst og tre høje Fløje. Men dette stort tænkte Anlæg blev aldrig færdigt. Kun Portfløjen, Sydfløjen, et lille Stykke af Nordfløjen og to ottekantede Hjørnetaarne blev opført. Ulstrup er altsaa et Brudstykke, men det er hele Adgangssiden, som Jørgen Skeels Bygmester naaede at faa opført, og dette fremragende Stykke Herregaardsarkitektur er bevaret. Det slaar en, naar man kommer Øst fra gennem Ladegaarden, der er grundmuret og for største Delen opført i det 17. Aarhundrede; midt paa den enetages Østfløj rejser det brede Porttaarn sig, en prægtig Sandstensportal med to Drabanter i klassiske Dragter — Egnens Folk har døbt

Ulstrup med det nordre Hjørnetaarn i Forgrunden.

FOT.: N. LAUGESEN

dem Grev Gert og Niels Ebbesen — og Indskriftstavle (1617) indfatter og fremhæver den hvælvede Portgennemkørsel. De toetages Nord- og Sydfløje, hvis stejle Gavle prydes af vandrette Murbaand, springer frem foran Portfløjen og flankeres af ottekantede Hjørnetaarne. Byggearbejdet er aabenbart standset med Nordfløjen, hvoraf der kun er opført en kort Stump, som skjuler Christen Skeels Hus, der vel skulde have været revet ned.

Naar man tænker paa, at Jørgen Skeel kom i Besiddelse af

baade Gammel Estrup og Sostrup (Benzon), kan man forstaa, at Byggeriet blev standset paa Ulstrup, der i de følgende halvandet hundrede Aar var et Led i den Kæde af Skeelske Storgaarde, der strakte sig fra Gerrild Klint til Viborg (Sostrup, Skervad, Østergaard, Gl. Estrup, Ulstrup, Karmark, Skern, Himmestrup, Viskum).

Først i 1767 fik den paany et Herskab; Staldmesteren Grev Jørgen Scheel lod den forfaldne Gaard modernisere og indrette til Stamherren, den begavede Diplomat Christen Scheel. Trappetaarnet ved Sydfløjen blev nedrevet og der blev inde i Huset opført en bred Trappe, der dannede en bekvem Forbindelse mellem den nyindrettede herskabelige Lejligheds mange Værelser. Paa dette Tidspunkt er de mange store Jernbogstaver under Tagskæg og paa Gavle bleven anbragt. Grev Christen fik ikke Lov til at opleve mere end sine Hvedebrødsdage paa Ulstrup, da han 1768 blev sendt som Gesandt til St. Petersborg, hvor han døde 1771. Men hans Enke Eleonora Raben blev boende paa Gaarden til sin Død 1808. Fra hendes Tid stammer Haveanlægget med de store Lindealléer. Hendes flotte og letsindige Søn Grev Jørgen satte næsten hele den Scheelske Godsrigdom til, Ulstrup blev straks pantsat til en Bankier i Hamburg, der transporterede Beløbet til den franske Gesandt Bourrienne, som overtog Gaarden 1818. Saaledes gik det til, at Napoleons Kammerat fra Skolen i Brienne blev Ejer af en jydsk Herregaard; da han ikke kunde faa Fæsterne til at købe Gaard og Gods, solgte han til Rentekammeret, der bortforpagtede Gaarden til Peter Gottlieb Kock, som senere blev Ejer og med Dygtighed gennemførte de Forandringer som Tiden længe havde krævet. Godset blev solgt, Hoveriet afløst, Gaardens og Skovens Drift forbedret, og et Brænderi anlagt. Blicher maa have kommet paa Ulstrup i Kocks Tid. I den rørende lille Skitse, „Den jydsk hvide Dame“ har han klippet en Silhuet af Grev Jørgens Søster, Komtesse Juliane Marie, der blev boende i den lille Lejlighed Nord for Porten, efter at Gaarden var gaaet

ud af Slægtens Eje. Hun levede stille, optaget af Andagt, Læsning og Velgørenhed. „Men da Fædreborgens stillede til offentlig Auktion, da løstes det sidste Baand mellem hende og Verden, ved det sidste Hammerslag brast det gamle Pighjærte.“ I „Juleferien“ og „Høstferien“ har han givet sig Fantasi i Vold; men Ulstrup er — som enhver der har været paa Stedet fatter — Scenen for de brogede Optrin paa Ulvedal.

Nu er Ulstrups Saga ude. Gaarden er udstykket, og Rigmarskens prægtige Borggaard anvendes til Lagerbygning af en Forretningsmand.

Bidstrup.

I et skønt østjyds Aalandskab mellem Engen, som Lilleaaen bugter sig igennem, og Dalsænkningens skovklædte Skraaninger, ligger Gerhard Hansen de Lichtenbergs Bidstrup. Kort før Toget holder ved Laurberg, fanger den Rejsende sydfra et Glimt af hvide Mure under røde Tage bag en gammel Haves bredkronede Træer; men det er først, naar man staar i Porten midt i den mægtige, grundmurede Kørelade, at man faar Øje for denne Gaards Ejendommelighed. Det er en helstøbt og velbevaret Landgaard fra Midten af det 18. Aarhundrede, der breder sig for en. Ladegaard, Staldgaard og Borgegaard er om en fælles Akse komponeret sammen til en Enhed. Borgegaarden, der staar skinnende hvidkalket, er et Miniatureslot fra Baroktiden med Rokoko Enkeltheder, dens smalle cour d'honneur skilles ved Borner, forbundne med Kæder fra den noget bredere Staldgaard, der bestaar af to parallelle Bygninger og danner Overgangen til den meget store Ladegaard med to lange, lave Længer og en bred og høj Lade, der lukker Gaarden fra Omverdenen. Det 18. Aarhundredes Præg er saa stærkt, at man undrer sig over, at det ikke er en Karosse, men et Automobil, der kører op foran Hovedtrappen. Længe før Lichtenberg med fast Haand formede Gaarden i dens nuværende Skikkelse for henved 200 Aar siden,

har der virket Herremænd paa dette Sted. Paa Valdemar Atterdags Tid 1345 nævnes Bidstrup første Gang i et Dokument, men den egentlige Grundlægger af en Hovedgaard omgivet af Gods var vistnok Hr. Predbjørn Podebusk, († 1541) en graadig og stridbar Godssamler, der spillede en ikke ringe Rolle i det politiske Liv, men traadte i Baggrunden efter 1536, da han havde staaet paa Bispernes Side under Frederik I. Hans Sønnesøn Erik Podebusk († 1573) var gift med Peder Oxes Søster Sidsel og sad i Rigsraadet under Frederik II. Han har forøget Godset og har formodentlig bygget, nogle af de gamle Kældre synes at stamme fra hans Tid, der er tilfældigt bevaret en udskaaret Løsholt med Indskrift og Ægteparrets Vaaben. Senere kom Bidstrup til Gyldenstjerne. Fru Øllegaard Gyldenstjerne blev 1660 gift med Danmarks godsrigeste Mand, Kai Lykke, men denne Herlighed varede kun kort, thi 1661 blev han dømt fra Ære, Liv og Gods for i et Brev at have gentaget noget ondsindet Sladder om Dronningen, han slap dog bort til Udlandet, og hun flyttede hjem til sit beskedne Bidstrup. Efter Sophie Amalies Død vovede han sig hjem, og den trofaste Fru Øllegaard gav den dødsdømte Tilflugt paa sin Gaard. Hendes Svigersøn, General Johan Rantzau, der vandt Berømmelse i den spanske Arvefølgekrig, var en virksom Godsejer og har bygget den nuværende Borgegaard, som senere blev omdannet af Lichtenberg. Gerhard Hansen de Lichtenberg (1697—1764) var den førende Mand i den Gruppe af Storkøbmænd (Negotianter), der paa hans Tid i Horsens med Held drev Forretning navnlig med Eksport af Korn. Han anbragte mange af de Penge, han havde tjent eller arvet, i Herregaarde, oprindeligt vistnok for selv at kunne levere Korn til sin Forretning, men efterhaanden vendte hans Interesse sig mer og mer mod Godsadministrationen, og da han var klatret højt op ad Rangstigen — han var bleven adlet og af Kongen personlig udnævnt til Etatsraad — besluttede han at gaa helt over i Godsejerstanden; han købte da foruden de 7 Herregaarde, som han allerede ejede i Horsens- og Vejleegnen — i 1749

Bidstrup. Efter at have tilkøbt en Mængde Gods, oprettede han 1763 Stamhuset, og han havde store Byggeforetagender for; dog har han ikke bygget Borgegaarden, men har repareret den, har bygget Balkonen foran Midtfløjen og har udstyret denne baade udvendig og indvendig med Rokoenkeltheder. Over de tre Kvistgavle anbragte han forgyldte Morgenstjerner, der ligner dem paa det Lichtenbergske Palæ i Horsens; men han lod Ladegaarden flytte, hvor den nu staar, og af Brandmur nyt opbygge. Han oplevede ikke at se Arbejdet med Ladegaarden afsluttet, hans eneste Søn Hans Henrik førte det til Ende og anlagde vistnok Havens Lindealléer og byggede Taarn og Vaabenhus til Granslev Kirke. — Han følte stærkt, at han var Stamfader til en ny Slægt, og lod denne Følelse finde Udtryk i følgende Vers paa en Indskriftstavle:

Saa længe Bien Saft af Blomsterne vil sue,
saa længe Solen er paa Firmamentets Bue,
saa længe lad, o Gud, i fuld Lyksalighed
de Lichtenbergers Slægt og Afkom blive ved.
Ønskes af Hans de Hofman.

Da Hans Henriks Sønnesøn af samme Navn ingen Søn havde, gik Stamhuset over til den ældste Datter, der giftede sig med Major Honnens, som antog Navnet Honnens de Lichtenberg. En Efterkommer af dette Par ejer nu Bidstrup, der, selv efter Stamhusets Ophævelse, er en værdifuld og ikke forringet Ejendom.

Tjele.

I Modsætning til de fleste andre gamle Herregaarde, der ligger lavt paa en Holm i en Sø eller i Kanten af en fugtig Aadal, rejser Tjele sig frit og aabent paa Højsletten ved den alfare Vej 15 km Øst for Viborg, Syd for Vestenden af Tjele Langsø. Denne ejendommelige Beliggenhed kan den romanske Kvaderstenskirké Vest for Gaarden forklare os; thi den blev paa Valdemarernes Tid bygget i en Landsby, som i Tidernes Løb er forsvunden derved, at en af

Gaardene er vokset de andre over Hovedet og har endt med at sluge dem allesammen.

I det 15. Aarhundrede tilhørte denne Landsbyhovedgaard Løvenbalkerne. En Sønnesøn af den Jens Nielsen (Løvenbalk) til Aunsbjerg, der maatte bøde haardt, fordi han kom til at dræbe Jens Jensen (Brok), havde en Søn, Mogens Lauridsen, der i 1525 gjorde en Rejse til Skotland i Frederik I's Ærinde, hvorfra han kom hjem med en skotsk Adelsdame, Genete Cragengelt, han fik en Søn Knud med hende; men der var dem, der sagde, at de ikke var rigtig gift. Efter hans Død 1536 skete det mærkelige, at Søsteren Maren og hendes Mand Erik Skram tog Tjele i Besiddelse, og Genete og hendes Søn drog bort; først 18 Aar efter Dødsfaldet gjorde Knud for Rettertinget sit Krav paa Fædrenegaarden gældende. Skønt han paa en Rejse til Skotland havde skaffet sig forseglede Breve, der beviste, at hans Forældre var viet i en Kirke, gik Dommen ham imod; Erik Skram beholdt Tjele, men Knud Mogensen opgav ikke Kampen for sin Moders Ære. Sagen blev af Frederik II henvist til Københavns Universitet, der fastslog, at han var født i Ægteskab, og Kongen gav ham da Ret til at føre Løvenbalkernes Vaaben (1568). Disse Domsakter er det historiske Grundlag for H. F. Ewalds vidtløftige Roman „Den skotske Kvinde paa Tjele“.

Mod Syd i Borgegaarden ligger et middelalderligt Stenhus, der er bygget i Munkeskifte og maa stamme fra Løvenbalkernes Tid. Det virker tungt og skummelt med de faa spredte Vinduer i de metertykke Mure; da det ikke har været beboet i mange hundrede Aar, og har undgaaet en moderne Rekonstruktion, giver det et højst interessant Indblik i de uhyggelige Boligforhold paa Reformationstiden. Bønderne plyndrede og brændte Tjele i Grevens Fejde, men kunde ikke faa Bugt med disse Mure, der derefter har trodset næsten fire hundrede Aars Vanrøgt.

Erik Skrams Søn Jørgen Skram († 1592) hørte til i Kred-

Søndre Tjele. Løvenbalkernes Stenhus, set fra Haven.

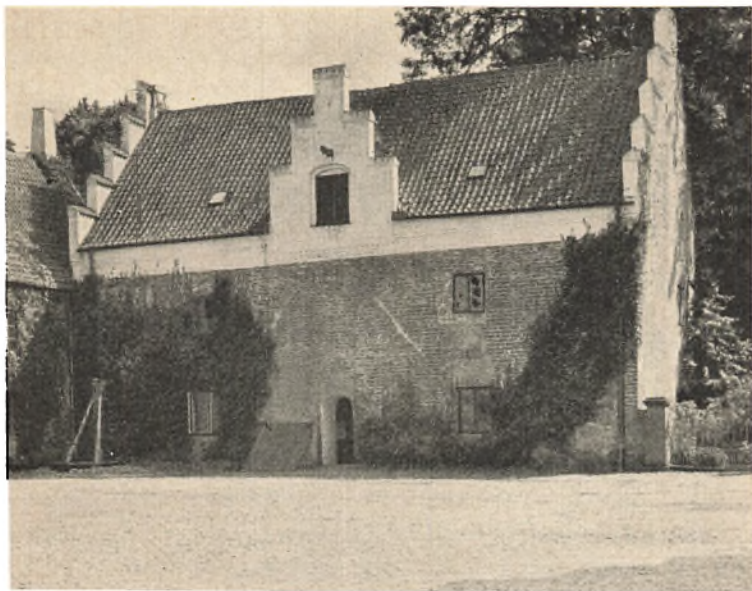
FOT.: N. LAUGESSEN

sen af de dygtige og virksomme Herremænd, der byggede et nyt Danmark op. De bar de gyldne Kæder, men følte det Ansvar, der fulgte med dem. Han var Rigsraad, Lensmand og en Tid Landsdommer i Viborg, og det var ham, der gjorde Tjele til et Storgods; han lagde de 12 andre Gaarde i Landsbyen under Hovedgaarden, og han samlede et stort Gods, bestaaende af Bøndergaarde og -huse i Tjele og de nærmeste Sogne. Vi forstaar, at en saadan Mand ikke vilde bo i det gamle Hus og byggede sig en tidssvarende og standsmæssig Bolig, det nuværende Tjele, et Vinkelhus,

hvis Hovedfløj vender mod Nord og mod Øst har en smal høj Tilbygning med en stejl blindingsprydet Gavl. Over Porten satte han en Sten med Indskriften :

Wi bygge her Huse oc store Feste
endoc wi erre her fremmede Gieste
Gud unde wos her saa at bygge oc bo,
At wi kunde naa den ewige Roo.
Anno 1585 lod Jørgen Skram til Tjele oc hans kiere Hostru
F Hilleborg Daa opbygge tete Hus oc Broo
Gud unde os den ewige Ro.

1635 købte Erik Grubbe Tjele. Han forøgede Bøndergodset og erhvervede flere mindre Herregaarde, bl. a. Vingegaard og var i sine unge Aar velhavende, men blev forarmet i de onde Tider efter Svenskekrigen. Mens han 1636—47 fra Havreballegaard styrede Aarhusgaards Len blev han mistænkt for at være den drivende Kraft i den grimme Forfølgelse, som Biskop Morten Madsens Enke Kirsten Johansdatter og hendes Svigersøn blev Genstand for, og blev kaldt „den onde Lensmand“. Han blev tidlig Enkemand og gav ved sit forargelige Samliv med en Bondepige sine to moderløse Døtre et slet Eksempel. Den yngste, Marie, naede Lykkehjulets Top og styrtede i Afgrunden, hun blev som ganske ung gift med Kongens Søn Ulrik Frederik Gyldenløve og endte som en brutal og fordrukken Færgekarls Enke. Denne triste Skæbne, som hun selv — efter Dokumenterne — havde været ude om, har fængslet tre af vore store Digtere. Blicher, der fra Aunsbjerg havde Føling med Herregaardsliv langt tilbage i Tiden, har i det lille Mesterværk „En Landsbydegns Dagbog“ intuitivt opfattet det viltre, forsømte Pigebarn, der kunde forføre den naive Bondestudent. H. C. Andersen har i den lille Skitse „Hønsegrethe“ givet Udtryk for Medfølelse overfor et Menneske, hvis Livsbane havde den modsatte Retning af hans egen. I. P. Jacobsen har studeret alle Dokumenter, og har i de omhyggeligt rekonstruerede Interiører anbragt en Adelsdame, der helt er hans Digterfantasis Barn

Søndre Tjele, set fra Borggaarden.

FOT.: N. LAUGESEN

og er ganske forskellig fra den graadige, sanselige Kvinde, vi lærer at kende i Dokumenterne.

Erik Grubbes Svigersøn, den forgældede Heksejæger Jørgen Arenfeldt til Rugaard, maatte snart sælge Gaard og Gods til en Ritmester Levetzau, som der gik mange Historier om; blandt andet fortaltes det, at han tit endte sine Sviregilder i Kirken ved den pragtfulde Sarkofag, han havde ladet opstille; men vi ved tilfældigvis, at Sarkofagen først tre Aar efter Levetzaus Død kom til Tjele Kirke.

Den næste Ejer, General Christian Ditlev Lüttichau, oprettede Stamhuset Tjele 1759, og siden hans Død har en Hans Helmuth afløst en Christian Ditlev. Denne dygtige Slægts betydeligste Mænd var „den gamle Kammerherre“, Christian Ditlev Lüttichau, der i sin lange Besiddertid (1862—1911) forbedrede Stamhuset paa mange Maader og tilplantede store Hedestrækninger. Da han efter at være

gaaet af som Finansminister i 1897 trak sig ud af Politiken, blev han Formand for Hedeselskabet, en Post som han, der var en af Pionererne for Plantningssagen, var selvskreven til. I en Tid, hvor der ikke længere er noget, der hedder Faders Søn, har baade hans Søn og Sønnesøn hver for sig gjort sig fortjent til denne ledende Stilling.

Det fjerde og femte Hald.

Det „Hald“, der er til i vore Dage, er den femte i Rækken af Borge og Gaarde, der bærer dette Navn. Om de tre ældste fortælles andetsteds i Bogen.

Da Bygningerne paa Næsset i Hald Sø var meget forfaldne og utidssvarende, rev Gregers Daa dem ned og opførte en ny Borgegaard (det fjerde Hald) ved Ladegaarden; det er tvivlsomt, om han naaede at indrette sig, thi han faldt ved Gadebusch 1712. I de følgende Aartier var der hyppige Ejerskifter; det er karakteristisk for Tiden, at Baron Juul Rysensten til Lundbæk blev købt ud af sin tidligere Inspektør Jens Seerup, der havde svunget sig op til Amtmand. 1750 kom Frederik Schinkel til Hald og sad som Ejer lige til 1794, han var Vicelandsdommer, havde været Forpagter paa Estvadgaard og giftede sig med en Datter af Regimentsskriver Mollerup paa Skanderborg; han hørte altsaa til samme Kreds af fremadstræbende Landmænd som Svogeren, Etatsraad Steensen paa Aunsbjerg, de blev efterhaanden saa fornemme. Schinkel blev Kammerherre. Det var ham en bitter Skuffelse, at hans eneste Datter lod sig bortføre af en Søløjtnant i Stedet for at gifte sig med en højadelig, som han havde valgt. Denne Begivenhed er benyttet af Blicher i Novellen „Eneste Barn“. — Schinkel har opført Halds nuværende Hovedbygning, et langt grundmuret Hus med et taarnagtigt Midtparti, der har tre Stokværk (det femte Hald). Da han ikke nedrev den gamle Bindingsværks Borgegaard i tre Fløje, som Gregers Daa havde paabegyndt, har man ment, at det nye Hus var tænkt som

Det femte Hald.

FOT.: N. LAUGESEN

Portbygning med Indkørsel gennem det høje Midtparti. Det blev i alt Fald først indrettet til Beboelse af Ove Høegh Guldberg, der efter at have taget sin Afsked som Stiftamtmand i Aarhus tilbragte sin Alderdom paa Hald, virksom og livligt interesseret til det sidste († 1808). Han lod den gamle Borgegaard og Ladegaard forsvinde og indlemmede Tomten i Schinkels store smukke Have, der i Terrasser skraaner mod Syd.

Fra 1851 til Verdenskrigens Slutning 1918 har Hald tilhørt Familien Krabbe. Den kendte Politiker Christopher Krabbe interesserede sig meget for Ruinerne af Bispeborgen paa Næsset. Han nøjedes ikke med at lade foretage Udgravninger, men byggede Taarnmuren op og indrettede Beboelse indenfor de 3½ m tykke Mure; det skulde han nu ikke have gjort, thi det er en uløselig Opgave for en Nutidsarkitekt, selv om han hed Martin Nyrop, at genskabe en mange hundrede Aar gammel Bygning. I ligesaa høj

Grad som Bjernede Kirke, bærer Taarnet paa Hald Præg af Tiden omkring 1900.

Den gamle Gaard paa den magre Jord, hvor der aldrig var skabt, men ofte fortæret Formuer, steg pludselig i Pengeværdi i de underlige Aar ved Verdenskrigens Slutning, den blev købt af en Krigsspekulant for næsten en Million Kroner, men Sæbeboblen brast, efter tre Aars Forløb var han fallit. Det blev en vanskelig Opgave at faa den ned i et Prinsniveau, der gav Mulighed for Forrentning.

Aunsbjerg.

Den Landevej, der fra Viborg fører over Kellerup til Silkeborg, gaar igennem en aaben, noget forblæst, midtjyds Egn. Naar en Cyklist har arbejdet sig et Par Mil (15 km) mod Syd, kommer han over et lille Vandløb ind i en gammel Løvskov, der giver Skygge og Læ, som indbyder til Hvile; han ser, at Skoven mod Vest er omdannet til Park og bliver snart klar over, at der i denne Oase i passende Afstand fra Vejen ligger en stor velholdt Herregaard, hvis Hovedbygning spejler sig i en bred Grav; det er det ældgamle, men dog moderne Aunsbjerg.

Navnet kalder øjeblikkelig den jyske Digterpræsts tragiske Skikkelse frem. Fra Barndomshjemmet i Vium Præstegaard traadte hans spæde Fod i Hedevejens gule Sand, naar han skulde paa Besøg hos det gamle barnløse Ægtepar paa Herregaarden, hvor han hellere holdt til i Borgestuen og lyttede til, hvad der blev fortalt, end han lod sig korrexe af den gamle stramme Tante. Som moden Mand kom han tilbage til Barndommens Land som Sognepræst i Thorning-Lysgaard, hvor han paa Jagtture uddybede sit Kendskab til og sin Forstaaelse af Naturen, Menneskene — og Vildtet. I det triste Hjem i Spentrup Præstegaard Nord for Randers fik de dybe Indtryk og stærke Minder, der vel blev holdt i Live af Hjemve, Mæle i herlige Fortællinger og Digte som Skytten paa Aunsbjerg, Røverstuen, de tre Heligaftener, Æ Bindstouw, Trækfuglene.

Aunsbjerg fra Haven.

Vel har Blicher gjort Aunsbjerg kendt af alle Danske, der læser, men hans Optræden er kun en Episode i Gaardens lange, brogede Historie. Det første levende Menneske, vi møder her paa Stedet, er Landsdommeren og Rigsraaden Hr. Jens Nielsen (Løvenbalk), der skal nedstamme fra en uægte Søn af Christopher II. Denne højfornemme Herre kom til at dræbe Jens Jensen (Brok) til Clausholm. Dronning Margrethe, der jo havde Landefred paa sit Program, fik for at undgaa Fejde 1405 sluttet Forlig mellem Drabsmanden og den dræbtes Frænder. Orfejdebrevet er bevaret og opregner alt hvad Hr. Jens skal forpligte sig til bl. a.: Item skal jeg lade ham begaa (begrave) det fejreste og bedste, som jeg kan, og der skal bydes begge vore Venner til. Item 30 fattige Folk skal jeg klæde samme Dag, og de skal holde 30 Blus i samme Begængelse. Item en evig Messe udi Sorte Brødre Kirke udi Aarhus, som Jens Jensens Lejersted er o. s. v. Hundrede Aar endnu sad Løvenbalker paa Aunsbjerg, men saa blev den splittet; den graadige

Predbjørn Podebusk skaffede sig en Tredjepart ved Køb, og de to andre erhvervede den berygtede Niels Clementsen gennem Pantsættelse; senere havde Righofmesteren Mogens Gøye nogle Parter, og det lykkedes hans Søn Christopher — den Mand, der forsøgte at forhindre Oprettelsen af Herlufsholm — at samle hele den store Ejendom paany. Fra Gøyerne gik den til Familien Marsvin. Jørgen Marsvin, der oprettede Marsvinlund og som nævnes af Blicher i „De tre Helligaftener“ maatte gaa fra Gaarden i de trange Tider efter Svenskekrigen. Derpaa gik den fra Haand til Haand indtil 1710, da Grev Otto Rantzau til Rosenvold førte den omtumlede Ejendom ind i rolige Forhold. 1732 gik den ud af den gamle Adels Hænder og blev købt af en jævn Landmand, Forpagter Steen Jørgensen, hans Søn Steen Steensen kravlede, som tilhørende anden Generation opad Rangstigen, blev adlet (de Steensen), udnævnt til Etatsraad og giftede sig for anden Gang med en Søster til Kammerherre Schinkel paa Hald; paa sine gamle Dage solgte den barnløse Mand Gaard og Gods til en tredie dygtig Landmand, Hans Amnitzbøl. Da han drog bort, var Aunsbjergs Blomstringstid i det 18. Aarhundrede forbi, den faldt i Hænderne paa Gaardslagteren Lindahl, der solgte baade Gods og Tiender og udparcellerede Gaarden. Den herskabelige trefløjede Bindingsværks Hovedbygning med høje Kældre, som Steensens havde boet i, var nu for stor, kun Stueetagen af den ene Fløj blev bevaret som Stuehus for Ejeren af Hovedparcellen.

1853 oprandt bedre Tider for den formindskede Gaard, da den i en Opgangstid blev købt af en dygtig Landmand, Peter Christoffer de Neergaard, hvis Søn Apoteker Peter Johansen de Neergaard († 1940), Løveapoteket i Odense, har udfoldet en stor Virksomhed ude og inde. Det gamle Hus er grundigt restaureret, en ny grundmuret Nordfløj med Trappetaarn og Rundbuefrise efter Forbilleder fra Mogens Gøyes Tid er opført, og Have og Park plejes med den største Omhu.

»Skjern Slot«, Voldstedet af den stærke Borg mellem Viborg og Randers.

FOT.: H. LAUGSEN

Skjern.

Som Modsætning til denne Gaard, der endnu lever, kan til Slut nævnes som et Eksempel paa svunden Storhed, Skjern Voldsted, der trækklædt hæver sig over Nørreadalens Enge. Det er ikke blot skønt og stemningsfuldt, men er et af de meget faa Voldsteder, der fortæller os noget. Ved et vigtigt Overgangssted, hvor der i Vikingetiden blev rejst Runesten ved Vejen, blev der bygget en vandomflydt Borg, som har tilhørt Mænd af Landets førende Slægter: Bo Falk til Vallø paa Valdemar Atterdags Tid, derefter Henning Podebusk, Erik Ottesen Rosenkrantz og hans Efterkommere paa Bjørnholm, Eske Brok, Frans Lykke, men dens Gods splittedes ved Arvedelinger, og i det 17. Aarhundrede forsvandt Borgen, der maaske er ødelagt af Kejserefs Folk 1627.

Til en Stump af Godset opførte General Fr. Arenstorffs Enke 1692 Skerngaard ved Kirken. Sammen med Karmark gik den ind i Grevskabet Scheel (Benzon) og er nu en beskeden Ejendom.

Tjeles nuværende Hovedfløj set fra Gaardsiden.

FOT.: N. LAUGESEN

LIDT OM TJELE – OG HVAD DERTIL HØRER

Af CHRISTIAN D. LÜTTICHAU

Der skal ikke megen Fantasi til for at forstaa, at der er en stærk Kærlighed til de gamle Gaarde hos deres Besiddere. Hofjægermester Lüttichau, Tjele, fortæller her lidt om, hvordan Turistbesøget ser ud „fra den anden Side“ — og om Gaardens og Egnens Samhørighed.

TILKNYTNINGEN mellem Egnens Beboere og Tjele har gennem Tiderne altid været stor. Det, der har været snakket mest om, er vel nok Hoveriets Tid, hvor Hov-Bøndernes Strøm gled jævnt og roligt paa de Aars-tider, hvor der var meget Arbejde. Nu er Forholdene anderledes; men Strømmen gaar stadig paa forskellig Vis.

Kirkegaardsport paa Tjele.

FOT.: N. LAUGESSEN

Mange er de, som daglig søger Arbejde paa Stedet, og mange er de, som i Sommerens Løb som Turister eller Landbrugsstuderende (Husmands- og Landboforeninger) kommer paa Udflugt til det gamle Sted og de mere moderne Landbrugsbygninger. Alt dette kunde være en Ulempe for Stedet og dets Beboere; men det behøver det ikke. Smaa Historier og Oplevelser har vi jo haft gennem Aarene, som illustrerer, hvad jeg mener med Ulemper eller Besvær, som vi dog hurtig er kommet over, da vi ikke har taget dem for mere end, hvad de var. Et Selskab slog sig saaledes engang ned paa Plænen ved Hovedtrappen med Madpakke og alt Udflugtstilbehør. Man opdagede, at Mutter havde glemte Øllet hjemme. En Stafet kom op til Familien paa Hovedtrappen og spurgte, om der ikke kunde handles Øl, for de var tørstige. En anden Gang, ogsaa en Søndag, hvor Solen skinnede hedt i Borggaarden, og min afdøde Fader sad i sit Kontor med Døren aaben til Entreen, hvorfra der atter var aabent ud til Gaarden, kom et Selskab ind i Gaarden, kiggede, snakkede, lagde Hænderne paa Vinduerne for bedre at se ind. Men da heller ikke det hjalp, tog en værdig Kone Mod til sig, gik ind i Entreen, videre saa langt, at hun kunde kigge ind i Kontoret, hvor hun til sin Forskrækelse opdagede, at Fader sad ved Skrivebordet, hvorpaa hun ganske glemte, at ogsaa han kunde høre, og raabte ud til de andre: „Der sidder skam en herinde“. Derpaa forsvandt Selskabet. — Se, det var et Par smaa og uskyldige Historier. Jeg kunde ogsaa nævne en enkelt, som var mindre morsom. Men hvorfor dog i disse trange Tider svælge i det triste, som man er kommet over ved en Ordning af Turistbesøgene her paa forsvarlig Vis.

Vi har gennem de sidste Aar haft det paa den Maade, at der staar „Adgang forbudt“ til daglig. Men naar Foreninger og Selskaber melder sig i Forvejen, bliver de vist rundt af en ung Mand, som samtidig kan fortælle dem lidt af Historien og eventuelt give andre ønskede Oplysninger. Dette har vist sig at være en heldig Løsning til Gavn og

Ogsaa en Bindingsværksfløj har Tjele.
Den forbinder det ældste Hus med den nuværende Hovedfløj.

FOT.: N. LAUGESSEN

Glæde for alle Parter. En enkelt Gang træffer man bag Skiltet med „Adgang forbudt“ Folk, som man ved kan læse, men som ikke desto mindre er gaaet indenfor. Naar man saa har spurgt dem, hvad de vilde sige til, om jeg og et Par andre Landboere, som eventuelt kom til Byen, gik ind i den første den bedste Villahave, spadserede rundt, kiggede ind ad Vinduerne eller slog sig ned paa Plænen, saa er Problemet klaret, og jeg har endnu ikke truffet nogen, der ikke kunde forstaa, at det er nødvendigt, at der er en Ordning paa Spørgsmaalet.

Tjele har altid haft Gæster, og det af mange Aarsager. Nogle skal jeg komme ind paa, andre lade ligge; men alene det, at det gamle Sted har ligget ca. midt i Jylland og ca. midt imellem Viborg, Hobro og Randers, har gjort, at det i gamle Dage, naar Hestene trængte til at bede og Svendene til et Glas Øl, sikkert ofte har været betragtet som en Oase i Ørknen, og senere, da Bilerne blev de herskende,

blev Strømmen ikke mindre, idet man søgte Stedet paa Grund af dets Historie og smukke Beliggenhed.

En moderne Udtalelse i Tilslutning til de tre nævnte Byer er kommet fra en ung Haandværker, da den nye Avlsgaard efter Branden 1926 blev opført: — Fra Taarnet paa Tjele kan man se tre Kraftkilder, nemlig Elektricitetsværket i Randers, Spritfabrikken i Hobro og Domkirken i Viborg —. Godt sagt af en ung Mand. Man aner Fremtidsmuligheder i ham. Studerer man nærmere paa Udtalelsen, opdager man, at den i og for sig passer godt til Stedet, idet der igennem Aarene har været en stærk Forbindelse mellem Byerne Randers, Hobro og Viborg og Tjele paa mange forskellige Maader, som Pladsen her ikke tillader mig at komme ind paa.

Betragter man Stedet, de gamle Hovedbygninger, udefra nøgternt og koldt, saa vil enhver sige: — Ja, det er Synd og Skam, at disse Huse ikke kan vedligeholdes noget bedre, og mange vil sige: — Ja, det er ogsaa Synd og Skam, at de ikke kan beboes og udnyttes i Stedet for at staa tomme —. Samtidig med at dette siges, skrives Historien, idet en Periode, som den, der er gaaet i den sidste Menneskealder, ogsaa er Historie for et gammelt Sted ligesom for vort Fædreland og viser, hvordan et Land har misforstaaet, hvad saadanne Huse var værd som dansk Historie. Da de blev lukkede, blev der Arbejde til syv Mennesker mindre. Ikke fordi de selv ønskede det. Ikke fordi de, der beskæftigede dem, ønskede det. Dette lille Billede viser, hvad det egentlig er, som er sket i Løbet af den Tid. Det er selvfølgelig ikke alene disse syv. Det er paa mange andre Omraader, at de gamle Steder er blevet tvunget til at skyde en Masse Arbejdskraft fra sig. Al Indskrækning giver Arbejdsløshed. Det er noget, vi alle efterhaanden har opdaget. Tænk, hvad der igennem de sidste 30 Aar er ødelagt af Skønhedsværdier herhjemme ude omkring paa Landet paa de gamle Steder. Vi har nu staaende disse mange forladte Hovedbygninger eller Slotte, som Staten allerede

Blandt Tjeles Ejere var Ritmester Levetzau, † 1737. FOT.: H. LAUGESEN
Han var en stærk Natur, der ofte afsluttede sine Gilder i Kirken. Billedet viser hans Sarkofag, baaret af seks Marmorkvinder.

har overtaget en Del af og har kostet mange Penge paa at faa restaureret. — Iøvrigt alt sammen meget godt, men i Virkeligheden for sent. Vi ved alle, hvad Forskel der er paa at gaa ud i Naturen og studere Dyrenes Liv og komme paa et zoologisk Museum. Noget af det samme er det selvfølgelig med et Slot, hvor Livet ikke leves, men som anvendes til et eller andet Statsforetagende eller som Museum.

Tjeles Historie har ogsaa gjort Stedet kendt. Den er bygget op af mange forskellige Slægter og gennem skiftende Tider, gennem Baal og Brand, fra Krigstid til det sidste Aarhundredes fredelige Gerning. Vore berømteste Forfattere har haft fat i den ved forskellige Lejligheder. Det er først og fremmest den skotske Frue paa Tjele, der har givet Digterne Stof — tre almenkendte Værker i dansk Litteratur er bygget over hendes romantiske Skæbne: „Marie Grubbe“, „Den skotske Kvinde paa Tjele“ og „En Landsbydegns Dagbog“, og at de er kendte, viser følgende lille Historie. En Mand bestilte mig i Telefonen og vidste ikke, hvad Central jeg havde, hvorfor han til Telefon-damen sagde, om han maatte faa Lüttichau, Tjele. Hun forstod ikke noget af det; men da han saa sagde: — Jamen, De har da læst „Den skotske Kvinde paa Tjele“, var hun straks med, og Forbindelsen blev sluttet.

Gaar man længere ud end lige omkring Gaarden og Haven ud i den nærmeste Omegn, saa bliver man ogsaa klar over, at det ikke er helt uden Grund, at man har valgt Stedets Beliggenhed netop her ved Søen, Bakkerne, Skoven og Krattet, idet man dog forundres over, at man ikke i Løbet af de mange Aar har faaet plantet noget mere imod Nord-vest, som sikkert alle Dage har været det Sted, hvorfra den barske Vind stadig omsuste de gamle Mure og Parkens store Træer. — Man kommer da til at tænke paa, hvordan Forfædrene og Beboerne længere tilbage har færdedes paa de samme Steder, hvor vi færdes nu. Gerningen har været noget forskellig, og Omgivelserne har naturligvis ogsaa

skiftet. Dèr, hvor man dengang i Efteraarsskovens Løvfaldstid stævnede sammen fra Nabogaardene, Vingegaard, Viskum, Fussingø m. fl. for paa Jagt at drive Graakærs Moser igennem og dengang skød Vildsvin og Ulve, dèr færdes man nu for at se til fredeligt græssende Høveder, samtidig med at man fryder sig over Knutzens røde, glinsende Lyntog, der som noget af det nyeste paa Teknikkens Omraade farer igennem disse før saa øde Strækninger. Vi bruger maaske ogsaa Bøssen, omend knap saa tit som dengang; men vi faar nøjes med en Hare og en enkelt Ræv, hvad dog sikkert ikke gør Stemningen, Nydelsen af Naturen, Klapperdrengenes Glæde over Solens Kommen frem af Taagen, mindre.

Ingen af os kan færdes paa disse Steder uden at have Forfædrene i vore Tanker.

Gudenaå ved Kongens Bro.

FOT.: JONALS CO.

HVOR STÆRKE JYDER SLÆBTE DERES „KAAG“

TRÆKSTIEN LANGS GUDENAAEN ER STATSEJE
OG AABEN FOR VANDREFOLK

Af EINAR BOESGAARD

HVIS nogen fortæller Dem, at De kan gaa atten Kilometer ad en yndig Sti, der næsten hele Vejen er dækket af Grønsvær og som løber gennem en af Danmarks dejligste og mest maleriske Egne, vil De højst sandsynligt blive forbavset.

Men saadan forholder det sig.

De atten Kilometer løber langs Gudenaåen. De udgør en Del af den gamle Træksti, den som Mennesker glemte, da

det blev saa nemt og billigt at køre med Toget eller rulle ad Landvejene. Trækstien ligger der endnu langs den blanke Aa. Men det er faa, der gaar paa den.

Man kan tænke sig, at Stien har ligget der fra Arilds Tid, men det har den nu ikke, i det mindste ikke som en regulær Træksti, selvom vore blonde Fædre vel nok har traadt en Sti langs Danmarks eneste Flod, saadan som det altid har været Skik at færdes langs Floderne.

Trækstien historiske Oprindelse er slet ikke saa fjern. Den blev anlagt for rundt regnet 125 Aar siden. Paa den Tid var der en levende Interesse i Jylland for at skabe en nyttig Færdselsaare af Gudenaen, der uden uovervindelige Vanskeligheder kunde gøres sejlbar for selv ret store Pramme lige fra Silkeborg til Randers Fjord.

Som By var Silkeborg ganske vist ikke til, men „Slottet“ var der, og lige fra Silkeborg og ned til Fjorden laa der Kroer langs Aaen eller i dens Nærhed, saa at Mennesker ikke behøvede at savne det nødtørftigste. Undertiden fik de mere end det. Livet i Pramdrager-Kroerne langs Gudenaen kunde godt sætte lidt Søgang. Mere end Aaen selv kunde præstere.

Allerede i 1807 udstedtes der et kongeligt Reskript, efter hvilket der skulde eksproprieres Jord til Anlæg af Trækstien og til de nødvendigste Reguleringsarbejder langs Aaen. Fra Silkeborg til Kongens Bro kom Stien til at løbe paa Aaens højre Bred, saa skiftede den over til venstre Bred, men længere nede vendte den paany tilbage til højre Bred. Stien blev gjort saa pas bred, at der kunde gaa et Spand Heste paa den — for det var ikke til for Mennesker at trække Prammene længere end fra Fjorden og omtrent til der, hvor Bjerringbro gaar over Aaløbet. Der snævrede Aaen saa meget ind, at Strømmen blev for stærk selv for sejge Jyder. Der maatte Heste til, undertiden flere Spand ligesom Prammene var tunge til.

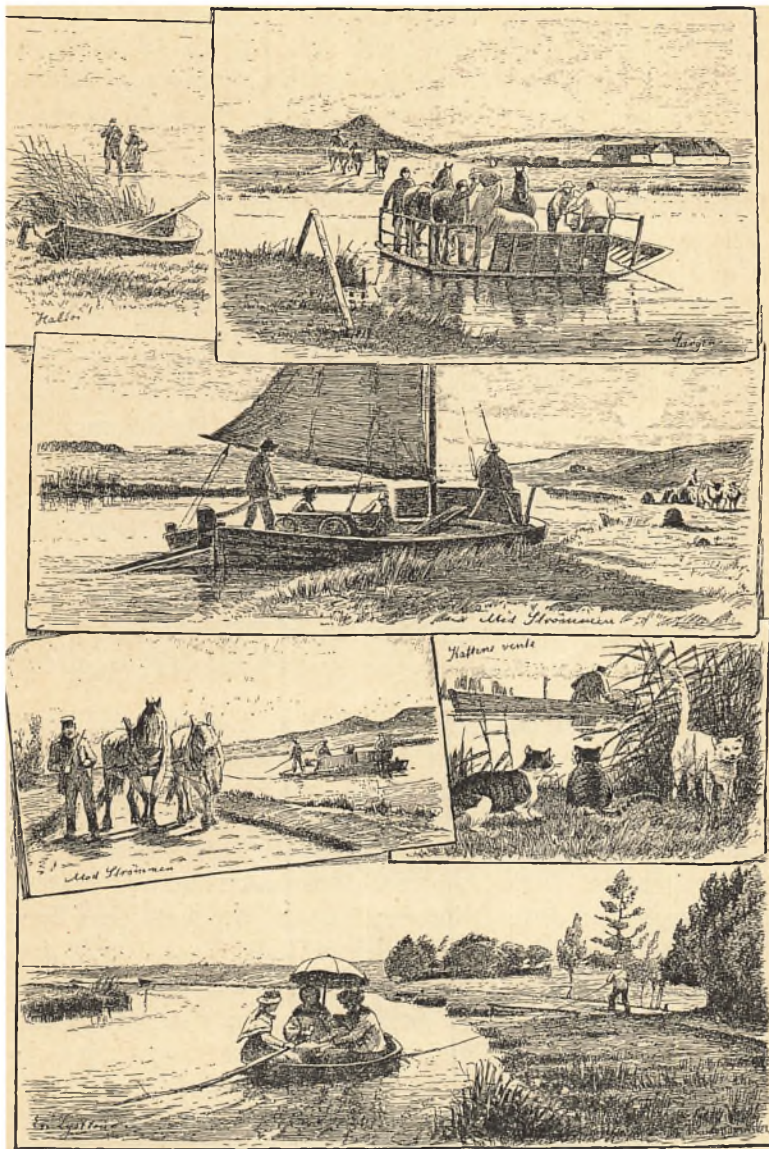
Det var slet ikke saa lige til at lave Stien og især ikke paa den Del, der laa Silkeborg nærmest. Aaens Løb var uregelmæssigt og mange Steder gik den gennem Enge, der var saa lave og bløde, at man ikke kunde færdes paa dem. Der maatte bygges Dæmning langs Gudenaen for at Stien kunde faa fast Grund at hvile paa.

Den første, der byggede paa Trækstien var Overkrigskommissær Ingerslev, der sad paa Silkeborg Slot som dets Ejer. Han anlagde Stien lige fra Silkeborg til Bjerring — og videre frem behøvede han det ikke, for der var allerede en Sti, der brugtes af de Prammænd, der fragtede Korn mellem Bjerring Mølle og Randers. Hvem, der havde anlagt denne Del af Stien, er der ingen der rigtigt ved Besked med, maaske var det Randers By.

Der blev mere og mere Brug for Færdselen paa Gudenaen, hvor efterhaanden store Dele af den jyske Kornavl flaadedes til Randers Havn.

Da Silkeborg Handelsplads blev anlagt blev der yderligere Brug for denne gode Vandvej, og Stien blev flittigt traadt af de stærke Prammænd, der efterhaanden udbyggede et helt System af Gangbrædter, Broer og Forhalingspæle ude i Aaen. Resten af dem er at se endnu, f. Eks. „den sorte Mand“ i Silkeborgs Nærhed. Der kom saa meget Liv i Trafiken, at der i Aaringerne 1850—60 var Hundrede og tyve Pramme i Drift, nogle af dem var helt anselige Skuder, lukkede med Dæk, og med Mast og Sejl, saa at de under nogenlunde gunstige Vindforhold kunde færdes som rigtig Sejlskibe akkurat som de hollandske Kuffer den Dag i Dag færdes paa Kanalerne ved Vindens Hjælp. De fleste Pramme var dog mindre, aabne Fartøjer, der kaldtes Kaager — det kunde godt ske, at Randersborgere holdt Skovtur i en Kaag, men det var nok mest paa den nedre Del af „Floden“, hvor det lod sig gøre at stage Prammen frem.

Efterhaanden som andre Trafikmidler slog Prammene ud, blev Trækstien glemt — saa meget glemt, at der mellem

Livet paa Gudenaen i Pramtiden.
Efter Tegning af Hans Smidth.

Publikum er opstaaet Uvished om, hvorvidt man har Lov at færdes ad den. Ja, mellem Fagfolk endda ogsaa Usikkerhed om Færdselsretten fra Bjerringbro og ned til Randers. En Del af Stien forsvandt helt ved Opstemningen af Tange Sø. Men der fra og til Silkeborg er Stien baade til at se og til at gaa paa.

Det siger sig selv, at det i en Vandretid, som den vi nu er inde i, og som nok vil blomstre langt frem over uden Hensyn til, om der paany lukkes op for Benzinen, er en rig Værdi at have saadan en grøn Sti langs Danmarks Flod.

Derfor har Silkeborg Turistforening taget Sagen op — for naturligvis *er* der en Sag. Ikke alle Lodsejerne har villet anerkende Folks Ret til at færdes ad Stien. Og i denne Sag har Turistforeningen, som det saa ofte sker, fundet en Forbundsfælle med Kløgt og Kraft i Naturfredningsforeningen. Sammen er man nu gaaet løs paa Opgaven. Dens første Kapitel blev skrevet allerede for fem Aar siden og skrevet til Ende paa bedste Maade. Det skete gennem en Tilkendegivelse fra Statens Side om at Offentligheden har Lov at færdes frit paa Stien mellem Silkeborg og Tange Sø.

Hvordan det gaar med den nedre Del af Trækstien fra Søen til Fjorden er ikke afgjort. Højst sandsynligt kommer der en Række Retssager ud af Striden om Færdselsretten her.

Men paa den inderste og smukkeste Del af Stien kan enhver efter eget Tykke vandre til Fods saa meget han lyster. For den Del af Stien tilhører Staten, hvilket vil sige Folket — det stadig mere vandrelystne Folk. Takket være det gamle Ekspropriationsreskript fra 1807, der ikke skænkede vor Tids raske Vandresportsfolk en Tanke, men gerne vilde gøre det muligt for Bønderne paa Himmelbjergegnen at sende deres Korn paa en billig Maade til Randers, er Adgangen aaben og Ejerforholdet paa denne Del af Stien uomtvistelig.

Det er ikke nogen daarlig Idé at lægge en Ferierejse her

langs den blanke Aa — der er næppe megen Tvivl om, at der ved fornuftig Udnyttelse af Mulighederne vil kunne opbygges noget virkelig værdifuldt for Turismen. Her er fine Steder at placere Lejrpladser langs Aabredde, og maa-ske kommer man endda en Dag saa vidt, at man oplever at se den første danske Flod-Kro i engelsk Stil blive til, saadan som vi, indtil Krig og Krise satte ind, saa Landevejskroerne forvandle sig i Overensstemmelse med den nye Tids Turisme.

Det er saa heldigt, at Staten ikke blot ejer selve Trækstien paa den lange Strækning fra Silkeborg til Tange, men at den ogsaa paa en Del af Strækningen ejer Aabredde, Arealet mellem Stien og Aaen, dette „Folkevej“ vil kunne udnyttes, naar der for Alvor tages fat paa at aabne den grønne Sti gennem Jyllands skønne Floddal. En Ting maa Vandrefolk dog holde sig for Øje: Stien er græsklædt i hele sin Udstrækning. Den er ikke til at cykle paa uden stort Besvær. Til Gengæld er den dejlig blød at gaa paa — men vaad som bare Pokker i Regnvej og i Dug. Der er noget ved alting — og hvor finder man andetsteds en atten Kilometer lang lysegrøn Løber at gaa paa?

Udsigten over Hald Sø mod »Istidsdannelserne«. FOT.: AAGE MUNKSGAARD

TURISMEN OG NATURFREDNINGEN

Af EINAR BOESGAARD

DER er faa klarere Eksempler paa det intime Sammenspil mellem Turismens og Naturfredningens Interesser end de Fredningssager, der er rejst i Viborg Amt, og da først og fremmest Fredningerne ved Dollerup og Hald.

Vort Land har her haft det Held at have en Mand af en ganske særlig Støbning til at tage sig af Tingene: Landsdommer i Viborg A. Dornonville de la Cour, der er Næstformand i Hovedbestyrelsen for Danmarks Naturfredningsforening. Landsdommer la Cour har gennem en lang Aarrække, langt længere end den, i hvilken Turistsagen

har haft sin store Aktualitet, utrætteligt arbejdet paa at værne omkring nogle af de turistmæssigt, naturvidenskabeligt, historisk og æstetisk værdifuldeste Omraader i Landet og dette Arbejde, som nu omsider synes at skulle krones med fuldstændigt Held har langt fra været let. Saa ubegribeligt det kan synes, har der været Tider, hvor det saa meget mørkt ud, Tider, hvor man egentlig kunde vente en næsten fuldstændig Ødelæggelse af disse Værdier.

De første, der rejste Spørgsmaalet om en Fredning af Dollerup og Hald-Omraaderne, var Prof. Dr. phil. Aug. Mentz og Overretssagfører Chr. Ørum i Viborg. Det skete saa tidligt som henholdsvis i 1916 og i Begyndelsen af 1920'erne, inden der endnu fandtes en jysk Afdeling af Naturfredningsforeningen, men det blev ganske naturligt den første Opgave, den nydannede Naturfredningskomité i Viborg tog sig paa i 1926 at arbejde for Fredningen af Dollerup og Hald. Gennem fjorten Aar har der været arbejdet med denne Fredning, den gennemførtes i næsten fuldt Omfang for et Aar siden — men endnu staaer tilbage at opnaa Overfredningsnævnets Afgørelse. Af den vil det afhænge, om Danmark skal miste ikke blot et vidunderlig smukt Landskab men tillige et Stykke Natur, der kraftigere og tydeligere end vel noget andet taler til os om den Tid, da vort Land blev til. Ved Siden af Møens Klint er der næppe indenfor Danmarks Grænser noget prægtigere eller mere betagende Monument over hine fjerne Tider, der ligger forud for Dannelsen af det Danmark vi nu kender.

Sammenspillet mellem de voldsomt kuperede Bakker ved Dollerup, den dybe, klare Hald Sø og den mægtige flade Karup Hede er baade for den, der søger Skønheden og for den, der vil fordybe sig i Studier af Landets Tilblivelse en uforglemmelig Oplevelse.

Staar man paa den — for flere Aar siden frivilligt fredede — Ravensbjerg Bakke Syd for Hald Sø har man foran sig

paa Søens modsatte Bred Dollerup Bakkerne, der med deres lyngklædte Aase er et Skoleeksempel paa Istidens dynamiske Kampe mellem Naturkræfterne og Materialet, et Eksempel, som Videnskabsmænd fra mangfoldige Lande er kommet for at se, og som de under Arbejdet for Fredningen har givet deres Besyv med om i en Enquête, der næppe har været uden Virkning ved den Afgørelse af Frednings-sagen, der nu er truffet af det lokale Nævn.

De Bakker, der bærer Navnet Dollerup Bakker (eller Banker), er skabt af Indlandsisens Rand, der her dannede en ret Vinkel med Spidsen lidt Nord for Dollerup By. Fra dette Punkt, der altsaa har set ud som Randen af Grønlands Indlandsis i Dag, strakte Isranden sig mod Vest-Nordvest og mod Syd. Hvad den læge Tilskuer vil have ondt ved at forestille sig er, at de dybe Furer mellem Bankerne er skaaret af Vandstrømme, der løb *opad*, presset med ufatteligt Tryk af Isen. Vandet kom fra den Kant, hvor Hald Sø ligger og presseses mod Sydvest for at strømme ud gennem Gletcherportene. Disse Portes Beliggenhed er at se den Dag i Dag — halvfjerds Meter højere end Hald Sø's Overflade.

Ud gennem Gletcherportene strømmede det slamfyldte Vand — og dannede Tid efter anden Karupfladen og Alheden, hvis Jordsmon er blevet til gennem Bundfældelsen af Slammet fra Istidens Floder.

Nu er selvfølgelig det videnskabelige ofte af mindre Betydning for Turisten end det rent landskabelige, men ogsaa i denne Henseende er Naturfredningen ved Dollerup og Hald af den største Værdi. Her mødes saa at sige alle Former af den Natur, der i særlig Grad kan kaldes jysk. Heden med sit Lyngtæppe, Bøgeskoven, de kuperede, af Vandløb gennemskaarne, Bakker, Bevoksningerne af Enebær og Fyr — og endelig en af Danmarks yderst faa tilbageværende Egebevoksninger af nogen Betydning, Egeskoven ved Hald. Ud i den sjældent klare Sø — hvis Klarhed skyldes

den store Dybde og den dertil knyttede Næringsfattigdom — skyder sig „Inderøen“ med en frodig Bøgeskov. Ganske selvfølgelig har dansk Kunst gennem Generationer øst af denne Rigdom, lige fra Blicher og Goldschmidt til Aakjær og Achton Friis har Hald og Dollerup været Genstand for begejstret Hyldest — og en lang Række af vore største Malere har her hentet Motiver for deres Kunst.

Det kunde synes en uoverkommelig Opgave at kræve et saa stort Omraade fredet, og nogle vil maaske spørge mod hvilke Farer, man krævede Fredningen gennemført. Farerne var flere: Bebyggelse kunde skamskænde Helheden paa det forfærdeligste, og en Bebyggelse af denne Art *var* saa smaat begyndt, da de første Krav om Fredning rejstes.

Men ogsaa en anden Fare var der: en Tilplantning med Rødgran kunde udslette Landskabets Fysiognomi fuldstændigt. Man kunde risikere at spærre alle Udsigter og at gemme under en kedsommelig Granskov alle de rigt vekslende Skønhedsværdier, der endnu i Dag breder sig ud for Øjet. Til alt, hvad der kan siges om de landskabelige Aarsager til at frede Dollerup og Hald-Omraadet, kommer da de historiske Værdier, der her er samlet og som saa overordentlig nøje knytter sig til Landskabet.

Ogsaa andre Steder i Viborg Amt har historiske Hensyn talt for Fredninger, og mange af dem er lykkeligt blevet gennemført til Glæde for dem, der nu og i Fremtiden rejser som Turister i denne Egn. Det gælder enkelte Gravhøje fra Stenalder og Bronzealder, det gælder Dele af de Spor, der endnu findes af Hærvejen, endvidere saadanne Enkeltheder som Karup Kirkebakke, der var haardt truet, og som nu ligger fredet hen som et overordentlig stemningsfuldt Minde om den Tid, da den nuværende lille kullede, hvide Kirke var et beskedent Led i den stærkt besøgte Valfartskirke Vor Frue Kirke, berømt for sine undergørende Helgenbilleder.

Et andet karakteristisk Tilfælde, der viser Fredningernes

turistmæssige Værdi, er Fredningen af Daugbjerg Daas, der saa tidligt som i 1925 erhvervedes af en Kreds af naturfredningsinteresserede Mænd i Viborg, Skive og Fjends Herred. Endelig maa af Fredninger paa Viborg-Egnen nævnes Hverrestrup Bakker, en af de himmerlandske Aase, der endnu krones af Gravhøje.

Allerede nu er der Grund for alle de Tusinder, der vandrer, cykler, eller paa anden Maade som Turister færdes paa Viborg-Egnen til at tænke med Glæde og Taknemmelighed paa Fredningsarbejdet. Men man behøver heller ikke at frygte, at der i Fremtiden ikke skal blive vaaget over det, vi glæder os ved — Interessen for Fredningerne spores stedse stærkere. Og her viser det sig, at Turismen og Vandrelivet, der en Tid kunde se ud til at blive noget af en Fare for Naturskønhederne, fordi en Del af de Rejsende mishandlede Naturen, nu betyder en Styrke, efter at det er blevet anerkendt, at Befolkningen har Krav paa at Landet skærmes mod Mishandling. Nu opstaar en Gensidighed, hvor Turismen kommer til at virke som en ny og betydningsfuld Vægt i Naturfredningens Arsenal af Argumenter. Der staar med den stigende Vækst i den indenlandske Turisme en stedse større Del af Befolkningen bag hvert Fredningskrav, der rejses.